

Оливера Младеновић

**КОЛО
У
ЈУЖНИХ
СЛОВЕНА**

БИЋА СУКА ВЛОЖЕНО ЗА ТИМОВА МАСТЕР
ДОЛГИЕ ВРЕМЕНА
Здравје и срећа
Драгоје Николић
књига је испашена а
тештице су донесене
од Оливере

3.2.74.

ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ

КОЛО У ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

THE CYCLE OF THE SLOVENS
OF THE SOUTH SLAVS

Младен Младеновић је српски писац и преводилац. Његова дела су објављена у бројним издавачким кућама у Европи и Америци. Његовој преводици на српски језик је било веома много. Један од његових најзначајнијих радова је "Коло у јужних словена" који је преведен на српски језик и објављен у бројним издавачким кућама у Европи и Америци.

ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ
ДОЛГИЕ ВРЕМЕНА
Здравје и срећа

ОЛИВЕРА
МЛАДЕНОВИЋ

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

MONOGRAPHS
VOLUME 14

ETNOGRAFIČKI LISTOPAD

AKTIVNOST KULTUROLOGIJE

OLIVERA MLADENOVIC

THE „KOLO“ DANCE
OF THE SOUTH SLAVS

Accepted at the session of the Scientific Council of the Ethnographical Institute
on October 17th, 1973, at the recommendation of DUSAN NEDELJKOVIC, Member
of the Academy, and Dr. SLOBODAN ZECEVIC

Editor
MILORAD VASOVIC
Director of the Ethnographical Institute

BEOGRAD
1973.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 14

ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ

КОЛО У ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Примљено на седници Научног већа Етнографског института САНУ
од 17. октобра 1973, на основу реферата академика ДУШАНА НЕ-
ДЕЉКОВИЋА и др СЛОВОДАНА ЗЕЧЕВИЋА

Уредник
МИЛОРАД ВАСОВИЋ
директор Етнографског института

БЕОГРАД

1973.

ИЗДАЈУЧИ И АУГУСТИНСКА СЛУЖБА

СУДОВИМ ПРОФАСТОМКИ

АНДРЕНДИ
И МИНА

ИЗДАЈЕ: ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ТИРАЖ: 1000 ПРИМЕРАКА

ШТАМПА: „ПРОСВЕТА“
НОВИ САД, СТЕВАНА СРЕМИЦА 13

ГЛАВНА КОЛЛЕКЦИЈА
Библиотека Југославије

Штампано уз учешће средстава
Заједнице за научни рад СРС.

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС, број
413-815/73-02 од 7. децембра 1973. године, ова књига ослобођена је плаћању посебног републичког пореза на промет производа и услуга у промету.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ КОЛА

Етнокореологија и њен удео у испитивању народног живота — — — — —	1
Преглед досадашњег проучавања јужнословенских игара са посебним освртом на коло — — — — —	6
Дефиниција етнокореолошког термина <i>коло</i> (<i>оро, хоро</i>) — — — — —	15

КОЛО У ПРОШЛОСТИ

ИГРА НА БАЛКАНУ ПРЕ И ПОСЛЕ ДОЛАСКА СЛОВЕНА — — — — —

Подаци о игрању на Балканском полуострву пре доласка Словена — — — — —	20
Хипотезе о траговима игара предсловенског балканског становништва у играма Јужних Словена данас — — —	22
Шта су словенска племена могла донети на Балканско полуострво од општег словенског кореографског наслеђа	25
Удео протобугарских племена — — — — —	27
Мешање и прожимање игара словенског становништва са играма народа затечених на Балкану, као и придошлих	28

СРЕДЊОВЕКОВНИ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ — — — — —

Писани извори — — — — —	29
Ликовни извори: фреске и стећци — — — — —	39

УТИЦАЈИ И РАСПРОСТРАЊЕНОСТ КОЛА — — — — —

Хришћанство и народне игре у Јужних Словена — — — — —	45
Утицај географских, етничких и историјских услова на формирање кореографских области и одржавање кола као врсте	48
Значај метанастазичких кретања за распостирање игара — — —	51
Страни утицаји на развитак јужнословенског кола — — — — —	57
Утицај јужнословенског кола на игре других народа — — — — —	72

СТРУКТУРАЛНЕ ОСОБИНЕ КОЛА

ТЕРМИНИ У ВЕЗИ СА ИГРАЊЕМ У КОЛУ	75
ПРИЛИКЕ И МЕСТА ЗА ИГРАЊЕ	86
КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ЦРТЕ КОЛА КАО ОБЛИКА	94
Хватање у коло и држање играча	94
Правац кретања кола	99
Подела играча у колу по полу и узрасту	101
Затворено и отворено коло	110
Коло са једним или више играча у средини	116
Коло у колу	118
Коло на колу	121
Леса	128
Коло и раченица	129
Коло и паровна игра	131
Улога појединача у колу (коловоћа, кец и др.)	134
ГЛАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТИПОВА И СТИЛОВА КОЈИ СЕ ЈАВЉАјУ У КОЛУ	142
КОЛО И МУЗИЧКА ПРАТЊА	146
Немо коло	146
Коло уз певање	151
Коло уз пратњу инструмената	157

КОЛО И ДРУШТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

КОЛО КАО КОРЕОЛОШКО ОБЕЛЕЖЈЕ СЕОСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	165
КОЛО УЗ ПЕВАЊЕ КАО ПРЕДСТАВНИК ЈАВНОГ МЊЕЊА, СУДИЈА И НОСИЛАЦ СЛОБОДАРСКИХ И НАПРЕДНИХ ТЕЖЊИ У ЖИВОТУ ЗАЈЕДНИЦЕ	172
ВРАЂАЊЕ НА АРХАИЧНЕ КОРЕОГРАФСКЕ ФОРМЕ, АЛИ СА НОВИМ, АКТУАЛНИМ САДРЖАЈЕМ	174
»КОЗАРАЧКО КОЛО«, ЊЕГОВА УЛОГА У ОСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ИЗГРАДЊИ ЈУГОСЛАВИЈЕ	177
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	181
Šimpmagu	187
Скраћенице	190
Регистар личних имена	191
Регистар назива игара	195
Илустрације	т. I—XXXII

ПРЕДГОВОР

Проблем кола у јужнословенских народа додиривала сам у неким својим ранијим радовима, а посебно сам се њиме бавила у саопштењу *Коло као основни облик игара Јужних Словена*, које сам поднела на Петом међународном конгресу слависта у Софији 1963. године.

Коло у Јужних Словена је широка тема, али она би могла да буде још шира: да се коло посматра не само као јужнословенска него и као балканска појава. Међутим, у овој прилици задржала сам се само на јужнословенском материјалу а својим етнолошко-кореолошким разматрањима обухватила три важна питања кола: историјску прошлост, структуралне особине и семантику. Даља проучавања осветлиће низ других питања у вези са тим проблемом.

Документација за овај рад прobraна је из далеко ширег материјала него што се из приложених напомена може закључити. Мада ми је поред јужнословенске етнокореолошке литературе позната, добром делом, и страна, писам се њоме служила за утврђивање формалних подударности. Сматрам да је коло општевечански облик игре а да његов прави значај представља улога коју оно има у животу појединих етничких група. При свему томе, узимала сам у обзир словенске и балканске паралеле, јер су оне у непосредној вези са темом. — Упоредо са проучавањем литературе, приликом теренских истраживања, етнолошких и фолклористичких, имала сам прилике да не само дођем до одређених резултата, него и да извесне своје констатације проверим у додиру са живом народном игром.

Ова књига представља, у нешто скраћеном обиму, моју докторску дисертацију одбрањену 1965. године на Филозофском факултету у Београду. За корисне напомене дугујем захвалност члановима Испитне комисије: проф. др Милисаву Лутовцу, проф. Љубици С. Јанковић, проф. др Мирку Барјактаровићу и проф. др Јовану Ковачевићу, као и рецензентима: академику Душану Недељковићу и др Слободану Зечевићу. Академику Недељковићу посебно сам захвална за подстицај да се прихватим овакве теме.

О. М.

СИГНАЛЫ

Изъ відповідача, якого га кінцівальному та залізничному
також зі залізничного та автомобільного місця може
бути зроблено звуковий сигнал, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини. Це може бути звук
автомобіля, який може бути зроблений залізничним
також залізничним автомобілем, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини. Це може бути звук
автомобіля, який може бути зроблений залізничним
також залізничним автомобілем, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини.

Можна зробити також залізничний
також залізничний автомобіль, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини. Це може бути звук
автомобіля, який може бути зроблений залізничним
також залізничним автомобілем, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини. Це може бути звук
автомобіля, який може бути зроблений залізничним
також залізничним автомобілем, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини.

Цим звуком можна зробити зміну в роботі
автомобіля, який може бути зроблений залізничним
також залізничним автомобілем, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини. Це може бути звук
автомобіля, який може бути зроблений залізничним
також залізничним автомобілем, який буде викликати
важливу зміну в роботі машини.

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ КОЛА

Етнокореологија и њен удео у испитивању народног живота. — Етнокореологија је релативно млада наука, мада се бави једном од најстаријих појава у људском друштву — игром, и то народном игром „у потпуности и узајамним односима компонената, у континуитету и еволуцији”¹. Зато се она не може ограничити на чисто кореолошко или музиколошко испитивање: „по својим друштвеним улогама, по вези са народним животом, са друштвено-историјском и културном позадином, она захтева и историјско и етнолошко проучавање”², па често залази и у домен других наука (антропологије, антропогеографије, социологије, на пример). У ствари, помоћ би могла да буде узајамна: ако се етнокореологија служи резултатима других наука, неке бар од њих могу се користити резултатима етнокореолошких проучавања. То се, у првом реду, односи на етнологију, јер постоје још недовољно коришћене могућности да се уз помоћ етнокореологије допринесе правилнијем и бржем решењу поједињих етнолошких проблема. При томе — реч је о етнокореологији у јужнословенским земљама — треба нарочито имати у виду не само етнокореолошке студије него и етнографску грађу која се налази у данас већ бројним збиркама народних игара, као и саме описе игара, орске мелодије и текстове, што све заједно може добро послужити приликом проучавања миграција, етнопсихичких група, обичаја, веровања, старине неких етнолошких појава итд. Од колике је то важности, нека покажу два примера. На основу личног теренског испитивања, академик Д. Недељковић је утврдио орско порекло епске традиције у Малешеву³, што свакако има шири научни значај; затим,

¹ Љубица С. Јанковић: *Етномузикологија и етнокореологија*, Споменица у част новозабраних чланова Српске академије наука и уметности, књ. 26, Београд, 1964, стр. 91.

² *Ibid.*, стр. 92.

³ Душан Недељковић: *Облици малешевске епике*, Прилози проучавању народне поезије, VI, св. 1, Београд, 1939, стр. 18—34; *Расматрања на изворима старе македонске епике*, Зборник радова Етнографског института САН, 1, Београд, 1950, стр. 1—50.

професор М. Гавацци је у својој студији *Судбина старе славенске бастине код Јужних Словена*⁴ на више места расправљао о егзистенцији кола у Јужних Словена као примеру акултурације словенских елемената у југоисточној Европи.

С друге стране, историјско и етнолошко проучавање народних игара захтева од етнокореолога познавање низа чинилаца, који се уопште приликом проучавања народног живота не смеју занемарити. Како је већ Ј. Цвијић утврдио, „поред географских, три групе историјских и социјалних фактора знатно су утицале на етнографске и антропогеографске појаве на Балканском полуострву. То су историјски догађаји, зоне цивилизације и сеобе народа и етничких група”⁵. Исто важи и за етнокореолошке појаве. Затим, етнички чиниоци, поред других, као што су географски, топографски, економски, историјски, политички, утичу на формирање главних карактеристика игара једне етничке групе: њихових облика, типова и стилова, ма колико би могло, бар што се тиче прве па и друге карактеристике, све да изгледа општечовечанско, заједничко свим народима света на одређеном ступњу друштвено-историјског развитка. Иначе, како би се објаснила јединственост појаве кола односно игре у кружном ланцу, с једне стране, код људи на свим континентима, и издиференцираност тога истог кола у појединим етничким групама, с друге стране? Зар се ту не мора тражити помоћ других наука, које проучавајући из својих аспекта развитак етничких група на одређеној територији истовремено помажу да се разуме како је и зашто дошло до известних етнокореолошких појава у њима? Јесу ли остаци обредних игара данас само фосили, или је то појава у сталном, законитом развоју условљеном друштвено-историјским чиниоцима? Зашто једна игра пропада, а друга се чува, док трећа, можда само „наоко”, израста? Шта је, на пример, *козарачко коло*? Остатак примитивних форми орског колективног изражавања, или увек савремени израз најдубљих емоција појединача идентификованих са етничком заједницом у току великих историјских збивања? И у ком обиму: регионалном или ширем, народном? Јер трајност кола не значи — узмимо баш тај пример — просто вегетирање кореографске форме него, истовремено, етнопсихички и социолошки феномен. И још нешто: „Можда је највећа тешкоћа историчара игре да докучи специјални значај који игра има за различите заједнице”, како је закључио енглески етнокореолог Даглас Кенеди⁶. Са мање скепсе, вероватно зато што је матери-

⁴ Milovan Gavazzi: *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slovena*, Biblioteka Etnološkog društva Jugoslavije, 2, Beograd, 1959.

⁵ Јован Цвијић: *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, I, Београд, 1922, стр. 126.

⁶ D. Kennedy: *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, III, 3; наведено према: А. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, VII, стр. 25.

јал богатији него код Енглаза, испитивач бугарских игара Карел Махан изрекао је крајем прошлога века тврђу да историчар може по играма да суди о укусу и обичајима једне епохе; компаративна кореологија, каже Махан, показује утицај једнога народа на други, степен његове културе и његова расположења, јер игре не ничу случајно, већ су израз времена: уколико су политичке и културне прилике боље, утолико су игре тишће и једноставније⁷. Ово Маханово схватање свакако је инспирисано ставом из дела *Историја чешке националне игре* Алфреда Валдау⁸. Наравно, овде није место да се улази у питање да ли је баш увек такав однос елемената; неке чињенице из најновије историје говоре о обратном односу, бар што се тиче игара југословенских народа.

О игрању и играма изнето је много мишљења, и у њима се редовно истиче да се у народним играма види нешто што је специфично једне етничке групе. Тако се Конфуцију приписује реченица: „Кад видиш врсту игре једнога народа, знаш му карактер”⁹. То је запазио и Гоголь: „Погледајте, народне игре постоје у разним крајевима света: Шпанац не игра као Швајцарац, Шкотланђанин као Немац; Рус не игра као Француз или Азијат. Чак у провинцијама једне исте државе игре се разликују. Рус на северу не игра као Малорус, као Јужни Словени, као Пољак, као Финијац. Један игра изразито, други без осећања; један страсно, бујно, други мирно; један напето, други лако, ваздушасто. Откуда потиче таква разноликост игара? Никла је из карактера народа, његова живота и начина занимања”¹⁰. Слично мишљење Ф. Кухача односи се на игре Јужних Словена: „Колико је разлика карактера у поједињих племена Јужних Словјена, толика је и разлика у њихових плесовима, те би човјек морао плесове Хрвата, Срба, Бугара и Словенаца посебно карактеризирати. Старији плесови стоје међутим много ближе новији, коло је пако у свих једно те исто те се само толико разликује колико поједини језици Јужних Словјена”¹¹.

Таква гледишта заступају и многи савремени научници, па се из њих природно развило схватање важности проучавања народних игара. Бугарски музиколог С. Џуџев га је овако формулисао: „Друга важна област у етнографским испитивањима

⁷ Карел Махан: *Малко хореография из Ломско и Видинско*, Български преглед, IV, София, 1897, стр. 39—46.

⁸ Alfred Waldau: *Geschichte des böhmischen Nationaltanzes*, Prag, 1861, стр. 9. Ово место је цитирао и Фр. Ш. Кухач: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 319.

⁹ Према: Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1963, стр. 297.

¹⁰ Н. Гоголь, *Собрание сочинений*, VI, Москва, 1950, стр. 100.

¹¹ Fr. Š. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, Zagreb, 1888, стр. 319.

је проучавање проблема етногенезе тј. порекла народа и обра-
зовања етничких и етнолингвистичких група. И баш и гре неких
балканских народа могу да буду од велике користи за музичку
археологију и палеографију¹². То се слаже са погледима совјет-
ских етнолога, који сматрају да се проблеми етногенезе не могу
решавати без одговора на питања из области „духовне“ културе
(веровања, обреди и обичаји, усмена књижевност, народна му-
зика и игра, орнаменти), као што се види из расправа ове врсте,
а пре свега из члanka С. А. Токарева и В. А. Александрова *Осно-
вни проблеми словенске етнографије*¹³. И чехословачки истра-
живачи бавили су се овим питањем. У чланку *Народопис*¹⁴ као
историјска наука В. Фролец и Д. Холи изложили су врло енер-
гично захтев да се у етнографско-фолклористичке радове, да
би могли да послуже као поуздан историјски извор, унесе
више методичности приликом испитивања, систематизације и
класификације материјала. „Кад се испитује генеза културе од-
ређене етничке групе, неопходно је да се побе од историјских
чињеница и да се настоји да се открију сви утицаји који су
деловали на дефинитивно формирање културних појава. Прави-
лан методски поступак захтева да се поједини елементи културе
не студирају изоловано, него у вези са целокупним комплексом
појава“¹⁵. Аутори сматрају да етнографска и фолклористичка
теренска испитивања код народа чији је културни развој из
извесних разлога био успорен могу донети веома драгоцен ма-
теријал.

Могло би се поставити питање, помешано са неверицом,
како игра као временска манифестација може нешто да каже
о периодима људског развоја које с муком осветљавају и про-
учавања остатака материјалне културе. На основу чега, на при-
мер, говорити о улози игара у раној словенској епоси? Откуда
се зна нешто сигурно о играма предсловенског балканског ста-
новништва? Или, шта се све од тога сачувало у играма дана-
шињег балканског становништва? Мало, одиста сасвим мало зна-
мо. Отуда је оправдана, ако не баш скепса, оно уздржливост у
доношењу закључака. А ипак вреди покушати на примеру кола,
тога најраширенијег и најкарактеристичнијег облика игре свих
Јужних Словена (заједно са његовом садржином: типовима и
стиловима) да се покаже, колико је то могућно данас, како се
народно играње у колу у прошлости развијало, кроз какве је

¹² Стоян Џкуджеv: *Теория на българската музика*, IV, София, 1961,
стр. 9.

¹³ В. А. Александров, С. А. Токарев; *Основные проблемы славянской
этнографии*, V международный съезд славистов (Доклады советской делегации), Москва, 1963, стр. 221.

¹⁴ *Народопис* у значењу: етнографија и фолклористика заједно.

¹⁵ Václav Frolec — Dušan Holý: *Národopis jako historická věda*, Ná-
rodopisné aktuality, 1, Strážnice, 1964, стр. 1.

фазе пролазило и шта оно данас представља за Јужне Словене¹⁶. Овај рад је мален прилог проучавањима у томе правцу.

Разуме се, задатак није ни лак ни једноставан. Етнокореологија ни у светским размерама нема за собом велику традицију, она се тек формира захваљујући све дубљим теренским испитивањима и компаративном сређивању етнокореолошких појава, који су заменили романтичарско дивљење народној игри као изразу националности у прошлом веку. Теренска испитивања, која се са више или мање успеха данас врше свуда у свету, доносе материјал који, научно обрађен — без обзира што је врло често, у поређењу са јужнословенским оскудан и блед, јер су испитивање појаве давно изгубиле своју свежину — говори јасно о унутрашњој повезаности и законитости етнокореолошких процеса уопште¹⁷.

Такве законитости важе и за игре Јужних Словена у свима периодима њихова историјског развитка. Зато морамо покушати да изложимо, макар у хипотезама, какав је могао бити играчки инвентар Словена у ранијој постојбини у часу када се један део почeo спуштати из североисточних крајева Европе у Подунавље и на Балканско полуострво, почев од V века наше ере, а можда, у мањим групама, и нешто раније. Досељавање није ишло ни брзо ни лако већ стога што су нове територије биле насељене — на југу хеленским племенима а северније македонским, трачким и илирским, поред других мањих; а над њима се у то време на различите начине осећала власт Византије и Римског царства¹⁸.

Не улазећи у историјска разматрања, бар не овом приликом, и посматрајући миграције глобално, мора се поћи од тога да су Словени из свога општег, заједничког етнокореолошког инвентара понели са собом оне главне појаве које су биле карактеристичне за игру свих Словена на њихову тадашњем ступњу развитка и то у часу одвајања извесних група од матице. Од тога времена покушаћемо да посматрамо овај процес, без обзира на чињеницу да је и код самих Словена у матици морало

¹⁶ Антун Радић као редактор Ловретићевог *Отока* у поговору каже: „Коло је у Хрвата и најближе им браће појава занредна, у Европи у овом облику данас једина. Штета и грјехота што је познато само с по-лицајнога гледишта. Оно има повјест свога развоја, као што је има — у осталом — и свака социјална институција. Срећа што се је још толико сачувало да се виде главне фазе развоја. Занимљивије студије од студије о колу не могу помислити“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, JAZU, IV, sv. 1, Zagreb, 1899, стр. 112.

¹⁷ У последње време нарочиту пажњу кореолога привлаче резултати проучавања Ж. М. Гилшеа објављена у низу студија: *La tradition populaire de danse en Basse-Bretagne*, Paris, 1963; *La contre danse française, Ses origines — Son évolution*, Paris, 1963, и др.

¹⁸ М. Гаращанин — Ј. Ковачевић: *Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку*, Београд, 1950.

бити у етничком погледу знатних разлика, да су постојале инфильтрације несловенских етничких група, да — уопштено говорећи — ми заправо и не знамо какав је стварно био словенски етнички супстрат¹⁹. Ипак, кореографске црте које су видне код данас издиференцираних Словена у три велике скупине — источну, западну и јужну — упркос, или баш захваљујући, етнокореолошким особинама других група са којима су се Словени мешали у току историјских забивања, показују сродност у основи, али различит даљи развитак у појединим мањим етничким заједницама.

Од тих великих словенских група наша тема обухвата само једну — јужнословенску, и то у оном обиму у коме се данас схвата: Срби, Црногорци, Хрвати, Словенци, Македонци, Муслимани (у смислу етничке посебности²⁰), Бугари, са свима њиховим унутрашњим сличностима и разликама. Могло би се претпоставити да ће историјски развитак, мешање са другим етничким групама, миграције и други фактори довести до огромних разлика између игара и играња у колу у даљој прошлости и данас. Међутим, чињеница је да, упркос бурном развитку и преображају читавог друштва у наше дане, промене у самим играма и обичајима у вези са њима иду, сразмерно, врло споро, са готово неприметним битнијим разликама иако се ради о распону од неколико десетина година; поред осталога, и то наводи на мисао да постоје многе првобитне црте етнокореолошког наслеђа стarih Словена у играма данашњих Јужних Словена. И не само Словена, већ и народа које су они затекли на Балканском полуострву, или са којима су ту дошли у додир. Али, како открити те најстарије слојеве игара? Како, чак, доћи до поузданних података о млађим слојевима? Да ли смо, када је у питању коло, у бољем или горем положају? Шта је досада у том правцу постигнуто? Какве, најзад, закључке можемо да извучемо, какве линије даљег развоја да обележимо?

Преглед досадашњег проучавања јужнословенских игара са посебним освртом на коло. — Познавање игара Јужних Словена добија шири обим тек у XIX веку, а научну основу тридесетих година XX века. За низ векова уназад подаци су оскудни, често сведени на помене играња. Нарочито недостаје архивски материјал, а да не говоримо о трактатима о игри и кореографији, који су се код неких европских народа појавили пре више стотина година, као што је случај са *Orchésographiјom*²¹ опата

¹⁹ А. Д. Удаљцов: *Порекло Словена*, Историјски гласник, I, Београд, 1948, стр. 22—32.

²⁰ Попис становништва СФРЈ, 1961, 1971.

²¹ Arbeau Thoinot: *Orchésographie, traité en forme de dialogue, par lequel toutes personnes peuvent facilement apprendre et pratiquer l' honnête exercice des Danses*, Langres 1588, 2. изд. 1596, 3. изд. 1888.

Арбо Тоаноа из 1588. године или књигом *Игра*²² Шимона Ломњицког из 1597. године.

У југословенској етнокореолошкој литератури до данас усамљено стоје неколики покушаји да се из разних старијих списка извуку подаци о играма. Тако је В. Јагић у *Грађи за словинску народну поезију*²³ дао низ података, скупљених тако речи узгред, студијом извора за народно певање у средњем веку. Податке ове врсте није мимоишao ни К. Јиречек у *Историји Срба*²⁴. Прави преглед историјског развитка народне игре, прво „у старини“ а то значи: код индоевропских народа, посебно код Словена, затим код Срба, покушао је да начини Т. Р. Борђевић у књизи *Српске народне игре*²⁵, служећи се за старије периоде делима Ч. Зибрта²⁶, В. Јагића²⁷ и Ф. М. Бемеа²⁸, а за новије, углавном, М. Б. Милићевића²⁹. Затим, све до наших дана није било озбиљнијих покушаја у том правцу. А. и Д. С. Јанковић у седмој књизи *Народних игара* објављују одељак *Писани извори за проучавање српских народних игара* посвећен литератури XIX и XX века³⁰. Богат историографски део има књига И. Иванчана *Народни обичаји корчуланских кумпанија*³¹, а *Хисторијски развој музичке културе у Југославији*³² од Д. Цветка, Ј. Андреиса и С. Бурић-Клајн, показујући међусобну повезаност народне игре и музике, омогућава да се прати и развојни пут саме игре. Један део чланка *О словеначкој народној игри*³³ Р. Хроватин је посветио најстаријим подацима о игрању. У бугарској литератури истиче се дело *Бугарска народна кореографија*³⁴ од С. Џуцева, у коме је исцрпно обраћен старији период, балканске везе и др. За историјски преглед бугарских игара зна-

²² Šimon Lomnický z Budče: *Tanec...* Спис из 1597, објављен у Прагу 1627; код Зибрта: *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, стр. 116—117.

²³ Vatroslav Jagić: *Grada za slovinsku narodnu poeziju*, Rad JAZU, knj. 37, Zagreb, 1876, стр. 33—137.

²⁴ Константин Јиречек: *Историја Срба*, I—IV, Београд, 1923.

²⁵ Тих. Р. Борђевић: *Српске народне игре*, Српски етнографски зборник (даље: СЕЗБ) IX, Београд, 1907.

²⁶ Čeněk Zíbrt: *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha, 1896, 2. изд. 1960.

²⁷ В. Јагић, *op. cit.*

²⁸ F. M. Böhme: *Geschichte des Tanzes in Deutschland*, I, Leipzig, 1886.

²⁹ М. Б. Милићевић: *Кнежевина Србија*, Београд, 1876; *Краљевина Србија*, Београд, 1884.

³⁰ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, Београд, 1952, стр. 20—25.

³¹ Ivan Ivančan: *Narodni običaji korčulanskih kumpanija*, Zagreb, 1969.

³² Andreis, Cvetko, Đurić-Klajn: *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb, 1962.

³³ Radoslav Hrovatin: *O slovenskem ljudskem plesu*, Slovenski etnograf, III—IV, Ljubljana, 1951, стр. 276—296.

³⁴ Стоян Ђуджевъ: *Българска народна хореография*, София, 1945.

чајни су прилози А. Андреева³⁵ са цитатима из средњовековних списа који се односе на играње.

Од ових дела посебан значај има студија Т. Р. Борђевића *Српске народне игре*. Проф. Борђевић је, мада је имао претходнике, али друге врсте, у Вуку Карадићу³⁶, Ф. Кухачу, М. Б. Милићевићу и К. Махану, први дао систематски преглед игара и покушао да их класификује (та класификација, поред неких недостатака, и данас важи); он је историјско-генетички посматрао народне игре у широком оквиру европске заједнице; он је, најзад, увео у науку термин *орска игра*, којим се означавају „ритмовани покрети тела, тј. такви покрети, које прати ритам, био он од песме или музике“³⁷. На тај начин повучена је граница између орске игре (*Tanz, danse*) и других врста игара (*Spiel, jeu*), као што су, према Борђевићевој подели: витешке игре, забавне, игре духа и игре за добит³⁸.

Двадесетак година после Борђевићеве студије изишла је збирка *Бугарска народна хора*³⁹ од А. Друмева; то је мали, практични уџбеник намењен школама, са описима 20 игара. Године 1934. појавила се прва књига из опуса Љубице и Данице С. Јанковић под насловом *Народне игре*, са 100 игара, а за њом се ређају остале књиге, чланци, студије⁴⁰. У целини посматрано, дело сестара Јанковић представља велики подухват, који временом само добија у вредности као докуменат, као пресек народних игара готово свих крајева Југославије у периоду од неколико година пред други светски рат углавном; као пример скупљачког рада, којим је обухваћено преко 900 игара (кораци, покре-

³⁵ Андрей Андреев: *Приноси към музикалната история на нашите земи*, Известия на Института за музика, II—III, София, 1955, стр. 443—501; *Сведения от чужденци за музикални прояви на бъгарите през турското робство*, исти часопис, IV (1957), стр. 233—238, и др.

³⁶ Оливера Младеновић: *Вукова дела као извор за проучавање орских народних игара*, Ковчежић, прилози и грава о Доситеју и Вуку, VI, Београд, 1964, стр. 90—105.

³⁷ Т. Р. Борђевић, *op. cit.*, стр. 14.

³⁸ *Ibid.*, стр. 6.

³⁹ Ангел Друмев: *Българските народни хора*, София, 1929.

⁴⁰ Љубица и Даница С. Јанковић: *Народне игре*, I, Београд, 1934; II 1937, III 1939, IV 1948, V 1949, VI 1951, VII 1952, VIII 1964; *Двадесет народних игара*, Београд, 1949; *Dances populaires, I—VI, 1934—1951. Résumé*, Београд 1951; исто и на енглеском; *Dances of Yugoslavia*, London, 1952; *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији*, пос. изд. САН 271, Београд, 1957; *Narodne igre za decu*, Београд, 1971. — Даница С. Јанковић: *Мелодије народних игара* (допунска збирка мелодија за *Народне игре*, I), Београд, 1937. — Љубица С. Јанковић: *Проблем и теорија појединачне аритмичности у ритмичности целине извођења орске игре и мелодије*, СЕЗб LXXXII, Београд, 1968. Осим наведених засебних књига, сестре Јанковић објавиле су велики број студија и чланака у домаћим и страним часописима. В. библиографију радова Д. С. Јанковић у Гласнику Етнографског музеја у Београду, XXII—XXIII, 1960, стр. 263—266, и Љ. С. Јанковић у Годишњаку САНУ, LXX, Београд, 1965, стр. 437—444 (радови објављени од 1919—1963).

ти, мелодије, текстови песама, етнографски моменти и др.); најзад, као почетак савременог научног третирања народних игара. У овој последњој карактеристици дела сестара Јанковић, која се односи на све њихове радове а особито на студију *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији*, налази се управо једна од основа наше етнокореологије. И није случајно што је ова студија објављена као посебно издање Етнографског института САНУ у Београду, у чијем се Фолклорном одељењу под руководством акад. Д. Недељковића изграђивала савремена методологија обраде народног стваралаштва, која је дошла до пуног израза у раду читавог колектива аутора о етногенетском и друштвено-историјском развитку народног стваралаштва (у првом реду певања и игара) у ослободилачком рату и револуцији.⁴¹

Пионирско дело сестара Јанковић није више усамљено. У току последње четири деценије објављен је читав низ збирки народних игара, чланака и етнокореолошких студија; и број истраживача стално расте. Међу њима се особито истичу: Ф. Маролт⁴², М. Шуштар⁴³, З. Кумер⁴⁴, Р. Хроватин⁴⁵ (словеначке игре); В. Жганец⁴⁶, И. Иванчан⁴⁷, Т. Чубелић⁴⁸ (хрватске); Ј. Допућа⁴⁹

⁴¹ У Зборнику радова Етнографског института САН, књ. III (Београд, 1960) објављени су резултати ових колективних истраживања, у којима су учествовали: Д. Недељковић (*Прилог проучавању законитости развитка нашег народног певања у периоду народне револуције, ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије*, стр. 39—167), М. Илијин, Ј. Догуђа, И. Иванчан, Ж. Младеновић, Р. Борели, С. Вукосављев, Д. Николић, Д. Антонијевић, М. Кирали, Е. Кираљи, О. Младеновић, А. Жунић, В. Николић, М. Бошковић-Стули, Р. Хроватин, Н. Мартиновић, Б. Караклајић, М. Краснићи, Д. Мијовић, П. Влаховић, К. Пенуслиски, М. Хаци-Пецова.

⁴² France Marolt: *Slovenske narodoslovne študije — I knj. Tri obredja iz Zilje*, Ljubljana, 1935; II *Tri obredja iz Bele Krajine*, 1936; III *Gibno-zvočni obraz Slovencev*, 1954, и др.

⁴³ Marija Šuštar: *Slovenski ljudski plesi — I knj. Primorska*, Ljubljana, 1958; II *Koroška* (са Ф. Маролтом), 1958; III *Prekmurje*, 1968; *Oblike plesa štajerški na Slovenskem*, Rad Kongresa folklorista Jugoslavije, VI, Ljubljana, 1960, стр. 83—90; M. Šuštar—V. Vodušek: *Koreografska oblika pomladno-obredne igre »most» v Sloveniji in njene variante v Jugoslaviji*, IX конгрес фолклориста, Сарајево, 1963, стр. 481—487, и др.

⁴⁴ Zmaga Kumler: *Plesni tip »raj« pri Slovencih*, III kongres folklorista, Сетине, 1958, стр. 289—295; *Vsebina in pomen plesne igre »most« na Slovenskem*, IX kongres folklorista, Сарајево, 1963, стр. 471—479; *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*, Ljubljana, 1968, и др.

⁴⁵ Radoslav Hrovatin: *O slovenskem ljudskem plesu*, Slovenski etnograf, III—IV, Ljubljana, 1951, стр. 276—296; *Kinetske označbe v slovenski ljudski plesni terminologiji*, Slov. etnograf, XII, 1959, стр. 163—180, и др.

⁴⁶ Vinko Žganec: *Hrvatske narodne pjesme i plesovi*, Zagreb, 1951 (са Н. Сремец); *Moj sistem koreografije narodnih plesova*, Rad KFJ (Bjelashnica), Zagreb, 1958, стр. 45—49; *Hrvatske narodne popijevke iz Koprivnice i okoline*, Zagreb, 1962, и др.

⁴⁷ Ivan Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske — I Slavonija i Baranja*, Zagreb, 1956; II *Podravina*, 1963; III *Bilogora*, 1969 (са З. Ловренчевићем);

(босанско-херцеговачке); М. Илијин⁵⁰, С. Зечевић⁵¹ (српске); Г. Пајтонциев и Ж. Фирфов⁵² (македонске); Б. Џонев⁵³, С. Џуцев⁵⁴, Р. Кацарова-Кукудова⁵⁵ (бугарске); посебно о црногорским игра-

Istarski narodni plesovi, Zagreb, 1963; *Narodni običaji korčulanskih kumpa-nija*, Zagreb, 1967; *Prilozi istraživanju socijalne uloge plesa u Hrvatskoj*, Narodna umjetnost, II, Zagreb, 1963, стр. 97—106; *Geografska podjela na-rodnih plesova u Jugoslaviji*, Nar. umjetnost, III, 1964—1965, стр. 17—38; *Konavoski narodni plesovi*, Analji Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, X—XI, Dubrovnik, 1966, стр. 363—418, и др.

⁴⁸ Твртко Ћубелић: *Plesovi naroda Jugoslavije*, Jugoslavija, 6, Beograd, 1952, стр. 2—19, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zagreb, 1970, и др.

⁴⁹ Јелена Допуда: *Narodne igre Bosne i Hercegovine*, I Sarajevsko polje, Sarajevo, 1950; *Sistem razvrstavanja narodnih igara (plesova) iz Bosne i Hercegovine*, Bilten Instituta za proučavanje folklora u Sarajevu, I, Sarajevo, 1951, стр. 21—31; *Starobosansko kolo iz okolice Glamoca*, исти Билтен, I, стр. 87—97; *Narodne igre Kupreškog polja*, исти Билтен, II, 1953, стр. 161—200; *Narodne igre s područja Jajca*, исти Билтен, III, 1955, стр. 5—42; *Partizanske i druge narodne igre u Bosni i Hercegovini*, Зборник радова Етнографског института САН, 3, Београд, 1960, стр. 231—279; *Pre-gled narodnih igara Hercegovine*, IX kongres folklorista, Sarajevo, 1963, стр. 83—94, и др.

⁵⁰ Милица Илијин: *Slovenské ľudové tance vo Vojvodine*, Bački Petrovac, 1953; *Mađarske narodne igre iz Vojvodine*, Novi Sad, 1953 (са М. Дебељак); *Međusobni uticaji narodnih igara raznih etničkih grupa u Prizrenu*, IV конгреса folklorista, Zagreb, 1959, стр. 153—157; *Народне игре у Боки Которској*, Споменик САН, СПИ, Београд, 1953, стр. 247—256; *Народне игре у Тимочкој Крајини*, V конгрес фолклориста, Београд, 1960, стр. 41—45; *Шетна кола*, Народно стваралаштво, 5, Београд, 1963, стр. 355—359; *На-родне игре у околини Београда*, Зборник радова Етногр. института САНУ, 4, Београд, 1963, стр. 165—218 (са О. Младеновић), и др.

⁵¹ Слободан Зечевић: *Преглед народних игара ужичког дела Сан-џака*, VIII конгрес фолклориста, Београд, 1961, стр. 117—119; *Десна и лева страна у српском народном верованју*, Гласник Етнографског музеја (даље: ГЕМ), XXVI, Београд, 1963, стр. 195—201; *Homerov ep i naše narodne igre*, Narodno stvaralaštvo, 7, Beograd, 1963, стр. 485—493; *Ljeljenovo kolo*, Nar. stvaralaštvo, 9—10, 1964, стр. 702—710; *Folkloristika i etnomuzikolo-gija*, Zvuk, 64, Beograd, 1965, стр. 405—416, и др. — Докторска дисертација одбрањена иша Филозофско-историјском факултету у Београду 1962. год.: *Пагански елементи у српским обредним играма*, 263 стр., дактил., Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду, РД 1219.

⁵² Живко Фирфов и Ганчо Пајтонциев: *Македонски народни ора*, Скопје, 1953.

⁵³ Борис Џонев: *Български народни хора и ръченици*, София, 1950.

⁵⁴ Стоян Џуджев: *Rythme et mesure dans la musique populaire bulgare*, Paris, 1931; *Българска народна хореография*, София, 1945; *Теория на българската народна музика*, IV, София, 1961, и др.

⁵⁵ Райна Кацарова-Кукудова: *Dances of Bulgaria*, London, 1951; *Български танцов фолклор*, София, 1955; *Народни хора и игри от село Хлевене, Ловешко*, Известия на Института за музика, II—III, София, 1956, стр. 3—187; *Разпространение и варианти на един български танц*, Известия ИМ, IV, 1957, стр. 89—122; *Днешното състояние на народната песен и танцови фолклор в Добруджа*, Комплексна научна експедиция през 1954 година, София, 1956, стр. 139—162; *Хора и игри от северозападна България*, Комплексна научна експедиция в северо-западна България през 1956 година, София, 1958, стр. 293—359; *L'ethnomusicologie en Bulgarie de 1945 à nos jours* (1959), Acta musicologica, II—III, Basel, 1960, pp. 77—89, и др.

ма писали су старији аутори: Ј. Иванишевић⁵⁶, В. Р. Борђевић⁵⁷ и В. Вујовић⁵⁸.

Збирке и научни прилози ових писаца као и низа других — старијих и новијих — од којих се неки нису бавили специјално народним играма али су са своје стране допринели њихову упознавању, представљају, заједно са ауторовим теренским истраживањима, главни ослонац приликом разматрања и закључивања у овоме раду. Разуме се, према потреби, биће употребљена и дела страних аутора; на пример, од словенских К. Мошињског⁵⁹ (Пољска); Ч. Зибрта⁶⁰, З. Јелинкове⁶¹, Х. Лаудове⁶² (Чехословачка); Т. Ткаченко⁶³, А. Гуменюка⁶⁴, Н. Владикине⁶⁵, Е. Гварамадзеа⁶⁶ (ССРБ); затим, Р. Волфрама⁶⁷ (Аустрија), Б. Будаја⁶⁸ (Мађарска); Р. Соколи⁶⁹ (Албанија), Д. Кросфила⁷⁰, Д. Страту⁷¹ (Грчка), М. и К. Гриндеа⁷², А. Буркеску⁷³, А. Букшана⁷⁴ (Румунија), итд. Основно дело у светској етнокореологији остаје и даље

⁵⁶ Јован Фил. Иванишевић: *Opo (Црногорска народна игра)*, Гласник Земаљског музеја, XII, Сарајево, 1900, стр. 533—541.

⁵⁷ Владимир Р. Борђевић: *Неколико речи о играну и певању у Херцег-Новоме*, ГЕМ, IV, 1929, стр. 18—28.

⁵⁸ Велimir Вујовић: *Црногорско opo у Црмници*, Београд, 1933.

⁵⁹ Kazimierz Moszyński: *Kultura ludowa Słowian*, II, 2, Krakow, 1939, од *Taniec*, стр. 1009—1103.

⁶⁰ Čeněk Zíbrt: *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha, II вyd. 1960.

⁶¹ Zdenka Jelinková: *Kola a chorovody*, Praha, 1960; *Kola, reje a tanecní hry*, Brno, 1961; *O zbytcích jarních chorovodů v dětských hrách na Horňácku*, Slovacko, Bratislava, 1961, и др.

⁶² Hannah Laudová: *Lidový tanec a lidové divadlo*, Český lid, г. 51, 5—6, Praha 1964, стр. 326—333; *K terminologii »kola«*, Český lid, 3, 1970, стр. 138—140, и др.

⁶³ Т. Ткаченко: *Народный танец*, Москва, 1954.

⁶⁴ Андрей И. Гуменюк: *Народне хореографичне мистецтво України*, Київ, 1963.

⁶⁵ Н. Владыкина-Бачинская: *Подмосковные хороводы*, Москва, 1964.

⁶⁶ Е. Л. Гварамадзе, *О некоторых специфических особенностях грузинского народного танца*, Москва, 1964.

⁶⁷ Richard Wolfram: *Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa*, Salzburg, 1951.

⁶⁸ George Buday: *Dances of Hungaria*, London, 1949.

⁶⁹ Ramadan Sokoli: *Les danses populaires et les instruments musicaux du peuple albanaise*, Tirana, 1958.

⁷⁰ Domini Crosfot: *Dances of Greece*, London, 1950.

⁷¹ Dora Stratou: *Les danses grecques liées au vivant avec la Grèce de l'antiquité*, Athènes, 1967.

⁷² M. & C. Grindea: *Dances of Roumania*, London, 1952.

⁷³ Anca Giurchescu: *Purtatele de fete de pe valea Tîrnăvelor*, Revista de etnografie și folclor, 4, București, 1967, стр. 283—297; *Cercetarea contextuală a dansurilor populare*, Revista, 1, 1970, стр. 21—28, и др.

⁷⁴ Andre Bucșan: *Clasificarea morfolologică a dansurilor populare românești*, Revista de etnografie și folclor, 3, București, 1967, стр. 169—186; *Unitatea specifică a folclorului coregrafic românesc*, Revista, 5, 1968, стр. 389—394; *Similitudes entre les danses populaires roumaines et balkaniques*, Revue des études sud-est européennes, II, 3—4, Bucarest, 1964, стр. 607—613.

Историја игре Курта Сакса, чије је прво издање изшло на немачком језику 1905. године, а затим је објављено на свим главним светским језицима⁷⁵.

У већем броју ових, као и многих других, књига и студија о народним играма посвећена је пажња и колу као основном или и данас најчешћем облику игара не само на Балкану (како се обично мисли) него и другде⁷⁶. Навешћемо неколико мишљења о колу, која научно оцењују његову вредност и одређују му место у народном животу, или показују његове главне карактеристике.

Када је у питању коло (зваћемо га тако у овом раду краткоће ради, не запостављајући вредност синонима оро и хоро), прво пада у очи велика љубав широких народних маса према њему. Још у XVIII веку И. Ловрић је запазио: „Одушељење је Морлака за коло одиста претерано”⁷⁷, па и данас се тешко може замислити весеље без кола. „Оно заузима централно место у аруштвеној и домаћој забави бугарског села”, констатује 1955. године Р. Каџарова⁷⁸, а то се може рећи скоро за све крајеве јужнословенских земаља. Истина, позната је чиљеница да је кругна игра настала у врло старим периодима људског аруштва⁷⁹ и да је, ако се говори специјално о Европи, била позната свуда. „Овде је у питању без сумње прадавно, општеевропско добро — каже поводом играња у кругу Р. Волфрам. — Једва бих поверио да је игра у старој Грчкој друкчије изгледала а не као код становника Фарерских острва, Румуна, Црногораца”⁸⁰ (тј. у колу). И Зибрт је, говорећи о словенској етнографској заједници, компаративним путем утврдио да је „југословенско коло сачувало прадавне црте играчке забаве, те га можемо сматрати заједничком игара каснијих и данашњих”⁸¹. Исто тако је Т. Р. Борђевић излагање података о најстаријим траговима играња у Словена завршило констатацијом да је коло најстарији облик словенских игара. „На ову мисао нас наводи још једна ближа и непосреднија околност, а то је та што се југословенско „коло”, великоруски „хоровод”, белоруски „корвод”, пољске игре о Ивању-дне слажу у облику и извођењу, те представљају сло-

⁷⁵ Цитати у овом раду према француском издању: Curt Sachs, *Histoire de la danse*, Paris, 1938.

⁷⁶ Литература о колу била би још већа ако би се узела у обзор и књижевна дела, бар код Јужних Словена, у којима су се писци, особито у време буђења националне свести и романтичарског заноса, заузимали за коло као идеалан израз народности, братства и јединства (на пример, „дилорци” у Хрватској, Б. Атанацковић и други код Срба).

⁷⁷ Ivan Lovrić: *Bilješke o ritu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb, 1918, стр. 110.

⁷⁸ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 21.

⁷⁹ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 83—86.

⁸⁰ Р. Волфрам, *op. cit.*, стр. 90.

⁸¹ Ч. Зибрт, *op. cit.*, стр. 19.

венски најстарији заједнички облик орске игре”⁸². Он даље каже да „док су други словенски народи у Европи изложени утицају културе и мешању са напреднијим народима учинили у игри сilan напредак, па су неки чак и заборавили на своје првобитно коло, дотле су Срби у највећем делу остали готово само на колу. Затворени робовањем Турцима од утицаја западноевропске културе и културних тековина, већином очуваше примитивни, можда нешто усавршени, и утицајем балканских народа изменјен облик играња, коло. Полке, ланс, кадрил итд. игре су новога датума и ограничene само на напреднију варошку класу; народ још од тога ништа не зна”. На истом месту, само у напомени испод текста, Борђевић додаје: „Не познавајући дубље игре балканских народа, ја не могу говорити ни о њиховом облику нити о њиховом утицају на српске игре. Али по ономе што знам, мени се чини да су сви народи на Балканском полуострву из истих разлога из којих и Срби остали поглавито на колу”⁸³. Као што се види, Т. Р. Борђевић је нашао објашњење аугој егзистенцији кола код Срба и других балканских народа само у историјским условима, занемаривши етничке чиниоце. Историјски, али са другога гледишта, објаснила је Р. Каџарова улогу кола у прошлости свога народа: „У мрачном периоду турскога ропства игралишта су била места на којима су Бугари могли слободно да опште, да пруже руку другу другу и да уопште, следећи ритам игре, нарочито силно осећају своју националну припадност и повезаност”⁸⁴.

О старини кола расправљао је и М. Гаваци: „У овој групи стarih словенских традиција одржаних готово у свих Јужних Славена а претежно врло добро, има још један спомена вриједан случај. Најраспрострањенији, најомиљенији и у стотину варијаната разграњени плес — коло — вјеројатно је такође један од примјера за то. Да су Јужни Славени тaj облик плеса понијели као наслеђе из прајевине, за то има неколико индиција: то је у једну руку велика старина те врсте плеса и другаје по Европи тако да се може помишљати готово на опће распрострањење неке врсте елементарнога кола у давнини европских народа, па према томе нема разлога одрицати га и Славенима у прајевини; у другу руку то су потврде истоветнога назива за такав плес у неких сјеверних Славена, нпр. коло код Украјинаца, што неће бити случајна истоветност. О тако изванредном одржавању ове врсте плеса бит ће даље још неколико ријечи — но већ овде се мора споменути значајна чињеница да је коло код Јужних Славена проживјело бољу судбину него у осталих Славена, јер се плеше више и управо као

⁸² Т. Р. Борђевић, *op. cit.*, стр. 24—25.

⁸³ *Ibid.*, стр. 48.

⁸⁴ Р. Каџарова-Кукудова, *op. cit.*, стр. 22.

најтипичнији плес велике већине њих (паче и у поредби с хороводима Руза)⁸⁵.

Своје мишљење о колу сестре Јанковић су изложиле у теоријском делу V књиге *Народних игара*: „Облици и фигуре не представљају нешто што је само једној игри, једном народу, једном времену или једном крају својствено, не представљају нешто извorno и самоникло у националном погледу, иако сваки народ и сваки колектив из народа има свој укус за одабирање, примање и ширење поједињих облика и фигура”⁸⁶; „коло је најчешћи и најраспрострањенији облик у нашој земљи. Зато се обично мисли да је коло искључиво облик наше народне орске игре, да је скоро једини њен облик, и да јој највише даје наше народно обележје. Међутим, коло није само наш облик, није ни једини наш облик, а није ни оно што највише карактерише нашу народну орску игру. Коло су имали, па и данас имају, и други народи, на свима континентима. Ми смо имали, па и данас имамо, и друге разноврсне облике орске игре какве имају и остали народи на свима континентима”⁸⁷. На другом mestу, говорећи о главним карактеристикама народних игара у Србији, сестре Јанковић констатују да је „за такву унутрашњу потребу изражавања у игри србијански народни играч у низу генерација налазио као најподеснији оквир отворено коло”, јер „облик игре као нешто што је само њен спољашњи оквир, изгледа да не привлачи србијанског човека, који не нагиње формализму, и мање занима његов дух од онога што треба тај оквир да испуни. Тиме се може објаснити сразмерна малобројност србијанских орских облика — с једне стране, и врло велика разноврсност корака и њихових комбинација — с друге стране. Мислимо да није претерано рећи да су србијанске игре у овом другом погледу раскошно богате”⁸⁸.

У свима овим мишљењима — која нису нипошто нарочито бирана, осим да потичу од писаца који важе као ауторитети у својој струци — постоји велика општа сагласност у погледу одређивања старине кола у Јужних Словена и његова значаја. Разлике, бар формалне, настају тек приликом утврђивања колико је коло везано за поједиње етничке групе. Али и те се разлике показују као привидне када се узме у обзир да нису сви аутори у потпуно истом смислу употребљавали термин коло. Ако се под тим термином подразумева облик, као што чине етнокореолози сестре Јанковић, онда одиста коло не представља

⁸⁵ M. Gavazzi: *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena*, стр. 11—12.

⁸⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 10.

⁸⁷ *Ibid.*, стр. 6.

⁸⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Неке карактеристике орских игара у Србији*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд, 1953, стр. 279. Видети и друге радове истих аутора.

значајну етничку одлику, и тачно је да од облика као општечовечанског добра далеко више у том смислу значи тип игре, а још више стил играња. Код научника који не улазе у појединости етнокореолошких истраживања коло има широко значење, у које се спонтано укључују и облик (кружне игре) и тип и стил. Најзад, у народној терминологији, коло има још шире значење у коме доминира обично један елеменат (облик, врста, место, прилика или др.).

Према томе, у ком смислу треба разумети термин *коло*, односно његове синониме *оро, хоро?*

Дефиниција етнокореолошког термина коло (оро, хоро). — У све речнике са српскохрватског подручја, почев од Микаљина из 1651. године па до још нештампане грађе (слово К) за Речник Института за српскохрватски језик САНУ⁸⁹, ушао је термин *коло*. Најшире досада дато објашњење налази се, са врло великим бројем примера из свих старијих речника и литературе, у Речнику ЈАЗУ⁹⁰, те ћемо се на њему задржати. Ту се, пре свега, констатује да је коло прасловенска реч, јер се у истом облику налази у свим словенским језицима. Основно је значење „*circulus* као обруч, круг, али се не зна је ли најстарије значење таково уопће, или је особито онаков круг који је плитак а није празан у сриједи или у којега је обод задружен (паоцима) сриједом које се врти око осе”. Из тога конкретног облика произилази и основни етнокореолошки појам, који такође има више значења. Док је Вук Карадић за коло у своме Речнику из 1818. године дао само објашњење: „*der Kolotanz, choreae genus*” и само један пример (Ко се у коло вата, у ноге се узда)⁹¹, П. Будман је у Речнику ЈАЗУ овако дефинисао коло као етнокореолошки термин: »*chorea, chorus*, игра (плес), у којој играчи стојећи наоколо држе се за руке (н.п. измјенице мушки и женске, или само женске), те играју, а често и пјевају (особите пјесме, види посコчица). Уопће се овако зове народно играње и кад се не држе за руке, — различне ријечи с којима се употребљава коло у овом значењу виде се по примјерима. Може бити да је ово сад најобичније значење ове ријечи код цијelog народа“. Из дуге листе примера, од писаца XV до краја XIX века, која долази после наведеног објашњења, етнокореолог, и кад не би имао друге изворе на располагању, могао би да разликује у овом термину више значења, од којих су основна следећа: 1) облик игре (ланџ међусобно повезаних играча — мушких, жен-

⁸⁹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Београд, 1959—1969 (првих 6 томова).

⁹⁰ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, V, izd. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1898—1903, стр. 207—211. (Даље: Речник ЈАЗУ)

⁹¹ Вук. Стеф. Карадић: Српски речник, Беч, 1818.

ских или мешовитих, који се креће по кружној путањи, али она може да буде и дружица: спирална,вијугава, чак и права, итд; 2) група особа (број може бити ограничен или неограничен) која учествује у игри; 3) игранка, јавни скуп на коме се игра, и то без обзира да ли је сачуван традиционални облик кружне игре или не, али је сама игранка традиционална; 4) врста игре, која осим кружног облика има и посебну мелодију и припада одређеном типу (на пример, славонско коло је једна игра и не може се помешати са другим славонским колима која имају своје називе: *дере, календара* и сл.); 5) кружна игра у којој мелодија, текст (евентуално, јер може да буде и потпуно нема), али свакако типичност и стилске одлике одређују је у ширем смислу као особит израз етничке групе којој припада, па постоје могућности да се говори о српском, бугарском, хрватском колу, итд.

Од наведених значења основно је прво, јер је потекло из конкретне слике у вези са другим значењима речи коло (на пример, „*orbis, gyrus*, пут који иде на около, и уопће мицање на около“). Међутим, најпуније и најадекватније данас значење је последње, у коме је недељиво јединство облика, типова и стилова играња, а то све заједно коло етнички прецизније детерминише, не одузимајући му још шире значење у смислу нације (говоримо, чак, о јужнословенском колу). У овом пуном значењу термин коло биће употребљен у раду, јер обухвата спољне и унутрашње карактеристике кола као етнокореолошке и етнолошке појаве.

Овај термин — коло — у употреби је међу Јужним Словенима код Срба, Хрвата, Словенаца (у Белој Крајини), Муслимана (у Босни и Херцеговини), док се у источним крајевима Балканског полуострва употребљавају термини оро и хоро, и то код Македонаца и Бугара, али и код Срба (у јужној Србији) и Црногораца. Грубо узевши, граница између термина коло и оро односно хоро, или још тачније: територија на којој се мешају ови термини, иде преко Црне Горе и Србије, нешто источније од границе између зона старих цивилизација, византијске и римске — Истока и Запада⁹². Хоро и оро долазе од исте грчке речи *χορός*, која значи: скуп људи, игранка, игра⁹³. Значења су у српском језику иста⁹⁴. Треба напоменути да код Црногораца оро у првом реду значи игранка тј. скуп на коме се и игра⁹⁵.

⁹² Сусрет Истока и Запада на Балканском полуострву осећа се трајно у историјском и културном животу Јужних Словена. Вид. Ј. Цвијић: *Балканско полуострво*, I, стр. 15—16; Б. Дробњаковић: *Етнологија народа Југославије*, I, Београд, 1960, стр. 39.

⁹³ Н. Мајнарић—О. Gorski: *Grčko-hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb, 1960.

⁹⁴ Речник на македонски јазик, I, Скопје, 1961; С. Чукалов: *Българско-руски речник*, III изд., София, 1960.

⁹⁵ В. Вујовић: *Црногорско оро у Црмници*, стр. 9: „Седник на коме се игра и пева у Црмници зове се оро“.

Постоји још један кореографски термин у вези са овом формацијом, доста распрострањен и, вероватно, врло стар, али он нема ширину значења као коло (оро, хоро). Танац (танец) код Македонаца и Бугара, углавном, означава само један вид кола: отворено коло⁹⁶, док у западним крајевима, код Хрвата, то је или синоним за игру (плес), па и коло уопште, или, у новије време, означава игру која се не изводи у колу него у паровима или друкчијим формацијама⁹⁷. Исто тако, једна обредног порекла игра (додуше, и она је у отвореном колу), позната на читавом динарском подручју, носи једноставан назив *танац* (*ситан танац*)⁹⁸.

⁹⁶ Такво значење види се из употребе: само отворено коло може бити „на два танца”, „на два краја”; само отворено коло има некога „на танац”, „танацлију”, „танчара”, итд. К. Махан јасно каже да је *танац* „хоро које не прави затворен круг, него ланац који предводи хороводач” (*Малко хореографија*, стр. 40); сестре Јамковић о играма у Скопској Црној Гори: „Најчешћи облик је коло, и то отворено, које народ назива именем *танац*, као што је, на пример, Битуше, Митуше (Народне игре, III, стр. 190).

⁹⁷ У *Рјечнику ЈАЗУ* (св. 75, Загреб 1962) *танац* значи: плес, игра, играње, плесање, са низом ближих ознака; термин је познат у свима словенским језицима, налази се у свима старијим речницима српско-хрватског језика у различитим значењима (искључиво везаним за игру), па и у значењу *коло* и *коловоћа*. Најстарији помени речи *танац* с краја XV и почетка XVI века. Од многоbrojних примера најинтересантнији је: „Танац је коло” (Zore dubr. tuđ. Spom. 26, 21).

⁹⁸ О називу ове игре писао је др Јован Вуковић у Билтену Института за проучавање фолклора, II, Сарајево, 1953, стр. 367—370: *Игра „Гонци”*. Његов закључак је неприхватљив.

1986-1987. D'après les dernières données de l'Institut national de la statistique et de l'Institut canadien de l'information, le taux d'incidence de l'insécurité alimentaire dans les familles canadiennes en 1986-1987 était de 10,2 %, soit 1,2 million de personnes. Cependant, ce chiffre ne reflète pas l'ensemble des familles canadiennes, car il n'inclut pas les familles autochtones et celles qui vivent dans les réserves.

КОЛО У ПРОШЛОСТИ

ИГРА НА БАЛКАНУ ПРЕ И ПОСЛЕ ДОЛАСКА СЛОВЕНА

Игра се сматра најстаријом уметношћу, без обзира на то да ли је настала као резултат рада или представља вишак енергије, и нема људске заједнице која је, ма на ком ступњу развитка данас била, не познаје¹.

Полазећи од већ усвојене у науци претпоставке да је развој облика игре ишао од групне игре појединача преко поворке и ланчасте игре у кругу (или неком друкчијом путањом) до савремене игре разноврсних облика², може се констатовати да су Словени у заједничкој постојбини знали за више облика игре, међу којима је било и коло; кружни облик игре, уосталом, у одређеној фази културно-историјског развијатка имали су, или имају, народи на свим континентима; најновија проучавања европских игара показују да су трагови играња у колу бројнији и свежији него што се обично мисли³.

Тај облик игре је, вероватно, доминирао код Словена у време њихова досељења на Балканско полуострво, јер га, о томе је већ било речи, налазимо у свих Словена без разлике. Али, док у Западних Словена коло, углавном, представља преживеле остатке у етнолошком и лексичком материјалу, хорово-ди Источних Словена и, још карактеристичније, коло Јужних Словена развијали су се даље и одржали до данас; у Јужних Словена то је често било у симбиози са етнокореографским инвентаром других народа, које су затекли или са којима су касније долазили у додир. За источне крајеве Балканског полу-

¹ K. Сакс, *op. cit.*, Karl Bücher: *Rhythmus und Arbeit*, Berlin, 1896; Victor Junk: *Handbuch des Tanzes*, Stuttgart, 1930; А. Гуменюк: *Народне хореографичне мистецтво України*, Київ, 1963, и др.

² K. Сакс, *op. cit.*, стр. 80—100.

³ Р. Волфрам, *op. cit.*; J. M. Guilcher: *La tradition populaire de danse en Basse-Bretagne*, Paris, 1963; M. Louis, *Le Folklore et la Danse*, Paris, 1963.

острва у овом смислу од важности је било укрштање и стапање подунавских Словена и Бугара, јер је и ту коло (хоро), словенско по карактеру и битним одликама, показало који је елеменат био надмоћнији.

Подаци о игрању на Балканском полуострву пре доласка Словена. — Данас се не зна какве је игре имало становништво Балканског полуострва, особито у северним пределима, пре доласка словенских племена; зна се једино, захваљујући Страбону и Херодоту, да су Дарданци волели музiku и игру⁴ а да су Трачани одржавали погребе „уз игру и велико весеље”⁵; њихове ратничке игре спомиње Ксенофонт⁶, забележено је још да су игре трачких баханткиња оставиле јак утисак на римске писце⁷. Овим оскудним и доста уопштеним подацима може се додати представа женског кола на једној јаподској урни, нађеној у Рибићу⁸. И то је, углавном, све.

Што се тиче Хелена, о њиховим играма зна се далеко више. Хомерова *Одисеја* и *Илијада* богат су извор сазнања о играма стариХ Хелена, особито о свадбеним и посмртним, као и играма надземаљских бића⁹. Најлепши опис кола налази се у XVIII певању *Илијаде*, у коме се излаже како је Хефест на штиту за Ахила представио игру, играче и посматраче; за овим описом не заостаје ни опис надигравања играча на двору фејачког краља Алкиноја у *Одисеји* (VIII певање). Снажан утисак оставља и једна бронзана статуeta која потиче из осмог века пре наше ере (припада Националном археолошком музеју у Атини): шест особа, држећи се за мишице, чине затворено коло. — Од Крићана, који су били први мајстори у игрању¹⁰, Спартанци су примили игру с оружјем *пирихи* (*πυρίχη*) и развили је даље; њени трагови сачували су се у играма неких балканских народа до данас¹¹. Са Крита потиче више ликовних представа играча; за нас је најинтересантнија једна група у теракоти: у средини отвореног женског кола је свирачица на лири¹².

⁴ Strabo: *Geographica*, VII (према: M. Böhn, *Der Tanz*, Berlin, 1925); Херодотова *Историја*, Нови Сад, 1959.

⁵ Херодотова *Историја*, стр. 276.

⁶ Xenophon: *Anabasis*, VI, 1.

⁷ А. Андреев: *Извори за музиката на старите Траки*, Известия ИМ, II—III, стр. 446.

⁸ D. Sergejevski: *Japodske urne*, Glasnik Zemaljskog muzeja, п. с. IV—V, Sarajevo, 1950, стр. 52, 69, т. V, 1. Аутор наводи друкчије претпоставке.

⁹ S. Zečević: *Homerov ep i naše narodne igre*, NS, 7.

¹⁰ Maurice Emmanuel: *La danse grecque antique d'après les monuments figurés*, Paris, 1896.

¹¹ С. Ђуждев: *Българска народна хореография*, стр. 45.

¹² А. Андреев: *Музикални прояви в Крит и Микена*, Известия ИМ, X, 1964, стр. 510, сл. 7.

Класично хеленско доба исто тако пружа обиље података о играма, од којих се већина изводила у колу (женском, мушким или мешовитом). Помени, називи и описи поједињих игара и играчке уметности у делима Платона, Аристотела и других писаца, показују да је игра имала важно место у животу Хелена, па је ушла у трагедије и комедије као њихов саставни део¹³. У игри су се одликовали Софокле, Сократ, Платон, Алкибијад и Епаминонда, а Сократ је, чак, рекао „да је најбољи играч у исто време и најбољи ратник“¹⁴ (мислећи, вероватно, на пиричке игре). За детаљније познавање сакралне и профане игре Хелена од не малог значаја су трактати о игрању, на пример Лукијанов из II века наше ере (више о пантомими)¹⁵, као и много бројне ликовне представе у разним облицима, у колима и поворкама, на хеленским споменицима класичне епохе¹⁶. На територији коју су насељили Јужни Словени нађене су статуете играчица са кастањетима и деветоструном лиром из касније, јелинистичке епохе, а један староегипатски систрон, откријен на обали Дунава у Бугарској, подсветио је музиколога А. Андреева на сличност са инструментом који и данас странџански кукери употребљавају за време игре¹⁷.

Староседеоци Балканског полуострва „несумњиво су се укључили у процес етногенезе Јужних Словена“¹⁸, а самим тим и у процес развоја кореолошких појава у склопу етничких група на овој територији. Али, као што је познато, ово укључивање и прожимање није дало брзе и јединствене резултате, него се и даље, још дуго, осећала, на пример, етничка диференцијација између Словена и Романа — становника приморских градова и сточара у унутрашњости земље¹⁹. Шта се у то време дешавало са играма, тешко је рећи. Можда ће једнога дана пажљивом истраживачу поћи за руком да анализом данашњих облика и типова игара, уз помоћ компарација са одговарајућим материјалом из старијих периода, разазна понешто од некадашњих разлика које су првобитно постојале између поромањених и хеленизованих староседелаца и досељених Словена. У том правцу већ су учинјени први кораци проучавањем обичаја, остатака обреда, стварне мелодија и кореографских елемената. У радовима М. Арнаудова, С. Џуцева, Б. Орла, И. Иванчана и других аутора изне-

¹³ Есхил: *Агамемнон*, *Седморица пред Тебом*; Аристофан: *Плутон*, *Жабе*, *Лисистрат*, и др.

¹⁴ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 123—124.

¹⁵ М. Бен је у наведеном делу објавио у преводу трактат Лукијана из Самосате.

¹⁶ М. Еманиел, *op. cit.*, Fritz Weege: *Der Tanz in der Antike*, Halle, 1926.

¹⁷ А. Андреев: *Староегипатски систрон в нашите земи*, Известия ИМ, I, стр. 203.

¹⁸ *Историја народа Југославије*, I, Београд, 1953, стр. 92.

¹⁹ М. Гарашанин—Ј. Ковачевић: *Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку*, стр. 61.

сене су интересантне хипотезе и указивања на евентуалне генетске везе између данашњих јужнословенских игара и игара Трачана, Илира, Келта, Римљана, старих Хелена и неких азијских народа.

Хипотезе о траговима игара предсловенског балканског становништва у играма Јужних Словена данас. — Од старијих бугарских научника на ово питање се више пута враћао Михаил Арнаудов; по његову мишљењу, данашње *русалије* су остаци старе балканске традиције а игре са тојагама (*кукери*) подсећају на старе игре са мачевима²⁰; општебалканску основу налазио је и за магијске обреде за кишу (*пеперуде, додоле*)²¹. Музиколог А. Андреев специјално се бавио питањем извора за познавање музике старих Трачана као аутономних становника данашње Бугарске. Говорећи о трачким играма, Андреев поставља питање да ли је трачка музика оставила трагове до данас у нестинарској игри, *кукерима, русалијама, боенецу*, уопште у народним играма и песмама Бугара? Његов закључак је да се „неки старотрачки обичаји и религиозне представе можда бледо одражавају у народном животу”. Андреев, даље, наводи енглеског етнолога Докинса, који је тврдио да се *кукери* по форми слажу са култом Дионизија. Уосталом, овако је мислио и Арнаудов, мада је сматрао да је бугарски обичај само мали део много садржајнијег трачког обичаја, и да су посредници између Трачана и Бугара били Грци. Према Андрееву, нема доказа да су *русалије* трачког порекла, пре ће бити да су од Римљана примљени преко Византије (што је, такође, спорно). С њим се ипак можемо сложити да „оно што је стигло до нас не носи првобитно обележје”²². Ослањајући се, по свој прилици, на Арнаудова, Р. Кацарова-Кукудова тврди да се „у неким данашњим бугарским обичајима откривају играчки облици слични трачко-хеленским и римским”²³, али не даје конкретне доказе за то, осим што из личних теренских испитивања наводи следеће: „Противно очекивању, традиција је најбоље сачувана у близини Дунава међу старим аутономним становништвом, док су у унутрашњости настала велика померања. Такав конзерватизам показују и нови досељеници из северне Добруџе, па се изнад трачке базе развио добруџански слој”²⁴.

²⁰ М. Арнаудовъ: *Кукери и русалии*, Сборникъ БАН, XXXIV, София, 1926, стр. 163.

²¹ М. Арнаудовъ: *Студии върху българските обреди и легенди*, II, София, 1924, стр. 247 и д.

²² А. Андреев: *Извори за музиката на старите Траки*, Известия ИМ, II—III, стр. 443—468.

²³ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 15.

²⁴ Р. Кацарова-Кукудова: *Днешното състояние... в Добруджа*, стр. 151.

Има и других претпоставки и наговештаја у вези са Трачанима. Тако М. Филиповић, расправљајући о проблему Трачког коњаника, закључује: „У данашњим обичајима и веровањима који се везују за св. Тодора видимо верске и мађијске представе некадашњих Трачана. Ти обичаји и веровања имају својих аналогија и код других народа, али у облику у ком данас постоје, они су сувише карактеристични за поменуту територију, они су по њој добили свој облик, мада даље порекло воде из много старијих представа о мађији и анимизму, које су једничке готово читавом људском роду”²⁵. Не улазећи у сам проблем, додајемо да се о Св. Тодору и данас обилно игра, и то баш у колу²⁶.

Проучавање полифоног певања у Босни и Херцеговини на вело је етномузиколога Ц. Рихтмана да се упита: „Пошто већину ових облика не налазимо код осталих славенских народа, помишљамо: да нису ови облици можда остатак музичке праксе ранијих становника на овом делу Балканског полуострва?”²⁷ На ово своје тако опрезно постављено питање сам је Рихтман, после даљих проучавања, аргументима одговорио потврдио и додао: „То и јесте разлог који ме данас још више утврђује у претпоставци да ова специфична пракса заиста представља реликт илирске музичке културе”²⁸. Испитивања у овом правцу могу се проширити и на игре, у првом реду босанско-херцеговачке, па ће се видети у којој мери кореографски материјал подупире Рихтманове закључке.

Исто тако, није још завршена стара распра око тога да ли су коледе и русалије римски или словенски обичаји²⁹; још се дискутује о томе колико је оправдано мишљење М. Васића да су Дионизисов оргијастички култ пренели у данашњи Звижд грчки или хеленизовани трачки рудари и испирачи злата у Пеку (помодом дубочких русала)³⁰; не зна се на основу чега треба прихватити претпоставку И. Иванчана да је истарском балону

²⁵ М. Филиповић: *Трачки коњаник*, Нови Сад, 1964, стр. 37.

²⁶ М. Младеновић: рукоп. грађа; Т. Вукановић: *Trački konjanik*, Гласник музеја Косова и Метохије, I, Приштина 1958, стр. 158—159.

²⁷ C. Rihlman: *Polifoni oblici u narodnoj muzici Bosne i Hercegovine*, Biltén IFBH, I, стр. 16.

²⁸ C. Rihlman: *O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine*, Rad KFJ (Bjelašnica), Zagreb, 1958, стр. 103. В. Дворниковић сматра да је „ојкање” могло бити „својина нероманизованих Тракоилира”: *Problem preslovenskog, starobalkanskog elementa u našem muzičkom folkloru*, исти Рад КФЈ, стр. 92.

²⁹ В. Орел: *Slovenski ljudski običaji*, Народописje Slovencev, 2, Лјубљана, 1952, стр. 137; Б. Дробњаковић: *Етнологија народа Југославије*, I, Београд, 1960, стр. 78; Љ. С. Јанковић: *Русалије*, ГЕМ XIV, Београд, 1939, стр. 20—30, и др.

³⁰ М. Васић: *Дионисос и наши фолклор*, Глас САН ССХIV, Београд, 1954, стр. 129—164.

предак *della verdura*, за који старији аутори Томазини и Мацули мисле да су га оставили у Миљама Колхијци, легендарни оснивачи Пуле и Копра³¹, итд.

Претпоставке су многобројне и разноврсне. Од оних које су резултат дубљих истраживања наводимо на првом месту за кључак Н. Курета у раду о *корантима*: „Остаје отворено питање да ли су коранти *аутохтони* вегетацијски обреди староседелаца или *старословенско* обредно наслеђе”; било једно или друго, не треба превидети утицај мима римског Птуја односно античких мима, „који су се, као што је познато, сачували још дуго у средњем веку. Између антропоморфно-териоморфне пролећне маске неолитика и данашњих коранта постоји, дакле, развојна веза, што не значи и директна развојна линија”, тим пре што су се „у време турских упада у околину Птуја насељили разни *балкански елементи*” (а с њима и *кукери* можда)³². Исто тако, И. Иванчан је за славонско коло нашао аргументе који, по његову мишљењу, указују „на то да је претпоставка о старобалканском (предславенском) поријеклу овог кола доста вјеројатна” и то „својом сличношћу, неким основним просторним рjeшењима и организацијаношћу целине (свирка, посочице, прекидања плеса пјесмом у двостиховима) с неким старим колима брдског Балкана (Босна, Лика, Далмација, Грчка), те готово никаквом сличношћу с колима осталих славенских народа...”³³ Старобалканске црте Иванчан наслућује и у *шокачком колу* (Барања) и поставља питање „на који је начин оно дошло овде, да ли је на том мјесту аутохтоно или пресељено миграцијама већих група људи у те крајеве”³⁴. Везе које Иванчан помиње одиста су видне и за њих се може претпоставити да су старобалканског порекла, али оне су несумњиво резултат снажних миграција динарског становништва у Славонију и Барању³⁵.

Најзад, поређења су вршена и са грчким играма, у којима стварно има елемената сличних или заједничких са нашим, а који се понекад приписују директном утицају стarih хеленских игара на игре Јужних Словена. С. Џуцев, на пример, указује на чињеницу да се *сирто* игра у неким тракијским градовима у Бугарској,³⁶ а познато је да је ова игра, заједно са пиричким играма, задржала своје место у животу Грчке од античких времена до данас³⁷. Међутим, може се одмах рећи да се *сирто* не игра само у Тракији него и у Македонији (Охрид и Кру-

³¹ I. Ivančan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 17, 19.

³² N. Kuret: *Koranti na Ptujskem Polju*, Rad KFJ (Varaždin), Zagreb, 1959, стр. 67.

³³ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 32.

³⁴ Ibid., стр. 90.

³⁵ S. Pavličić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb, 1953.

³⁶ С. Џуџев: *Българска народна хореография*, стр. 44—45.

³⁷ D. Crosfield: *Dances of Greece*, стр. 14.

шеву)³⁸, у цинцарској средини, што може бити наставак млађе, а не старије, хеленске, традиције, бар у тим крајевима.

Много даље је отишао С. Тројановић тврдећи да „по имену *оро* и по току целе игре, јасно провирује грчко порекло. Оно је од њих дошло нама, па и у Сардинију, где су унеколико и Јелини и Византијани оставили трага”, па чак „ми лако можемо да констатујемо да су и наше све савршеније игре позајмљене од Грка, доцније по градовима са запада. *Бурђевка* је сасвим грчког порекла од игре *οχισται*, а сличне варијације играју се и по Македонији под именом *крстено коло*, а око Битоља *отајдушка*. Бурђевкин грчки карактер јасно се опажа кад се прочита и пореди склоп и слог поменуте грчке игре”³⁹. Разуме се, овакво уопштавање је неосновано и, срећом, доста усамљено⁴⁰.

Шта су словенска племена могла донети на Балканско полуострво од општега словенског кореографског наслеђа. — Из претходног излагања види се да је, према оскудним историјским подацима, аутохтоно становништво Балканског полуострва имало своје игре, чији су се трагови можда одиста очували у извесној мери у играма данашњих становника. Те игре могле су да буду различитих облика, међу којима је било и коло, затворено и отворено; оне су биле женске и мушки (с оружјем), а изводиле су се и у весељу и у жалости, махом са обредно-магијском функцијом у вези са сточарским или земљорадничким занимањем људи. У техничком погледу издавала се хеленска игра, која је достигла савршенство, бар што се тиче сакралног и сценског извођења (у трагедијама и комедијама), док се сеоска игра развијала по својим законима и „тај вид игре нема ничег заједничког са савршеном игром”, тврдио је Лукијан⁴¹. Наравно, ово се односи на период који се назива класичним веком а свршава се пре него што су Словени закорачили на Балканско полуострво. Али одјеци „орхестике” — уметности играња, макар и слаби, морали су постојати и по периферним византијским областима, у које су током V—VII века продирали Словени.

На овакву слојевиту и шаролику подлогу, у западним деловима Балканског полуострва од делимично романизованих илирских и трачких игара (вероватно у врло малој мери, без

³⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 177 и д.

³⁹ Сима Тројановић: *Психофизичко изражавање српског народа поплавито без речи*, СЕЗб LII, Београд, 1935, стр. 100—101.

⁴⁰ Од савремених писаца само је Мага Магазиновић категорична у тврђењу да „у свима играма нашега народа, у основном виду народне игре колу, огледа се чисто грчко порекло... Цео Балкан игра на стари грчки начин”, *Телесна култура као васпитање и уметност*, Београд, 1935, стр. 22.

⁴¹ Лукијан, нав. извор. По њему, „Платон је једне игре одобравао а о другим је говорио са презиром”, што се, вероватно, односи на сеоску игру.

обзира на могућну јачу романизацију у језичком и друштвеном смислу, особито по градовима), а у источним и југоисточним крајевима од исто тако мање или више хеленизованих трачских и македонских игара — дошли су словенске игре, које су имале основне црте заједничке свим Словенима у часу када је започела сеоба из земље матице. Свакако да се не може ни мислiti на идентичност појединих игара (ње нема ни касније у мањим, регионалним оквирима), него на главне облике и начине играња.

Према Нидерлеу, коло је у ранијој постојбини Словена било најстарији заједнички облик пlesa (плесъ); глагол *пlesати* (плесати) употребљавао се у значењу: играти уз песму и музику, како је био обичај у свих Словена, мада су они игру понекад пратили и плескањем (рукоплесканије) у одређеном ритму.⁴² Што се тиче саме кружне игре — кола —, колика је била њена распрострањеност међу Словенима најбоље показује сачувана терминологија: срп. хрв. коло, пољ. коло, украј. коло, чеш. коло, вел. рус. хоровод, белорус. корвод, хуц. хоровод, корогод, каравод,⁴³ словеначко: коло, буг. коло, колело (поред: хор). Али доказа има не само у терминологији него и у остатцима известних игара, првенствено обредних: то су код Польака игре „на суботках“ (ивањданске),⁴⁴ код Чеха их је још више,⁴⁵ код Руса су хороводи жива традиција, а да не говоримо о дечјим играма, које не само код Словена него и код других народа, доследно чувају играње у колу.⁴⁶

Са Словенима су на Балканско полуострво, без сумње, дошли и други облици игара, исто тако старог порекла као коло или још старијег, на пример поворке неповезаних играча или појединачне игре обредно-магијског карактера. То обиље облика и начина играња (још не говоримо о типовима и стиловима) оправдава Нидерлеово мишљење да „ниједна забава старим Словенима није била милија од песме, музике и игре, мада о карактеру најстаријих песама и игара знамо сувише мало“.⁴⁷

Када су се Словени настанили на Балкану, тај не мали и не неважни инвентар игара, међу којима су, како данас судимо, доминирале игре са певањем, није много изменио своју физиономију, јер су Словени на новом тау и даље живели још дуго у својим племенским заједницама, као што је и аутохтоно балканско становништво у својим насељима било одбојно и у овом

⁴² L. Niederle: *Zivot starých Slovanů*, III, 2, Praha, 1925, стр. 714 (ples, plesaní, плясание, пляска), 705.

⁴³ Ч. Зибрт, *op. cit.*, стр. 19.

⁴⁴ К. Мошињски, *op. cit.*, стр. 1078.

⁴⁵ Z. Jelinková: *Choreografické typy chorovodů, kol a chorovodových her na území ČSSR*, Věstník Národopisné společnosti československé, 1–2, Brno, 1967, стр. 3–48.

⁴⁶ Р. Волфрам, *op. cit.*, и др.

⁴⁷ А. Нидерле, *op. cit.*, стр. 703, 705.

погледу према дошљацима. Међутим, процес даљега заједничког живота довео је до мешања етничких група. Из данашње перспективе посматран, тај процес је дао одговарајуће кореографске резултате тек много касније него што је извршена јача етничка мешавина између староседелаца и дошљака, свакако у корист ових последњих; и у области игре њихови елементи су се показали жилавији, продуктивнији и надмоћнији.

Сада су вести о словенским играма сигурније, мада још штуре. Навео их је В. Јагић,⁴⁸ а затим Ч. Зибрт⁴⁹ и Л. Нидерле⁵⁰ код Ерменрика Аугиензиса из IX века спомиње се *Sclavus saltans*, у X веку јављају се сличне вести код пољских хроничара,⁵¹ из XI века је фреска у саборној цркви у Кијеву, на којој су представљени свирачи и играчи,⁵² и др.

Тако раних сведочанстава о јужнословенским играчима и играма нема, па се прибегава аналогијама.⁵³ Али зато у каснијим вековима података има много више; они ће нам омогућити да пратимо игру — специјално коло — у Јужних Словена током неколико стотина година.

Удео протобугарских племена. — У источном делу Балканског полуострва, где су трачки староседеоци почели да се мешају са словенским племенима, у току VII и VIII века појављују се Бугари, несловенски елеменат са изразитим номадским и сточарским карактеристикама.⁵⁴ И, како је већ Нидерле претпоставио, ни они се нису брзо и потпуно утопили у словенску масу, него су се радије мешали са сродним групама које су касније дошли из јужне Русије (Огузи, Кумани, Печенези, Татари), „али, да ли су се сачували остаци до данас и да ли у неким племенима и типовима данашње етничке слике Балкана смемо тражити потомке стarih Бугара, питање је на које се не усубљујем потврдно да одговорим“, закључио је опрезно Л. Нидерле.⁵⁵ Аналогно питање у вези са играма такође остаје без одговора. Покренуо га је, са есејистичким полетом, С. Џуцев, одређујући карактеристике бугарских игара: „Игре и песме Јужних Словена разликују се само по позајмицама, али словенска основа им је истоветна“.⁵⁶ словенску основу бугар-

⁴⁸ В. Јагић, *op. cit.*, стр. 56.

⁴⁹ Ч. Зибрт, *op. cit.*, стр. 16.

⁵⁰ Л. Нидерле, *op. cit.*, стр. 703.

⁵¹ К. Мошињски, *op. cit.*, стр. 1074.

⁵² Л. Нидерле, *op. cit.*, стр. 709, сл. 212.

⁵³ R. Hrovatin: *O slovenskem ljudskem plesu*, SE III—IV, стр. 277.

⁵⁴ N. Županić: *Etnogeneza Jugoslovena*, Rad JAZU 222, Zagreb, 1920, стр. 212.

⁵⁵ L. Niederle: *Původ a počátky Slovanů jižních*, 2, *Slovanské starozitnosti*, II, Praha, 1910, стр. 413.

⁵⁶ С. Џуцев: *Музички фолклор у Бугарској*, Књига о Балкану II, Београд, 1937, стр. 324.

ских игара чине нежност и ширина словенске душе а нанос „реске линије карактера Татарина завојевача“. У том смислу је Џуџев оделио игре „у чијим корацима има лакоће и грације, у чијим покретима одишу простор и ширина...“ од игара „у чијим се тврдим корацима и смелим покретима испољава мушкост, храброст и груба сила“ а то су „трагови и прасловенског и прабугарског атавизма“.⁵⁷ У недостатку научне анализе, може се само претпоставити да су Словени и своје кореографско наслеђе предали Бугарима у току етничког стапања. Стари Бугари су могли доста лако да усвоје битне словенске облике и начине играња, јер сами, као типични номади, нису имали особито развијену играчку традицију. У музичи су сачувани трагови карактеристичне пентатонике Монголаца, али то не значи да се морају наћи трагови сличне традиције у играма. Можда ће испитивања соло и паровне игре *раченица*, која припада у основи екстатичном игрању, познатом на Близком истоку, бацити нову светлост на проблем протобугарских елемената и њихове словенизације. Испитивања су тек започета, те нема поузданних доказа ни за ни против овакве претпоставке.⁵⁸

Мешање и пројамијање игара словенског становништва са играма народа затечених на Балкану, као и придошлих. — Старе словенске игре наишле су на Балканском полуострву на повољну климу: с једне стране, ништа није сметало да их Словени у новим животним условима негују, и они су то чинили; с друге стране, када је дошло до етничког пројимија између староседелаца и дошаљака, оне су се показале надмоћније од затечених игара. Ма колико се осећале посебним те две играчке традиције, услед даље заједничке етничке и историјске судбине, губиле су постепено међусобне разлике, чувајући оно што је било истоветно или сродно. Тако је могло доћи до тога да коло, и као облик и као садржина, задржи водећу улогу у етнокореолошком смислу у свих Јужних Словена за период дужи од хиљаду година.⁵⁹

Овакво гледиште има подршке и у литератури. Говорећи о свадбеним обичајима, Ш. Кулишић је претпоставио да је поударност између словенске и балканске традиције у њима дошла отуда што је постојао „процес симбиозе и унутрашњег пројимија два сродна родовска система, балканског и словенског, наравно у одређеним економским и политичким приликама. У

⁵⁷ С. Џуджељв: *Българска народна хореография*, стр. 50.

⁵⁸ Турски музиколог Рауф Јекта дошао је до закључка да је турска игра *мандра* ритмички идентична са бугарском *раченицом*, да је бугарског порекла и да су је Турци примили у време своје владе Бугарском (Известия ИМ, VIII, стр. 10).

⁵⁹ То не искључује утицај других фактора; напротив, они су у извесним моментима били пресудни.

тим оквирима одвијао се и процес етничке асимилације балканских старинаца у нашим динарским крајевима, као и њихов утицај у етнолошком (и у антрополошком) саставу, у језику, и у култури нашег динарског становништва⁶⁰. Директан одговор на питање зашто је баш на Балканском полуострву дошло до најкомплетнијег чувања кола дао је М. Гаваџи, претпостављајући, с правом, да је словенско коло нашло на сличну балканску традицију, па је коегзистенција „могла имати без сумње за последицу потенцирање виталности такве традиције“⁶¹. Разуме се, на тај начин је створена чврста база, а на даљи живот кола у Јужних Словена утицали су и други фактори, о којима ће још бити речи.

Придошли и суседни народи су на свој начин учествовали у одржавању играчке традиције Јужних Словена. Бугари су је претапањем у Словене прихватили у потпуности; Турска, као господари скоро читавог Балканског полуострва, утицали су, између осталога, и на стварање јединственог градског стила играња; суседни несловенски народи, када су понесени историјским догађајима дубље продирали у јужнословенске земље (на пример, Мађари), нису остављали трагове у области игре, али се у трајнијим лимитрофним пределима увек осећало струјање и мешање игара различитих етничких група.

Уосталом, такав или сличан развој играчке традиције није везан само за ову територију, мада је на њој особито рељефно изражен. На пример, и данас има трагова кола у играма готово свих европских народа. Р. Волфрам је, чак, нашао, осим идентичног облика, и исте кораке у колу на Сардинији, Фарерским острвима, у Румунији, Грчкој, Црној Гори, и то у колу са певањем (тип *лако коло, правото*), па је закључио да се ради о општеевропском добру, коме свакако припадају и игре старих Хелена.⁶² Тема овога рада обавезује нас да из европске (индоевропске, или општечовечанске) заједнице игара издвојимо јужнословенско коло и да га даље посматрамо као посебну етнокореолошку појаву, са свима њеним спољним и унутрашњим карактеристикама.

СРЕДЊОВЕКОВНИ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

Писани извори. — У писму Фрањи Рачком од 1. априла 1875. године Ватрослав Јагић је питао: „Нема ли никадје у нашим хисторијским старијима барем риечји спомена о том да је наш народ пјевао или играо? Ми једнако и пуним правом

⁶⁰ Š. Kulišić: *Tragovi arhaične rodovske organizacije i pitanje balkansko-slovenske simbioze*, Beograd, 1963, стр. 94.

⁶¹ М. Гаваџи, *op. cit.*, стр. 28—29.

⁶² Р. Волфрам, *op. cit.*, стр. 90.

хвалимо љубав словинског племена к пјесми и плесу; добро би било један пут прикупити о томе сва хисторијска сведочанства".⁶³ Као што је познато, Јагић је већ идуће, 1876. године штампао *Грађу за словинску народну поезију*,⁶⁴ која и данас служи као главни извор за познавање јужнословенских игара средњега века.

Најстарији подаци о игрању у јужнословенским земљама малобројни су и налазе се у делима црквених писаца. У X веку бугарски презвитар Козма жалио се да „не са христијани они, којто пият вино уз гусли, хора и бесовски песни“. Један рукописни зборник бугарске рецензије из XIV века садржи *Слово о играх и пласаних* Јована Златоустог, које је познато и у руској рецензији;⁶⁵ у њему се такође говори против играња и сотонских песама. И у проповеди Јефрема Сирине из 1337. године помиње се „плесане и роукама плескане“. Већ само постојање оваквих проповеди показује колико је била јака старија играчка традиција, у многоме опречна моралном кодексу хришћанских проповедника. Али ни то није било довољно. Године 1338 (или 1339) патријарх Берtrand забранио је у Аквилеји погребне игре као паганске.⁶⁶ У *Сингагмату* Матије Властара (XIV век) забрањује се „женско народно играње“ и осуђује извођење руалијских игара као остатак Дионизисова култа.⁶⁷

Сасвим другачији карактер има најстарији поузданни помен кола у Јужних Словена. То је знаменити путопис византијског дипломата Нићифора Грекоге, који је 1325. године, на Ускрс, у Струмици посматрао „choreas virorum, adulescentum et puerorum“.⁶⁸ Отада број различитих вести о игрању нагло расте, па ћемо се ограничити на оне које се односе на коло. Године 1344. када је Задру стигла вест да ће му помоћи угарско-хрватски краљ, у граду „totus vulgus laetatur, in aestimabilem suscepit laetitiam, tripudia et choreas per vicos discurrere compellitur“,⁶⁹ а слично је весеље завладало и 1402. године приликом посете угарског намесника („Post prandium tripudia et chorea in domo ser-Ludovici de Matafaris in logia et per plateam cum dominabus Jadrensiem“).⁷⁰ Крајем истога века далматински писац Ј. Шиж-

⁶³ В. Јагић: *Спомени мојега живота*, I, пос. изд. СКА LXXV, Београд, 1930, стр. 288.

⁶⁴ Јагићеву студију је допунио С. Аћубић: *Prilog Jagićevoj razpravi o gradi za slovinsku narodnu poeziju*, Rad JAZU, XL, Zagreb, 1877, стр. 130—146.

⁶⁵ L. Niederle: *Život starých Slovanů*, III, 2, стр. 715.

⁶⁶ Б. Ангелов: *Вести за народни игри и песни в старобългарската книжнинца*, Известия ИМ, II—III, стр. 505.

⁶⁷ R. Hrovatin: *O slovenskem ljudskem plesu*, стр. 277.

⁶⁸ С. Новаковић: *Матије Властара Сингагмат*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, СКА, IV, Београд, 1907, стр. 256.

⁶⁹ V. Jagić: *Grada*, стр. 111.

⁷⁰ Ibid., стр. 113.

⁷¹ Ibid., стр. 114.

горић помиње свадбено коло уз песму у своме делу *De situ Illyriae et civitate Sibenici a. 1487.*⁷² У XVI и XVII веку нарочито су интересантне забране свештеницима католичке цркве да посматрају, учествују у игри и, особито, да воде коло. Изузетно благонаклон према игри, сплитски надбискуп Андрија дозвољава је да свештеници играју у колу на свадби или на свечаности поводом младе мисе; међутим, то није важило за јавне игранке и певање са женама с којима нису у родбинским везама.⁷³ Други су били строжи, нарочито после Тридентског концила. Тако је шибенски синод 1564. прописао велику казну за свештенике који учествују у машкарама и женском колу;⁷⁴ године 1598. задарски синод је наредио: „*Choreas vel privatas vel publicas pgaesiries nocturno tempore non exerceantur*“.⁷⁵ Ни после пуних осамдесет година изгледа да се стање није поправило: скадарски сабор је 1679. наредио да ниједан свештеник „*choreis publicis intersit ac multo minus deposito habitu clericale ipse choreas ducat et pedibus plaudat*“.⁷⁶ Јагић је све те забране правдао тиме „што се разумије да је црква најприје на то гледала да се њезини служитељи клоне свега противнога христијанским прописима“.⁷⁷ Уосталом, црква је покушавала да „поправи“ и само народно коло, као што показује један подatak из 1651. године. У лекционару бискупа Петретића предлаже се да се старе паганске и срамотне попевке, „которе припрости људи, поимене женскога спола, густо крат попевају, плецући, танцајући, делајући“, замене новим побожним текстовима, с тим што ће и даље остати старе мелодије, па ће се, на пример, *O, gloriosa domina* (О ти госпо одицена) певати као *Играло коло широко*.⁷⁸

У приморским градовима био је обичај да се уочи великих празника игра у цркви, а када је то забрањено, играло се на тргу пред црквом. Тако се у Котору на свечан начин сваке године на дан св. Трипуне, заштитника града, изводило коло свега тога Трипуне (по предању, од IX века) уз учешће чланова корпорације помораца (до данас сачувано коло Бокељске морнарице).⁷⁹ У Дубровнику је играње у цркви забрањено 1425. године⁸⁰ па су на дан св. Влаха, заштитника Дубровачке републике,

⁷² С. Љубић: *op. cit.*, стр. 139.

⁷³ Т. Матић: *Hrvatski književnici mletačke-Dalmacije i život njihova doba*, Rad JAZU, 231, Zagreb, 1925, стр. 263.

⁷⁴ В. Јагић: *Grada*, стр. 45.

⁷⁵ *Ibid.*, стр. 45.

⁷⁶ *Ibid.*, стр. 45.

⁷⁷ *Ibid.*, стр. 45.

⁷⁸ *Ibid.*, стр. 51.

⁷⁹ М. Илијин: *Народне игре у Боки Которској*, Споменик САН, СПГ, Београд, 1953, стр. 247—256.

⁸⁰ А. Заниновић: *Zakon protiv plesanja, igranja kola i pjevanja svjetovnih popijevaka u stolnoj crkvi u Dubrovniku iz god. 1425*, Sv. Ceciliја, XXVI, 2, стр. 62—63 (»ballare vel coreas ducere«); по Андреису, играње у цркви је било забрањено и 1306 (*Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, стр. 25).

по подне, племићи и племићке играли испред цркве уз пратњу фрула и свирала.⁸¹ Сталешке разлике нису дозвољавале да се пучани хватају у коло властеле, те су они играли за себе, као што се нижи градски сталеж забављао на свој начин, играјући на тргу и по улицама. До 1515. године, када га је сенат забрањио, постојао је стари обичај да „весело коло служавки или младића играјући улицама долази кући младожењињи да га собом поведе на свадбу“.⁸² Крајем 1608. године, пред црквом св. Симона играле су и певале „извесне жене“ а њихову публику чинили су „људи из ситнога света, обућари и војници“; 1679. пред црквом Мале браће играју уочи Ивањдана занатлије и сељаци.⁸³ Уопште, вести о игрању срећу се врло често у архивским документима XVII века; о њему би се, вероватно, много мање знало да се уз игру није „зачињало“, „припијевало“, па је долазило до свађе. — Из судских докумената потичу подаци о мештима и приликама за игру у околини Дубровника. Сељаци су о мањим празницима играли на гумним и „у ова кола играна „по обичају“ („secondo il solito“), како се каже, уочи Ивањдана или на Вазнесење, као што налазимо на Шипану или на Босанци, свеједно — често су се хватала и сама дубровачка властела. Када је то бивало из обести или упркос воље присутних мужева, долазило је до сукоба који су се покатkad свршавали пред дубровачким судовима⁸⁴. Један свештеник, парох у Орашцу, одговарао је 1714. године пред црквеним властима због много грехова. За нас су особито занимљиве изјаве два сведока. Један од њих је рекао: „У играма које се народски зову кола и које се чине о празницима, речени дум Божко учествује у игри, покатkad је водећи, а покатkad је води други; те игре су пред црквама које светкују или по кућама“. Други сведок је додао да се он „не само хвата у коло, него и свира у гитару или свиралу док други играју“.⁸⁵

Када се зна за овакве архивске податке о колу у Дубровнику и околини, и свима разликама које условљава феудално друштво, није нимало чудно што му и дубровачки песници посвећују пажњу, често и сами као ствараоци под осетним утицајем народне орске песме. Најславнији међу њима, Иван Гундулић (XVII век) на више места у *Осману* помиње коло уз дип-

⁸¹ К. Јиречек, *op. cit.*, стр. 66.

⁸² K. Jireček: *Beiträge zur raguzinischen Literaturgeschichte*, Archiv für slavische Philologie, XXI, Wien, 1899, стр. 423. У забрани је употребљен термин *collo*.

⁸³ М. Пантић: *Мањи прилози за историју наше старије књижевности и културе*, Зборник историје књижевности САН, I, Београд, 1960, стр. 17.

⁸⁴ *Ibid.*, стр. 17.

⁸⁵ *Ibid.*, стр. 19.

ле, свирале и вокалну пратњу; исто тако, у стиховима његове пасторале *Дубравка* често одзывања орска песма која се до данас чује у динарским крајевима и приморју:

Играј, коло, скочмо боље,
Свак се кажи добре воле!⁸⁶

Спомена, ситних података и, најчешће, идиличних описа има и код других дубровачких писаца; од њих се непосредношћу и везом са савременим животом издава Игњат Бурђевић (XVIII век), који је, на пример, певао:

Бапко у биелој поцијелици
Води коло по улици,
У том колу Анка боса
И ш њом Кате куконоса.⁸⁷

Од далматинских песника довољно је да се наведе име Марка Марулића (1450 — 1524), који је у једној песми парофраширао званичне забране свештеницима да играју:

Танце не водите,
Не спивајте писни,
Унесто ходите,
А не како бисни!⁸⁸

Из других крајева јужнословенских земаља подаци су речи. Највише их има код страних путописаца, који су из разних европских земаља путовали у турску престоницу Истамбул, најчешће дипломатским послом. Од њих, на пример, поред већ споменутог Византинца Гргоре, коло је видео и Немац Стефан Герлах на Петровдан 1573. године у месту Кури Чешме, недалеко од Беле Паланке. Било је то девојачко коло, у коме су певале две по две играчице, а трајало је врло дugo, „читаво по подне“. Јагић је сматрао да је „ово свима познато коло или бугарско „хоро“, без којега ни данас не пролази ниједан црквенонародни празник“. Неколико дана касније Герлах је застао у Нишу, где је видео мушки коло уз певање.⁸⁹ Међутим, М. А. Пиграфета, који је путовао кроз исте крајеве 1567. године, није нашао на коло него на игру — он не наводи како се зове — вероватно лазаричку, у којој играчице играју свака за себе а певају две по две.⁹⁰

⁸⁶ *Stari pisci hrvatski*, IX, Zagreb, 1877.

⁸⁷ *Ibid.*, XIV, Zagreb, 1884.

⁸⁸ *Ibid.*, I, Zagreb, 1861.

⁸⁹ V. Jagić: *Grada*, стр. 118.

⁹⁰ P. Matković: *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU, 100, стр. 123—124.

Од писаца XVII века нарочиту пажњу заслужује Валвазор, чије обимно дело *Слава Војводства Крањске* из 1689. године садржи обиље података о играчкој традицији Словенаца. Валвазор говори о колу, паровној игри, игри с оружјем, о плаћању свирача, игрању на гумну приликом црквених празника, које се редовно завршавало тучом, итд. Занимљиво је да су играчи од свирача наручивали по три кола одједном и да се кец у колу подругљиво називао „на репу“ (на геро).⁹¹ Из друге, свакако српске средине потиче један ситан податак (временски неодређен), који наводи Р. Волфрам: источно од Београда жене су у колу певале епске песме.⁹² Даље, 1622. године католички бискуп Петар Солинат забележио је да су јеретици павлићани узели од стarih Бугара „празновања са свиралама, хорима и песмама“.⁹³ Детаљније је описао коло Војћех Мјасковски, пољски посланик у Истамбулу. Када је на Ускрс 1640. године стигао у Чрнек, видео је Бугаре како играју: била су то два концентрична кола, у спољњем мушкарци, у унутрашњем жене, а у самом центру два свирача на свиралама и два тупана.⁹⁴

У XVIII веку вести о колу су још бројније и опширеније. Свештенство и даље одвраћа вернике од игре, али и прави разлику: има поштених и непоштених игара. Тако је 1708. у Венецији штампана босанчицом проповед фра Стјепана Јајчанина, у којој се верницима препоручује: „на сваком собету и на части и на пирових, има се голема тризност имати и обслужити, за што на коме су собету игре и писне непоштene, онди је ћавао својими војници који коло воде“.⁹⁵ Али има и друкчијих запажања. Француски конзуљ у Солуну Кузинери саопштава да бугарске жене иду на жетву све до Солуна и том приликом обилазе солунске куће. Аржећи се за појас, оне играју хоро у којем се „на сваки трећи корак подскакивало“. Он је приметио и да мушкарци играју одвојено од жена. Није му промакла ни разлика између грчких и бугарских игара: прве су уз пратњу инструмената, друге уз песму.⁹⁶ Б. Хаке, који је 1791 — 1793. путовао кроз карпатске земље, спомиње код „Илира“ коло и низ парова у кругу.⁹⁷ Али нису забележена само факта, него и легенде. Према *Хроникама* грофа Борба Бранковића, Јован Рајић

⁹¹ J. W. Valvasor: *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, I—IV, 1. издање: Leibach—Nürnberg, 1689, 2. изд.: Rudolfswerth, 1877.

⁹² Р. Волфрам, *op. cit.*, стр. 90: „Nach Mitteilungen von W. Wünsch gibt es ein Singen von vielstrophigen Epen im Reigentanz durch Frauen ostwärts Belgrad bei den Orthodoxen, des sogenannte Starice-Singen“.

⁹³ А. Андреев: *Приноси към музикалната история на нашите земи*, Известия ИМ, II—III, стр. 477.

⁹⁴ *Ibid.*, стр. 478.

⁹⁵ V. Jagić, *op. cit.*, стр. 119.

⁹⁶ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 8.

⁹⁷ B. Hacquet's physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1792. und 93. durch die Dacischen Karpathen, Norymberg, 1794 (према Мошињском, *op. cit.*, стр. 1100).

је у својој *Историји* сличковито описао како су кнез Павао и Батори прославили 1485. победу над Турсцима у Ердељу. Пошто су седећи на телима мртвих непријатеља пили и веселили се, „воставше начаша воинствено хоро играти припеваоше различнија юначка пјесни“. Павао је чак, „въ скакательное играние понудивъ себе“, играо држећи мртваца зубима.⁹⁸

Крајем XVIII века јавља се и научно интересовање за народне игре и мелодије. У Словенији барон Цојс са својим кругом сарадника бави се скупљањем песама за игру, поскочица и та ће акција касније прећи на Филхармонично друштво у Љубљани, које је до 1819. године скупило преко сто народних песама и мелодија игара и послало их у Беч, где им се изгубио сваки траг.⁹⁹ Овом времену припада још један интересантан документ о играма, мада је објављен тек 1846. године. То је *Грађа за повјестницу србску*, у којој је граничарски официр Станислав Шумарски описао, као учесник, ратовање граничара из Срема, Баната, Славоније и суседних крајева у француско-аустријским ратовима крајем XVIII века. Од особите је важности за етнокреологију опис једнога „предаха“ 1799. године код Цириха, када су граничари играли своје игре, које се наводе по имениу (*шаранац, леса, момачко коло, кетуш, јастучић*) или само описују (*коло на колу и др.*)¹⁰⁰ Све се те игре и данас играју у Срему, Банату и Славонији. Поређење између та два слоја игара показује да је Шумарски веома тачно и живописно дао типске и стилске карактеристике игре свога доба и, у исто време, да се оне нису битно измениле, упркос размаку од сто седамдесет година.

Док је Шумарски остао незапажен, мало је која књига на српскохрватском језичком подручју одмах по изласку изазвала такву полемику као *Satir илити дивји човик* Матије А. Рељковића, присталице просвећеног апсолутизма и реформисте из друге половине XVIII века,¹⁰¹ и то добрым делом због кола, у коме је Рељковић видео негативну друштвену појаву, одјек баханалија и „турску скулу“. Према примерима које даје, види се да Рељковић коло забрињава као скуп, као место и прилика за велике слободе у понашању омладине, и ту се Рељковић нашао на истој линији са католичким проповедницима. У распри су

⁹⁸ Ј. Раичь: *История разныхъ славенскихъ народовъ*, X, гл. 3, Виена, 1794. Ово место је Б. Радичевић парафразирао у „Бачком растанку“. Свакако да се не ради о типичном колу, него о ратничкој игри, коју су имали Мађари, Чеси, Словаци, Пољаци, Приморци, Албани, Грци.

⁹⁹ R. Hrovatin: *O slovenskem ljudskem plesu*, стр. 277.

¹⁰⁰ В. опшириње: О. Младеновић, *Један историјски извор за проучавање наших народних игара 18. века*, Рад војвођанских музеја, 12—13, Нови Сад, 1964, стр. 204—210.

¹⁰¹ М. А. Релјковић: *Satir илити дивји човик*, 1. изд. 1762, Dresden; 2. изд. 1779, Osijek. — Вид.: Д. Недељковић, *Пионир критичке етнологије, проповедитељ, реформист и утопист Матија Релјковић*, АМС, Нови Сад, 1962 (јун), стр. 534—551.

узели учешћа неки савременици М. А. Рељковића (П. Катанчић, Б. Рапић),¹⁰² па су се чула различита мишљења о колу, у којима има и неких нових појединости.

Рељковићев *Catir* је штампан 1762, а већ 1774. појавила се у Венецији књига опата Алберта Фортиса *Putovanje po Dalmaciji*.¹⁰³ Говорећи дosta опширо о колу, Фортис на прво место ставља констатацију да Морлаци гаје особиту љубав према колу, једној примитивној игри, која потиче „из врло старих времена“, а изводи се уз песму или дипле; при томе се облик кола мења, кружно кретање прелази у „скочи гори“ тј. скокове.¹⁰⁴ Фортисов опонент у разним питањима, Иван Ловрић, чије су *Bilješke* изашле две године после *Putovanja*, 1776, дотакао се и кола. И он је, као Фортис, претпоставио да су морлачке игре остатак баханалија, и да се за то могу наћи потврде на стечцима код Сиња, на којима су, вероватно, представљене свадбене игре. Морлачке игре се називају заједничким именом коло „и то ради тога што се они који га играју (а то су и мушкарци и жене) крећу наоколо у кругу“. Ловрићу пада у очи известан несклад између свирке и орске песме (нпр., *Odi u kolu, dušio moja*). Са Фортисом се слаже да коловођа тако води коло да оно мења облик (елипса, вијугава линија, „час у ово, час у оно“), а понекад се распада у парове мешовитог састава, који се надмећу у скоковима названим „скочи гори“, и то треба превести на италијански као „salta su“ а не „salta alti“, како је превео Фортис. И Ловрић каже да је „одушевљење Морлака за коло претјерано“, али тврди да они немају обичај да играју и гладни и уморни, јер су игранке највише о Покладама, Божићу, свадбама, а тада се добро једе. „Одатле се може и правилно закључити да су морлачки плесови корисни тијелу, јер поспјешују пробаву иза претјеране пренатрпаности желуца, које у тим приликама без сумње има, док Фортис има криво кад мисли да стварају болести, од којих настају упале“.¹⁰⁵ Већ из овога последњег цитата види се колико су се прилике измениле и из каквих се све аспектата коло у XVIII веку посматра.

Још је шире интересовање за коло у XIX веку. Не само да се број аутора који пишу о колу умножио, него су и подаци опширнији и разноврснији. То је и разумљиво. У времену када се народном животу, обичајима и песми посвећивала изузетна

¹⁰² Рељковића су критиковали П. Катанчић (*Catir od kola sudii*) и Б. Рапић (*Tamburaši slavoniski*); били су га В. Дошen (*Jeka planine*), А. Крчелић и А. Благојевић.

¹⁰³ A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia, 1774. Цитирано према: Š. Kulišić: *Iz putopisa A. Fortisa*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XIII, Sarajevo, 1958, стр. 95.

¹⁰⁴ Упор.: Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 137.

¹⁰⁵ I. Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb, 1948, стр. 109—110.

пажња није било могућно не узети у обзир коло, и то са његове лепше стране. Ипак, неки аутори испољавају тежњу да објасне коло као кореографски феномен. Тако је Ото Пирх, иако странац, покушао да расчлани кораке свадбеног кола, које је видео у Чачку 1829. године.¹⁰⁶ Нешто касније, француски научник Ами Буе, проучавајући европску Турску, констатовао је да је коло распространено код Срба, Бугара, Албанаца и Грка. Коло је подељено по половима, обично је отворено, води га коловођа, игра се уз песму, а делује „монотоно, мало грациозно, готово удрвљено“.¹⁰⁷ Као што се види, А. Буе је коло посматрао компаративно, у балканским оквирима, и то је ново. — Таквих примера има све више што се дубље залази у XIX век. Ипак, по вредности и обиљу података о народним играма, посебно о колу, издавају се дела Вука Караџића. У њима, од *Мале простионародне славено-србске пјеснарице* (1814) па до *Живота и обичаја народа српскога* (1867), могу се наћи орске песме и обичаји, називи игара, терминологија, потпун опис краљичке игре (са мелодијом), много карактеристичних података о игрању у разним крајевима, итд. Зато Вукова дела, заједно са доприносом других аутора XIX века из свих јужнословенских земаља, и жива, увек присутна играчка традиција чине основу на којој ће у XX веку израсти савремена етнокореологија Јужних Словена.

Посматрајући у целини претходни период, долази се до низа констатација у вези с колом, које ће бити од значаја за даља разматрања у овом раду.

Пре свега, може се рећи да старији писани извори, од којих су наведени најважнији, дају доста добру општу информацију о играма Јужних Словена, и то углавном о колу, које се латински назива *chorea*, грчки *χορός*, немачки *Reigen*. Термин *коло* (*collo*) помиње се у XV веку код песника М. Марулића, 1515. у једном закону Дубровачког сената, а 1651. у Микаљину речнику.

Према наведеним изворима, коло играју одвојено мушкирци и одвојено жене, мешање играча ретко се кад толерише, а тек Фортис тврди да мушкирци и жене играју заједно. Постоји и подела по узрасту: Грегора је у Струмици видео три мушка кола (дечака, младића и зрелих људи). Сталешке разлике су упадљиве у Дубровнику и далматинским градовима: племићи играју одвојено од пучана, али и сељаци, на пример из околине Дубровника, нерадо гледају властелу у своме колу. Може се

¹⁰⁶ О. Пирх: *Путовање по Србији у г. 1829*, Београд, 1900, стр. 129.

¹⁰⁷ А. Буе: *Recueil d'itinéraire dans la Turquie d'Europe*, Paris, 1854, стр. 84.

претпоставити да су такве, а можда и оштрије постојале у време цветања јужнословенских феудалних држава између игара племића и нижих сталежа уопште.¹⁰⁸

У средњем веку коло је у Јужних Словена затворено и отворено, са коловођом на челу. Последњем играчу у колу у Крањској је припадао подругљив назив „на репу“, као што се и данас — али без поруге — назива у Македонији и Бугарској (опаш, опашка). Помињу се и концентрични кругови, од којих је спољни мушки а унутрашњи женски, док у центру стоје свирачи. Коло на колу (и то на два спрата) помиње се тек код Шумарског. — У колу је држање обично за руке, укрштено или за појас. Играло се уз пратњу инструмената (помињу се свираље, дипле, мехови, гајде, тупани), али је најчешће коло било праћено песмом свих учесника или (у женском колу) две по две играчице; неки извори помињу да коловођа отпева један стих па га остали играчи понове, или певају наизменично играчи и играчице, итд. Орске песме су лирске и епске садржине; под притиском цркве текстови су понекад мењани или су старе мелодије задржане. Због паганства, православна црква је у XVIII и XIX веку водила борбу против обредних игара (*краљице, коледа*), не увек са успехом. У посочицама које су играчи обично импровизовали у колу прећутно су биле допуштене велике слободе у изражавању.

У раном средњем веку постојао је обичај да се игра по храмовима, касније је то забрањено; и даље се играло испред храмова и на трговима, па је тако игра остала под окриљем цркве. По селима се радије играло на игриштима, сабориштима и гумнима. У колу су учествовали и свештеници, и то званичној цркви није било по вољи, па је издавала строге забране: свештена лица не смеју да посматрају игранке, учествују у колу или да га воде, осим по одобрењу виших црквених власти.

Најзад, странци су обично импресионирани љубављу Јужних Словена према колу, које им изгледа споро, монотоно и сирово. Тек крајем XVIII века јављају се вести да се и странци диве лепоти кола и вештини играча, што ће се, почев од XIX века, све чешће сретати. Епоха романтизма је нашла одговарајући став друштва према колу и народним играма уопште. Од свих врста игара коло је најлакше постало особити предмет дивљења, јер је у себи од старине имало услова да буде симбол братства, једнакости и народне свести. Широке народне масе, међутим, нису знале за ове националне и књижевно-политичке програме, али су, као и у прошлости, остале привржене колу.

¹⁰⁸ Магловити и врло дубиозни трактови царског драганског играња и косачке игре на Косову, о којима је писао Петар Илић, требало би да потичу из времена цара Душана. Вид.: А. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, II, стр. 41.

Ликовни извори. — *Фреске.* — Очекивање да ће мотив кола наћи богату примену у ликовној уметности средњега века код Јужних Словена није оправдано; из тога периода сачуване су грађевине црквене архитектуре, па су и фреске у њима рађене по мотивима и старога и новога завета, а ту није било могућности да уметници представљају игру онако како је они, евентуално, знају из личног искуства или посматрања, него онако како захтевају црквени канони. На већем броју фресака приказане су сцене са свирачима и појединачним играчима (глумцима, акробатима или плесачима?),¹⁰⁹ или ми ћemo се задржати само на представама кола, на основу којих су, уосталом, ранији испитивачи дошли до интересантних и смелих закључака.

Главни мотив за представу кола је Давидов 150. псалам, и њиме су инспирисане фреске у Леснову (XIV век), у Хрељиној кули Рилског манастира (XIV), Арбанасима код Трнова (XVII), главној цркви у Рили (XIX); на исти текст односе се и две илустрације *Минхенског псалтира* из XIV века.¹¹⁰

У Леснову је на фресци представљено мушко затворено коло, које се креће једесно. Девет¹¹¹ играча држи се међу собом укрштено спреда. Корак је крупан и изразит. Свирачи стоје изван кола (бубањ и псалтерион). У Хрељиној кули Рилског манастира фреска је много оштећена, али се назире укрштено држање осморице играча. У главној цркви постоји велика фреска изнад улаза, коју је радио зограф Димитар; на њој се види коло са свирачима (бубањ и свирала). Фреска у једној од више цркава у селу Арбанаси (околина Трнова) представља женско хоро састављено од играчица, које су, како сматра А. Андреев,¹¹² „обучене у бугарско одело“. У *Минхенском псалтиру* 150. псалам илустрован је женским и мушким колом, у коме се десет играча држи за појас. Ипак, остаје отворено питање да ли је то баш коло, јер у натпису стоји: „ликъ мчнъ и ликъ мчнъ“, а то значи: *збор* (певачки и играчки)¹¹³ *мученика и мученица*.

Други мотив је текст из II књиге Мојсијеве (гл. 15). Једна илустрација с колом припада опет *Минхенском псалтиру*. На

¹⁰⁹ Р. Пејовић: „Ругање Христу”, илустрације Давидова живота и 150. псалма, сцене с музичким инструментима на нашим споменицима, Рад КФЈ, VII, Охрид, 1964, стр. 337—343; *Instruments de musique dans l'art macédonien et byzantin*, Actes du XIIe congrès international d'études byzantines, Beograd, 1964, стр. 589—599.

¹¹⁰ J. Strzygowski: *Die Miniaturen des serbischen Psalters*, в. нап. 114.

¹¹¹ С. Тројановић је видео на фресци девет лица, од којих седам играју а два посматрају; даље, „3 се држе за руке, 5 протурило руке једно другом испод мишаки“ (онда их у колу има осам!). *Психофизичко изражавање*, стр. 113.

¹¹² А. Андреев: *Сведения за музикални инструменти в средновековна България*, Известия ИМ, II—III, сл. 13.

¹¹³ Ипак је Л. Мирковић превео ликъ као коло у Жivotу деспота Стефана Лазаревића, Српска књижевна задруга, 265, Београд, 1936, стр. 120: „Где су кола оних који играју, где црквена сабрања?“

слици се види отворено коло од четири (или пет?) играчице, које се држе међу собом различито (за појас, за мишице, до лактице), а играју уз пратњу бубња. Коловоћа са марамицом у уздигнутој руци игра „полеђушке“. Најзначајнији је натпис, који гласи: „Маријами сестра моисејова прышдьш чрмное море играеть хоро с прочьмъ двами“,¹¹⁴ јер се у њему спомиње *хоро*.

Поставља се питање: колика је вредност ових фресака и илустрација као историјских извора за етнокреологију? Јесу ли на њима одиста представљене народне игре или „кола религијског карактера“?¹¹⁵ Извесне сличности које се могу констатовати између играња у колу уопште (па и данашњег) и представа на фрескама и минијатурама изазвале су крајем XIX века малу полемику. Руски научник Полихромиј Сирку, расправљајући о *Минхенском псалтиру*,¹¹⁶ изрекао је тврђење да илустрација *Мирјам и коло* „приказује игру сличну српском народном колу; на слици су девојке приказане како скакућу, као што бива у *Сељанци*¹¹⁷ и у другој којој игри. Одело на њима, ако и није чисто народно, ипак носи у кроју доста народног карактера“, а могуће је да је и „реч *хоро* узета из живог језика, ма да ова реч није свуда код Срба“. На то је одговорио Јован Вучковић да илустрација не представља коло, јер се у јеврејском тексту Библије помиње *tachol*, а то је грч. *χορός* у значењу: певачки и играчки збор, што је и у Псалтиру на другом месту преведено као *лик* (илустрација 150. псалма). Вучковићев закључак гласи: „Услијед тога се из наше Библије и не види да се овом приликом и коло играло. Но илustrатор Монаковског псалтира знао је шта је тада било, па на својој врло занимљивој слици и представља не само пјевачки лик него хоро (српски: оро), у коме игра, пјева и свира, остајући вјеран извornом казивању Библије... Са оним што г. П. Сирку у својем опису ове слике говори, наиме да је игра представљена на слици *слична српском народном колу*, да ове женске скакућу као што бива у *Сељанци* и да одијело тих женских, и ако није чисто *народно* (српско?) ипак носи у кроју доста *народног* (српског?) карактера, — с тим се ја не бих могао сложити. Иако се неке од ових женских држе за руке, све остало није ми *српско коло*. А да ли скакућа бива као у *Сељанци*, то не могу просудити, јер нијесам у том вјешт“.¹¹⁸ Јовану Вучковићу се придружио Сима Тројановић по-

¹¹⁴ Die Miniaturen des Serbischen Psalters der Königl. Hof- und Staatsbibliothek in München, Wien, 1906. Ј. Стшиговски помиње на стр. 67. неколико представа кола на фрескама у манастирима Кутлумус и Ивирон (Света Гора).

¹¹⁵ С. Тројановић, *op. cit.*, стр. 114.

¹¹⁶ П. Сирку: *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис МС, 196, н. серија, Нови Сад, 1898, стр. 26, 28; 197 (год. 1899), стр. 54.

¹¹⁷ П. Сирку вероватно мисли на *сељанчицу* (в. опис игре: А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, бр. 48).

¹¹⁸ Ј. Вучковић: *Неколико слика из старих српских рукописа*, Летопис МС, 213, н. с., 1902, стр. 114.

тврђујући да се у илустрацијама *Псалтира* не види српска ношња нити коло личи на данашње, јер се коловођа са марамицом у руци види и на италијанским сликама онога доба.¹¹⁹ Обојица су била у праву. Не постоје никакви елементи који би баш овоме колу давали одређену етничку карактеристику, а још мање тако прецизно етнокореографско обележје, као што је мислио П. Сирку.¹²⁰

Детаљна анализа свих наведених представа кола на фрескама и минијатурама доводи до закључка да се на њима стварно не види ни *ко* ни *шта* игра, осим што се кретање врши удесно у затвореном, мушким или женском колу (у Арбанасима две лесе?). Треба напоменути да се у Библији ни у једном ни у другом случају не прецизира формација, па и у нашим представама кола само је илustrатор *Минхенског псалтира* ставио да се ради о *хору*, једном, и о *лику*, двапут, док фреске немају ни једно ни друго. Али уметници су знали, а несумњиво и они форуми православне цркве који су се старали о канонској исправности сликарских образаца, да је баш коло облик игре у коме се складно допуњују покрети тела, певање и инструментална пратња. То је одиста могло бити присно и наручиоцима — ктиторима манастира, а још више широким народним масама. Ако би се ипак тражило неко локално и етничко обележје, онда би од споменутих фресака дошла у обзир само једна: она из главне цркве Рилског манастира, али то је већ XIX век. Постојала је још једна, у своду звонаре манастира Суводола код Књажевца, из XVII века. На тој фресци лицејци Јосифа Панчића видели су 1863, две године пре него што је манастир порушен, како су се „девојке у колу ухватиле за мараме, обичај који је био до скора“.¹²¹

Да коло на фрескама није у оноликој мери колико се обично мисли слика савременог живота, јасно је и по томе што се у светогорској Лаври налази као илустрација 150. псалма фреска на којој је приказано женско коло са високо подигнутим рукама; игру прате бубањ и савијена труба (1719. год.).¹²² Када се знају строги прописи о животу монаха у Светој Гори, не може се ни мислiti на то да ова фреска представља реални живот средине у којој је рађена. Свакако се и у овом случају ради о „лику мученица“ као у *Минхенском псалтиру*. За нас је важна констатација да је облик кола сасвим природно пренет

¹¹⁹ С. Тројановић, *op. cit.*, стр. 114. То се сигурно односи на Ботове фреске.

¹²⁰ Издајући *Минхенски псалтир*, Стиговски је споменуо полемику између П. Сирку и Ј. Вучковића. Оградио се од таквих питања, али је истакао да би студија о неким представама на фрескама, као што су плуг или игра, „била врло значајна“ (нав. дело, стр. 104).

¹²¹ К. Поповић: *Пут лицејских питомаца*, Београд, 1867.

¹²² Р. Рјевојић: *Instruments de musique dans l'art serbo-macédonien*, Actes du XIIe congrès.

на слику када је требало представити јединство песме и свирке (о којем говори Библија); то се јединство није могло ни замислiti без трећег елемента — играчког.

Најзад, треба споменути да је у цеој Европи добро познати сликарски мотив *Мртвачка игра* (Игра смрти) Винценц из Каства представио 1474. године на зиду цркве у Бераму (Истра). У отвореном колу налазе се представници разних стаљежа између костура. Симболика је јасна, а *Мртвачка игра* и *Коло среће* истога сликара су „веома занимљиви примјери готичког сликарства код нас"¹²³ Како је тај мотив обраћен у другим европским земљама показали су Ч. Зибрт¹²⁴ и М. Луј.¹²⁵

Аругу групу средњовековних ликовних извора, бројнију и са другог терена, чине *стећци*. Расејани током неколико векова (XIII — XVI) углавном по Херцеговини и Босни,¹²⁶ ови надгробни споменици у виду саркофага, високих ковчега и плоча, чувају на својим храпавим површинама обиле разноврсних орнаменталних, биљних, зооморфних и фигуралних мотива, међу којима се истиче представа кола.¹²⁷

Само у збирци од седам књига *Средњовјековни надгробни споменици Босне и Херцеговине*,¹²⁸ у којој су објављени описи (делимично и фотографије) око хиљаду стећака,¹²⁹ има близу тридесет приказа кола. Рађени руком разних мајстора, они изневађују јаком индивидуалношћу: понекад је коло стилизовано па делује као орнамент на фризу; понекад је изражен неодољив покрет, прави играчки замах; понекад раскорачени став снажних играча показује одлучност, итд.

¹²³ *Enciklopedija Jugoslavije*, I, Zagreb 1955, стр. 476.

¹²⁴ Ч. Зибрт, *op. cit.*, стр. 69—74.

¹²⁵ M. Louis: *Le Folklore et la Danse*, Paris, 1963. Литература је велика. Наводимо још неколико новијих радова: J. M. Clark: *The Dance of Death in the Middle Ages and the Renaissance*, Glasgow, 1950; H. Rosenfeld: *Der mittelalterliche Totentanz: Entstehung, Entwicklung, Bedeutung*, Münster, 1954; L. Kretzenbacher: *Totentänze in der südostalpinen Volkskultur*, Rad KFJ, IV, Zagreb, 1959, стр. 299—309, итд.

¹²⁶ *Umjetnost stećaka*, Sarajevo, 1965, стр. 3, Н. Милетић у *Уводу*: „Границе до којих се распростиру стећци обухватају широко подручје некадашње босанске државе, укључујући Босну, Херцеговину, Црну Гору и Далматију, као и оне области које никада нису припадале Босни — Лику, дио Славоније и западну Србију. Ипак класичне области стећака остају Босна, Херцеговина и Јмотска Крајина“.

¹²⁷ Рачуна се да је само 10% стећака декорисано; остали су празних површина.

¹²⁸ *Srednjovjekovni i nadgrobni spomenici Bosne i Hercegovine*: I A. Benac: *Radimlja*, Sarajevo, 1950; II A. Benac: *Olovo*, Beograd, 1951; III A. Benac: *Široki Brijeg*, Sarajevo, 1952; IV D. Sergejevski: *Ludmer*, Sarajevo, 1952; V S. Bešlagić: *Kupres*, Sarajevo, 1954; VI M. Vego: *Ljubuški*, Sarajevo, 1954; VII, S. Bešlagić: *Kalinovnik*, Sarajevo, 1962.

¹²⁹ А. Соловјев претпоставља да се укупан број стећака креће око 60.000 (Симболика средњовјековних гробних споменика у Босни и Херцеговини, Годишњак Историјског друштва Б-Х, Сарајево, 1956, стр. 3).

На стећцима је најчешће представљено женско коло, нешто ређе мешовито, а најређе мушки. Држање руку је обично у висини главе (лактови су савијени) или сасвим увис, ретко кад спуштено, никад укрштено. Због тога је коло разређено или полуразређено, а не збијено. Број учесника у колу варира од 3, 4, 5 па све до 18 (женско коло на три стране стећка, некропола Миркова Коса — Калиновик); није јасно да ли и два играча треба сматрати делом кола, његовом фигуrom (нпр. „мост“), или је то паровна игра (мушки пар, женски, ретко мешовит). Крајње особе у колу држе обично једну руку подбочену или високо уздигнуту или у њој држе мач (мач је у водоравном положају, Гвоздно), можда развијену марамицу. Уколико то није само украсни елемент (завршетак фриза), може имати и кореолошко значење, као што га има правац кретања кола, који је, уколико је уопште видљив, већином удесно. У крајевима у којима је уобичајени правац кола улево (за сунцем) — „наопосун“, кретање у супротном правцу је „наопако“, оно које коло има када је „жалостиво“, „мртвачко“, када припада хтонском ритуалу.¹³⁰ Такав карактер кола на стећцима запазио је Лука Зоре,¹³¹ а са њим се слажу и други аутори: Дигве,¹³² А. Бенац,¹³³ М. Вего,¹³⁴ Д. Видовић,¹³⁵ Ш. Бешлагић,¹³⁶ М. Венцел,¹³⁷ Ј. Допуња,¹³⁸ С. Зечевић.¹³⁹ Ипак, најновија испитивања стећака доводе до закључка да коло није приказано само као свечана поворка, него и као живахна на махове игра, у којој се примећује савијено колено играча, десна нога укрштена преко леве, коловођа и кец лицем окренути средини кола, итд. „Сцена је врло динамична и врло ријетка на стећцима“, каже Ш. Бешлагић за јед-

¹³⁰ J. Doruđa: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 167.

¹³¹ Према Соловјеву, *op. cit.*, стр. 7.

¹³² Dyggve: *History of Salonian Christianity*, Oslo, 1951.

¹³³ A. Benac: *Radimlja*, стр. 35.

¹³⁴ M. Vego, *Ljubiški*, стр. 42. Аутор придаје фунерално значење колу на стећцима оповргавајући мишљење Б. Делма да је то илустрација 149. Давидова исалма: „Народно коло у Херцеговини нема никакве везе са исалмима краља Давида, него, уколико долази на надгробним споменицима, узето је из обичног живота тога народа, које је попримило вјеројатно фунерално значење. У старије вријеме већина народа у Херцеговини држала је послије потреба даљу“. Уп. В. Скарић: *Грзан*, Гласник Земаљског музеја, 40, II р., Сарајево, 1928, стр. 127—133 (Скарић сматра да се грзан држала пре сахране); М. Филиповић: *Трагови старословенске тризне код Јужних Словена*, Рад КФЈ, III, Цетиње, 1958, стр. 335—336.

¹³⁵ D. Vidović: *Predstave kola na stećcima i njihovo značenje*, Glasnik Zemaljskog muzeja, IX (арх.), Sarajevo, 1954, стр. 275—279.

¹³⁶ Š. Bešlagić: *Kalinovik*, стр. 89.

¹³⁷ M. Wenzel: *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo, 1965; *The Dioscuri in the Balkans*, Slavic Review, XXVI, 3, U.S.A., 1967, стр. 363—381; усмена саопштења М. Венцел.

¹³⁸ J. Doruđa: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 167 и др.

¹³⁹ S. Zečević: *Ljeljenovo kolo*, стр. 702—710.

но коло са стећка у Калиновику, а затим истиче да је толико живо да не може бити „жалостиво“.¹⁴⁰

Данас се сматра да је дефинитивно решена загонетка каквом су становништву припадали ови споменици. Новија проучавања показала су да ова гробља нису припадала само богумилима, као што је мислио А. Соловјев¹⁴¹ (и други), него „босанској властели и њиховом кругу“, а после пада босанске државе под Турске и истакнутијим Власима.¹⁴² Што се тиче декорација, утврђено је да многе имају сродности са представама у металу и текстилу у западним европским земљама средњег века. Чак и коло.¹⁴³ Али „народни дух је дао главно обиљежје овој сепулкralnoј умјетности“,¹⁴⁴ јер реализације ових представа у камену показују специфичности које су израз индивидуалне снаге мајстора клесара и „укуса“ средине у којој су створене. То значи да су домаћи мајстори примењујући основни мотив (турнир, лов, коло, портрет — по клишеу или налогу поручиоца) поступали слободније, маштовитије него уметници сликари истога доба, које је спутавала строга црквена догма. „Стваралачки дух клесара, „ковача“, његова машта и његов потез дали су овим споменицима нешто што увијек узбуђује и нагони на размишљање“. Развијајући о тим чудним представама кола (које ниједан испитивач стећака није мимоишao), долази се до закључка да се хтонски карактер кола на стећцима не може порицати чак ни кад је коло приказано у живом покрету, а да коло треба посматрати заједно са сценама турнира, лова, витешких игара, јер баш та широка повезаност свих врста игара представља „обредну потпуност“¹⁴⁶ која се види у погребним церемонијама многих народа (Ахилов погреб у „Одисеји“!) и у тризни старих Словена. Зато стећци, упркос могућним позајмицама, имају већу документарну вредност од фресака за познавање старијих слојева народних игара.

¹⁴⁰ S. Bešlagić: *Kalinovik*, стр. 45.

¹⁴¹ А. Соловјев, *op. cit.*, стр. 3 и д.

¹⁴² *Umetnost stećaka*, стр. 4.

¹⁴³ D. Koco: *L'ornementation d'un vase à mesure de Musée Cluny et les «stećci» bosniaques*, Artibus Asiae, XV, Ascona, 1952, стр. 195—201; С. Радојчић: *Релефи босанских и херцеговачких стећака*, Летопис МС, јан. 1961, Нови Сад, стр. 1—15. Ауторов закључак: „Помало романтичарски и народњачки претумачена „Мртвачка кола“ илијак су »danze« дубровачких сликара. Њихове бескрајно наивне »primavere«, игре у зеленилу (verdura), по основној садржини знатно су ближе пролетњим забавама племића него символици загробног живота“. Упор. код Јиречека: у средњем веку на Балканском полуострву се играла свечана игра у другим редовима, налик на провансалску фарандолу; приказана је на стећцима, звала се, као и данас коло (*Историја Срба*, II, стр. 293).

¹⁴⁴ *Umetnost stećaka*, стр. 9.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији*, стр. 28—29. Аутори сматрају да се оваква обредна потпуност јавља у херојском култу предака.

УТИЦАЈИ И РАСПРОСТРАЊЕНОСТ КОЛА

Хришћанство и народне игре у Јужних Словена. — У првим вековима хришћанска црква је имала попустљив и благонаклон став према игри као најплеменитијој забави анђела на небу, на које треба да се угледају људи на земљи. Увек опрезна и политички мудра, она је врло рано нашла оправдања у делима апостола Павла да допусти играње приликом службе божје, па је игра у III веку постала део црквене свечаности; разуме се, игра је морала бити смерна, часна и побожна. Али, постепено игра у храму губила је те атрибуте, особито на ноћним бденијама, када је разузданост достизала врхунац у екстатичним играма паганског порекла, од којих су неке стигле у Европу са Близког истока. Проблем је био тако крупан и толико је угрозио углед цркве да се њиме бавило више црквених сабора. На пример, сабор одржан 622. године указао је на нехришћански карактер играња у храму и његово дионизијско обележје, па су уследиле забране и оштре проповеди против играња уопште. По великом броју таквих списка који су допрли до нас, може се судити колико је и после победе хришћанства било дубоко уврежено старо паганско играње.

И Јужни Словени, примивши у IX веку хришћанство, нису се одрекли својих стarih обичаја. Песма и игра и даље су биле уткане у њихов живот. Певало се и играло — каже Нидерле¹⁴⁷ — при польским и домаћим радовима, на жетви, прелу и ткању, а тако исто на свечаностима, било породичним — као што су свадба и погреб — било јавним и општим.

Поучена искуством из других земаља, црква је новим верницима забрањивала да иду на „сатанске забаве”, где се играло и певало по старим обичајима, сматрајући да је боље да иду на богослужења и уче побожне песме, макар на њима неразумљивом латинском језику. У исто време, попуштајући традицији, црквене власти у Далмацији толерисале су игру у храму; она је у Дубровнику тек 1425. године законом забрањена. Али игру никде нису успели потпуно да одвоје од цркве; и даље се играло на тргу пред црквом, или у њеном дворишту („порти”), и тако је остало све до данас.

Најзад, главна неслагања између словенских маса и званичне цркве настала су у вези са наменом играња, његовим дејством, које се код пагана обезбеђивало магијским путем. Обредно-магијских игара Словени се нису хтели ни по коју цену сасвим одрећи, па су се оне, мимо свих црквених забрана и прогона, сачувале кроз векове, понекад само покривене танком скрамом хришћанства. Нарочито оне које су имале да осигурају раст усева и здравље људи и стоке, увећају просперитет

¹⁴⁷ L. Niederle: *Život starých Slovanů*, III, 2, стр. 708.

заједнице или да регулишу загробни живот. Када је увидела да није у могућности да их одстрани, црква — подела на право-славну и католичку није битна — предузела је мере да им утисне хришћанско обележје, да их стави под своје окриље. Прећутно је дозволила да се у обреде са играма уведе свештеник, да он одржава молитве, учествује са црквеним реквизитима у опасивању села поворком итд. У неким обредно-магијским играма налазимо кореографски уклопљен знак крста: у правцу крећања, употреби обредних средстава, детаљима обредне ношње. То се десило, на пример, са *русалијама* код Македонаца и Бугара (и Грка у Тесалији и Тракији), које свештеник пре поласка на поход по околним селима причешћује, а они, често, својом зарадом помажу цркву.¹⁴⁸ То се, међутим, није десило са *руслама* — женским и мешовитим групама, које и данас у Звијжу изводе свој ритуал не осврћући се на свештеника¹⁴⁹ (једина веза са црквом је празник Духови као дан извођења).

Велики број обредно-магијских игара временом је христијанизован у толикој мери да се не може одвојити од појединачних црквених празника, па су на тим кореографским основама постале и релативно новије, култне игре; њима је испуњена чистава календарска година, а особито пролећни период, у коме су најмногобројније и најизразитије ускршње, Ђурђевданске и ивањданске игре. Оне су у свих Јужних Словена на свом дужом животном путу, вероватно, доживеле знатне промене, али су жилаво одржале континуитет и своју главну намену: осигурање здравља и благостања.

Данас остаци обредно-култних игара показују извесне заједничке црте, од којих је најупадљивија повезаност са појединачним празницима, затим облик кружне игре — кола и, можда, најмање — текст религиозне садржине. Сва три елемента имају неке косовске игре: у Доњој Гуштерици када слави црква св. Лазара, око цркве игра женско коло, састављено од невеста и девојака, уз песму:

Свети Петар цркву гради,
Господи, помилуј, Господи, помилуј! ита,¹⁵⁰

у истом селу игра се о Ускрсу коло:

Заспала је света Тројица
Светоме Петру на крилу,¹⁵¹

¹⁴⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 187—188.

¹⁴⁹ Мора се рећи да ни свештеници не показују интересовање за „падамице“ и обред око њих. О. Младеновић: *Рукописна грађа из Нереснице*, 1952.

¹⁵⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, бр. 39.

¹⁵¹ *Ibid.*, II, бр. 35.

а у Лазаропољу се на Богојављење, после ваћења крста из воде, играло коло:

Кинисал ми свети Јован
Да ми одит у рај божји...¹⁵²

Таквих примера има много. Данас кола „која жене играју о Ускру, Бурђевдану, Св. Николи, Божићу, Богојављењу и другим празницима на Косову, тако исто у Поречу, Галичнику и околини, чине по својим психолошким особинама прелазан тип ка световној игри. Играју се уз песме које могу бити и световне садржине, али начин играња и сама игра, прикладно прилици и празничном расположењу, имају миран и свечан карактер“.¹⁵³ Кухач је takoђе навео да се о неким великим празницима (Божић, Ускрс) у Хрватској играла специјална кола, али текстови ових орских песама нису у вези са њима, а типови игара су исти као у другим приликама.¹⁵⁴ Вузмено коло из Подравине има текст који не само што није религиозан, него је чак ласциван.¹⁵⁵

Овим календарски фиксираним играма треба придржити, бар по неким цртама, свадбене и посмртне игре. Карактер свадбених игара (до данас још недовољно испитаних у целини) свуда је условљен схватањем да се читав свадбени ритуал мора доследно спровести како би се испунила његова намена за срећу и плодност младенаца. Ако узмемо само две области које су познате по очуваности свадбених обичаја — Боку Которску са Црногорским приморјем¹⁵⁶ и мијачка села у западној Македонији,¹⁵⁷ видећемо да игра и песма девојака и невеста повезују делове свадбе, да се песмом подстичу свадбени часници да изврше своје дужности, а да завршним колом (у коме обавезно учествује и млада) свадбено весеље достиже кулминацију. Оцењујући глобално, јасно је да је у свадбеним играма надмоћнији магијски елеменат од религиозног.¹⁵⁸ Још мање везе са религијом имају игре посмртног ритуала, „жалостива кола“, која се воде „наопако“, изван гробљанске ограде¹⁵⁹ или на подушјима око ватре.¹⁶⁰

Из наведених примера види се да је хришћанска црква сталним сузбијањем игре као остатка паганских обичаја успела

¹⁵² *Ibid.*, IV, бр. 4.

¹⁵³ *Ibid.*, III, стр. 20.

¹⁵⁴ F. Kuhač: *Južno-slovenske popievke*, III, бр. 1037—1042.

¹⁵⁵ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 33—40.

¹⁵⁶ Ј. Кулишић: *Етнолошка испитивања у Боки Которској*, Споменик САН, СПИ, Београд, 1953, стр. 190—213.

¹⁵⁷ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 36—55.

¹⁵⁸ Т. Р. Борђевић: *Наши народни живот*, III, Београд, 1931.

¹⁵⁹ Ј. Дориба: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 163.

¹⁶⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 109—111.

да један део непожељних игара коначно уништи, други да присвоји и прилагоди својим потребама, а трећи део, не баш тако мали, остао је ипак изван њене контроле и утицаја. То су оне игре које се изводе повремено, према потреби, а не могу се уврстити у стални календар, као што су игре у вези са елементарним непогодама; тако су 1908. године у Великом Извору код Зајечара голи играчи под војством „цара“ играли око ватре на гробљу, а затим уз велику буку јурили по селу гонећи змаја који је био кривац за сушу.¹⁶¹ Исто тако, покладне игре, карневали, игре под маскама измишљале су се контроли цркве. Кола са мимичким елементима и читавим драмским радњама, позната у свих Јужних Словена, састоје се обично од једноставних сталних кореографских елемената (понекад само обично корачање по кружној линији) и богате импровизације на текст орске песме. У којим ће се границама кретати импровизација, никад се не зна, и зато су ноћне *игре, собети* забрињавали црквене кругове, али никаква интервенција није ту била ефикасна, јер се све то обично одигравало у мањим, затвореним друштвима, а изузетно на саборима (на пример, дреља у околини Бујановца). Уосталом, став хришћанске цркве према свима „глумцима“, „игрцима“, „шипламанима“, скомрасима“ био је од почетка негативан, пошто је увек у њиховом извођењу долазило до импровизације, а то је повлачило хотимично или нехотично „исклизнуће“ из моралног хришћанског кодекса. Чак и у случајевима када је сама црква била иницијатор и организатор строго побожних „приказања“ из живота светитеља (код католика у Далмацији, Хрватској, Словенији).

Утицај географских, етничких и историјских услова на формирање кореографских области и одржавање кола као врсте. — Посматрано у целини, играње у колу је и данас карактеристично за све Јужне Словене (осим Словенаца) односно за све балканске народе. Али, изближе посматрано, коло на овој пространој територији није тако јединствено, па се може констатовати у низу различитих облика; при томе се не ради о спољним одликама тј. да ли је коло отворено или затворено и сл., већ о тананим техничким и, још више, стилским разликама. Објашњење откуда ове разлике налази се, у првом реду, у неједнакости услова који су деловали на коло, као и на друге облике игара, у току његова живота и развитка. Обично се, пре других, наводе географски услови, па има испитивача, на пример етномузиколог Ф. Маролт, који заступају мишљење да је за одређивање физиономије играња (тачније него: игара) једнога краја од битне важности географски фактор. Маролт сматра да је „географски момент, о коме се досада уопште није водило ра-

¹⁶¹ С. Тројановић: *Главни српски жртвени обичаји*, СЕЗБ XVII, Београд 1911, стр. 157—158.

чұна или је само површино спомињан у фолклористици, један од одлучујућих биогенетских фактора, који су уобличили три јасно диференцирана предеона народна типа: — планинац, брђанин и равничар¹⁶². Ако се такав критериј може применити на словеначке игре, онда се са исто толико права може применити на игре других крајева, па би се на тај начин дошло до, речимо, сродних црта свих планинских, свих брђанских и свих равничарских игара, али не и до могућности да се конкретно класификују све игре по тим принципима, као што је, изгледа, Маролт успео да учини на релативно малој територији Словеније. Тако строгу одељеност само по геофизичким факторима тешко је доследно спровести, пошто они никада не делују изоловано од других фактора, мада се тиме њихово дејство не негира у целини. Што се тиче кола, оно је подједнако одржавано како у равничарским тако исто у планинским пределима Балкана. Разлике се запажају као карактеристичне супротности: планинци су озбиљни и у колу имају велике скокове; — равничари су весели па у колу ситно цупкају. Али, зар то зависи само од географских услова?

Друго је питање простора на коме се игра (топографски момент) и од кога „зависи да ли ће се више ограничити на извођење покрета у месту и збијено груписање играча“¹⁶³, или ће се коло слободно развити у простору. С тим је у вези и архитектура. К. Сакс је и постанак кружне игре довео у везу са окружлом колибом, једним од првих грађених људских станица¹⁶⁴. Да простор одређује, бар унеколико, и облик игре, доказ је експеримент археолога Еванса на Криту, који је позвао домаће раднике да заиграју на тек откривеном светилишту у Кнососу. Радници су спонтано кренули некадањом „посвећеном стазом“ у развијеном праволинијском ланцу, тачно онако како су некада на том месту играли стари Крићани.¹⁶⁵

Уз географске факторе треба одмах споменути и климатске, који директно утичу на психу, становање, економику, одевање становника једнога краја, па тиме посредно и на техничке и стилске особине њихова играња.

Етнички фактор долази до изражаваја првенствено у стилу игре и условљава оно неухватљиво, што је својствено припаднику једне етничке групе:¹⁶⁶ положај савијене ноге, оштрина

¹⁶² F. Marolt: *Slovenske narodoslovne Študije*, III, Ljubljana, 1954, стр. 10.

¹⁶³ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 56.

¹⁶⁴ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 80. Вид. и: Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 8.

¹⁶⁵ А. Андреев: *Музикални пројави в Крит и Микена*, Известия ИМ, X, София, 1964, 5—22.

¹⁶⁶ О „неухватљивом“ у народном стваралаштву вид.: S. Zečević: *Folkloristika i etnomuzikologija*, Zvuk, бг. 64, стр. 408—409.

покрета руке, брзина извођења покрета, начин гажења, и без број сићушних али важних појединости, поред онога што се лакше уочава: држање у колу, песма, инструменти и др. Етнички услови делују у укупности коју сваки играч осећа као *своју*, или *блиску*, или *туђу*, а она је производ разноврсних утицаја на человека као биолошко и друштвено биће. Шумадијско коло се битно разликује од црногорског, хрватског или бугарског, поред свих заједничких црта; још јасније, један исти тип игре, на пример *лако коло*, поједине етничке групе изводе на различите начине, али у чему су заправо те разлике понекад је врло тешко рећи. То значи да је етнокореографска област, пре свега, етничка, а тек у даљем посматрању, географска ознака.

О историјском фактору биће још речи у овоме раду; овде је довољна констатација да су крупни историјски догађаји, као што су ратови, истовремено велике етнокореографске прекретнице и тачке којима се у традиционалном играчком схватању завршавају или почињу поједини одсеци у животу игре¹⁶⁷. Код Јужних Словена у том погледу јавља се једна специфична особина: њихово коло у бурним догађајима, када се сматра да не мора услова за игру и песму, стварно постаје активни учесник у борби, обнавља се и јача (под условом да је борба оправдана слободарским циљевима)¹⁶⁸.

Под утицајем наведених фактора, а могао би се навести и читав низ других, формирају се етнокореографске области, које имају географске границе (понекад у зависности од административних и политичких); у њима свака етничка група, уколико становништво није у том погледу јединствено, негује своје игре, односно негује их на свој начин. Наравно, данашње етнокореографске области не одговарају оним у прошлости, пре него што је дошло до великих померања становништва. Ипак можемо претпоставити да су се кореографске области широких граница (народних) и ужих (сеоских, племенских) јавиле у Јужних Словена тек после дужег живота на Балканском полуострву. Њихово учвршење у вези је са консолидовањем прилика у средњовековним јужнословенским државама, правним поретком, трговином, културом и друштвеним односима. У том процесу су и игре народних маса, култне и профане, имале свој удео, чувајући традицију словенску и балканску.

¹⁶⁷ У Србији играчи рачунају: „До балканског рата се играло...”, „После овога рата игра се...”, итд.

¹⁶⁸ Вид, чланке о партизанским играма у Зборнику радова Етн. института САН, III, Београд, 1960. — У старој Црној Гори коло игра младеж, али у приликама када треба малифестовати одлучност и борбеност у коло се хватају и стари људи, „ко може и ко не може” (усмено саопштење др Н. Мартиновића).

Значај метанастазичких кретања за распостирање игара. — Ситуација се изменила када је наишла турска инвазија у XIV веку, којој нису могле да одоле Србија и Бугарска, а затим Босна и Херцеговина; њу су осетили сви Јужни Словени без разлике, непосредно или посредно. Турска власт се на Балканском полуострву задржала пуних пет векова, а такав се временски период не може занемарити ни при глобалним оценама токова историје. Какве је директне промене у етнокореолошком смислу претрпело јужнословенско наслеђе у дугом додиру са Турцима, биће изложено у идућем одељку; сада је реч само о последицама доласка Турака на Балкан, о великим променама у етничком саставу јужнословенских области, о метанастазичким кретањима из јужнијих крајева, које су Турци освојили, у северније, у то доба још слободне, затим даље на север, преко Саве и Дунава у Мађарску, Аустрију. Нарочито од пада српске деспотовине 1459, па 1689. и касније у више махова. Исто тако, турско надирање у Босну и Херцеговину изазвало је велика померања становништва, којима су исељеници из ових земаља стigli до Птуја и Марибора.

Уопште, тада су динарске области, нарочито, почеле да расипају масе на разне стране — на северозапад, на север, на североисток, стижући током низа година устаљеним смеровима и саобраћајницама до далеких, ретко насељених или сасвим испражњених ратовима области, било у границама Турског царства било изван њих, на територији коју су држале Аустрија, Мађарска и Венеција. „Настала су — каже Ј. Џвијић — укрштања становништва, које се услед миграција измешало, и извршили су се разноврсни етнички и етнобиолошки процеси, који су у многоме изменили етнички тип поједињих области: често је нестало старог покрајинског или историјског средњовековног народног типа и образовао се нов етнички амалгам”¹⁶⁹. Те велике етничке промене огледају се неминовно у животу народних игара; оне су утицале и на то да се одржи основни облик игара Јужних Словена — коло, јер су утицаји из матичних области, који су стално пристизали чак у периферне крајеве, подмлађивали и подржавали овај облик, ма колико угрожаван несловенским суседством.

Читава Далмација насељена је тада динарским становништвом, док по градовима има и других етничких група. Основни облик је коло са певањем, које се зове једноставно коло, а данашње називе, — *пашко, задарско, новљанско, брибирско*, добило је тако рећи недавно, када су почеле да се запажају локалне разлике међу њима или просто по месту у коме су забележене. У колу су певане лирске и, још више, епске песме.

Динарски утицаји стigli су у Белу Крајину такође миграцијом становништва у XVI и XVII веку, па су се ту добро сачу-

¹⁶⁹ Ј. Џвијић: *Балканско полуострво*, I, стр. 163—164.

вали у додиру са алском кореографском облашћу. Они се осећају у колу са певањем обредног порекла, као што је *метлишко коло*, затим *чрномаљско*, поред других кола, која показују млађе утицаје (*лена Анка, хрушке итд.*)¹⁷⁰. Група Динараца која се насељила у Подравини сачувала је исто тако, упркос свих мешина на овом терену, па и утицаја панонске кореографске зоне, коло са особинама које га уско повезују са другим типичним динарским областима. И. Иванчан каже да *вузмено коло* (ускршње) „по свом облику и кореографском садржају упућује на слична кола у динарској етнокореографској зони”, а затим наводи кола *лена Анка* и *Накрај села коло игра*, које је „много налик на покупску *ћикалицу* и на банијски *дрмеш* односно *шепицу*”¹⁷¹.

Динарска струја је насељила и Славонију. „У Славонији — каже Ј. Џвијић — скоро нема старијанаца, који су великим делом били кајкавци. Славонски сељаци су досељени поглавито из Босне, затим из Далмације, Херцеговине, а међу православним има и таквих који су пореклом из Србије”¹⁷². Зато у славонском колу има толико „старобалканских” прта и сличности са колом планинског Балкана, које је добро запазио И. Иванчан¹⁷³. Динарска струја донела је и *коло на колу* са певањем у село Орубицу, где се сачувало до данас, усамљено и удаљено од своје материце (вероватно, источне Херцеговине)¹⁷⁴. Даље, овде се налазе *плети-коло, паун, игре типа бираће коло*, игре са драмским елементима, које се играју свуда где су Динарци у већем броју насељени.

За миграције игара важни су и путеви којима су се кретале масе динарског становништва; на пример, онај преко Санџака и прелаза Кокин Брод, са задржавањем у етапним областима, који је водио у Србију и даље, у данашњу Војводину. Ово становништво чува коло *паун* у архаичној варијанти, која је више обредног него забавног карактера и коју изводе зрели људи и жене (гружанске¹⁷⁵ и космајске *паунице*¹⁷⁶), па са новим досељеницима допире до Дунава, у Пореч, где се чува у црногорској оази Петрово Село¹⁷⁷. *Пауна* на овом путу налазимо свуда: у Санџаку, Старом Влаху, читавом ужицком крају, и то у

¹⁷⁰ V. Novak: *Slovenska ljudska kultura*, Ljubljana, 1960, стр. 228.

¹⁷¹ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 39, 45.

¹⁷² J. Џвијић, *op. cit.*, стр. 162.

¹⁷³ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 32.

¹⁷⁴ А. и Д. С. Јанковић: *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији*, стр. 7; С. Шумарски је описао у *Грађи коло на колу* које су играли 1799. „горњи Хрвати” (*op. cit.*, стр. 54—57).

¹⁷⁵ П. Ж. Петровић: *Живот и обичаји народни у Грузији*, СЕЗБ, LVIII, Београд, 1948, стр. 467—468.

¹⁷⁶ О. Младеновић: *Народне игре на Беле покладе у Великој Иванчи, ГЕМ*, XVII, Београд, 1954, стр. 91—96.

¹⁷⁷ Анкета о стању народних игара у Србији 1948. године. О. Младеновић: *Рукописна грађа* из 1969. год.

разним варијантама, али са рељефно очуваним основним мотивом. Према Вуку, *паун* је у његово време био варошка игра у Србији и Босни¹⁷⁸.

Још једна, свакако стара, ако не и старија од *пауна* игра, захваљујући метанастазичким кретањима, стигла је из динарских крајева у друге, и ту се, због своје специфичности, учаурила. То је *танац*¹⁷⁹, познат и под називом: *ситан танац*, *плетер*, *плети-коло*, *плетено*, *Јованово*, *љељеново*, *ноћно*, *мучна игра* (Херцеговина, Босна, Црна Гора, Санџак); у Србији је дећја игра (*коларићу*, *панићу*); игра се у Славонији, а у Подравини је забележена као свадбена игра¹⁸⁰. То је тип игре у коме се уз песму везану за кореографску радњу увија на једну или на две стране пролазећи испод капије од руку два суседна играча; затим се супротним поступком коло развија.

Друга кореографска област, која је — према испитивањима сестара Јанковић — најархаичнија у погледу извесних кореографских компонената, косовско-метохијска (српско становништво), дала је са најближим областима импулсе играма далеко већег пространства него што је сама. То је започело у већој мери у време сеобе Срба под патријархом Чарнојевићем (1690), када је становништво из ових крајева, услед неуспеха аустријског пророда у турске земље, било приморано да напусти зави чај. Оно је, повлачећи делимично за собом и становништво кроз чије је крајеве пролазило, допрло до Будима и Сент-Андреје и у дотицају са другим народима и њиховим играма створило на новој територији карактеристични заједнички стил играња (данас га називамо војвођанским), који се даље диференцирао, па су „облици игара заједнички, а типови колико оште српски и војвођански, толико и посебно бачки, сремски, банатски”¹⁸¹. Међу њима „сремске игре имају неке сличности са косовским играма. То су — по речима сестара Јанковић — вероватно, тргови кореографских облика који су се играли у старој постојбини пре сеобе на север”.¹⁸² На пример, пролећна празничка игра *вишињица*, са провлачењем испод подигнутих руку, има сродности са косовском ускршњом игром *кроиш*, *крошињице*¹⁸³.

То су две главне метанастазичке струје (динарска и косовско-метохијска), које су утицале на формирање данашњих кореографских области у Југославији, поред других фактора. Јер, досељеници су донели у нове крајеве своје старе игре, љубо-

¹⁷⁸ В. Карапић: *Српске народне пјесме*, I, напомена уз *Паун и коло*.

¹⁷⁹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, бр. 61. Библиографија код Ј. Допуђе: *Народне игре Кунреишког поља*, стр. 172—174.

¹⁸⁰ Ј. Иванчан: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 76.

¹⁸¹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 127. — М. Илијин: *Заједничка народних игара у Војводини*, Рад КФЈ XIX, Лубљана.

¹⁸² А. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, II, стр. 45.

¹⁸³ Ibid., II, бр. 43; V, бр. 16.

морно их чуvalи, па су одједном регионалне игре постале широко рас прострањене; као примери за то послужила су кола паун и танац, која су се, захваљујући овим метанастазичким кретањима, нашла на великој територији, где су добила и неке специфичне црте и нову намену. Што се тиче облика игара, ту ова кретања нису много мењала општу слику: коло је суверено владало читавом територијом Јужних Словена, као и читавим Балканом, мада су упоредо са њим постојали и развијали се и други облици.

Ова кретања нису била и једина. Све јужнословенске земље, а особито Србија, Македонија и Бугарска, показују живо сељакање, унутрашњу миграцију становништва из економских или политичких разлога, па су се и игре брзо и релативно лако преносиле.

Било је и миграција у супротном правцу, инверсних. Сеоба под патријархом Арсенијем IV 1737. године у крајеве преко Саве и Дунава повукла је са собом и становништво из Топлице, на чије су место дошли Албанци. После Берлинског конгреса 1878. године и они су напустили Топлицу. Тада су почели пристизати досељеници из разних српских крајева. У погледу игара међу њима је најинтересантнија група из Бачке и Баната, која је донела своје специфичне игре. Оне су у мелодијском смислу претрпеле претапање у домаћи стил, али су у кореографском смислу задржале неке војвођанске особине, на пример играње у тројкама, као и називе. Тако се одједном у Србији нашао тандрчак (у колу, док је у Бачкој паровна игра), топлички маџарац, банатско коло, вртолушика (у којој се тројке издвајају из кола и окрећу)¹⁸⁴.

Од миграција у којима се становништво пресипа из једнога краја у други у великим групама или сталним токовима сасвим друкчији утицај на игре имају сеобе становништва у мањим групама или појединачних породица. Они знају игре свога краја, али у новој средини ретко ће заиграти, осим ако се крећу само у кругу својих земљака. Тако је Р. Николић забележио да се у село Рипањ код Београда око 1813. године доселила из Лике породица Исајловић. Пошто су имали друкчију ношњу, звали су их Хрватима. Они су уз игру певали: „У Филипа црвен пас, пандрули, пандрули...”¹⁸⁵ Од те игре у Рипњу нема ни трага, а породица Исајловић се ничим не разликује од осталих становника. Свакако да се у оваквим случајевима игра врло лако губи, лакше него ношња, па чак лакше него песма, јер игра је колективна и за њено одржавање потребно је више особа.

¹⁸⁴ Ibid., VII, стр. 88; Д. Зечевић: Александрово — „банићанско село“ у Добрину, Гласник Етнографског института САН, IV—VI, Београд, 1957, стр. 215.

¹⁸⁵ Р. Николић: Околина Београда, СЕЗб, V, Београд, 1903, стр. 1021.

Значи да се она са истом генерацијом која је пренела губи, док се песма може преносити и даље у породици, па и много дуже чувати.

Али, игре се не селе само заједно са људима, него и, тако рећи, саме — посредством људи. Зато треба разликовати *миграције игара и преношење игара*. У првом случају једна етничка група, померајући се у маси из своје матице, несвесно, латентно носи своје кореографско предање са собом (односно у себи); у другом случају појединци, често припадници известних професија (свирачи, војници и др.), преносе и свесно предају новој средини игре друге кореографске области (оне не морају бити део њиховог наслеђа), и то типове или поједине игре, а ретко кад утичу директно на стил. Напротив, домаћи стил је доминантан, у њега се нова игра (по структури) утапа прошавши кроз филтар локалних кореографских мерила. Колико ће се времена таква „нова“ игра осећати као нова, није увек и свуда исто; понекад прође и дводесетак година док је средина потпуно не асимилује.

Такво преношење игара могућно је пратити у последњих сто година. Неки сабори у Македонији били су крајем турског периода тако велики да су привлачили играче из даљих крајева. Затим, кад су суседне области имале развијене економске везе, то се преносило и на њихове игре, као што је случај Врања и Куманова, Гостивара и Галичника¹⁸⁶.

После ратова за ослобођење 1876—1878, 1912. и 1918. у великим таласима распрострле су се игре из Шумадије на разне стране, особито у тек ослобођене крајеве: јужни део Србије и Македонију, док је струјање игара из Србије и Војводине у Босну, Херцеговину, Боку Которску и читаву Далмацију било интензивно током друге половине XIX века, јер је улазило у програм политичке борбе Јужних Словена против Аустроугарске монархије. Ове игре, углавном градске, уносе живост у домаћи репертоар, као и извесне промене супротстављањем турском или неком другом раније већ прихваћеном стилу играња. Њихов утицај је тако јак да и Туркиње по македонским варошима занемарују соло игру харемског типа и прихватају србијанска кола¹⁸⁷. Неке српске игре освојиле су велику територију после првога светског рата. *Врањанка* (брза) стигла је тада до Лике, Истре, Боке Которске. Исти такав продор учиниле су *севљанчица*, *Жикино коло*, *кокоњешице*, и то у све крајеве Југославије, неке су прешле и у Бугарску¹⁸⁸. У периоду између првога и другога светског рата Косово и Метохија показују изразиту слојевитост играчке традиције: на слој старих српских игара

¹⁸⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 151, 139.

¹⁸⁷ Ibid., III, стр. 95.

¹⁸⁸ Р. Каџарова-Кукудова: *Хора и игри от сев. зап. България*, стр. 300.

дошли су албанске, па црногорске и херцеговачке, личке (које су донели досељеници после аграрне реформе између 1920. и 1930. године), али се нису стопиле. На сабору код Грачанице 1935. највише се играло *кокоњеште*. Играли су га одушевљено и Албанци уз пратњу зурла и тупана¹⁸⁹. Овај последњи, србијански, слој — за разлику од претходних — није стигао на Косово сеобом становништва, него преношењем игара: донели су га војници, свирачи, сезонски радници, учитељи и баца.

После другог светског рата „као циклон — каже Р. Каџарова — прекриле су Бугарску шопске игре, које су лансирале фолклорне групе”¹⁹⁰; око 1950. године шопске игре су ушли у репертоар фолклорних група у Југославији, док се у то време по селима, и то и најзабитнијим, играло *козарачко коло* као ново. Данас је најпопуларнија српска игра *моравац*, која има читав низ разноврсних и богатих варијација. Распрострањеност овога кола допире до Словеније¹⁹¹.

Најзад, постоји стално струјање игара између града и села, нарочито у новије време. Забележено је да су у Словенији градске игре преносили у села занатлије и свирачи¹⁹². Тако је могло бити и у другим крајевима. У Србији, у другој половини XIX века, нарочито после одласка Турака, сеоско становништво се нагло досељава у градове. Образују се читаве махале полусеског становништва, које негује своје, из села донесено, играчко предање, а контактима са рођацима и пријатељима освежава га и обогаћује. И обрнуто. Школовање сеоске деце у оближњим градовима, одслуђење војног рока у даљим местима, дневне миграције становника приградских насеља, радио и сл., све то доприноси да се извесни типови игара популаришу и шире на рачун локалне играчке традиције. У варошицама стварно и нема разлике између сеоских и варошких игара (у колу).

„Модерне“ игре страног порекла не продиру тако лако у села како се то претпоставља на основу површиног посматрања. Тачно је да у бугарска села улазе танго, валцер, фокс, румба, свинг¹⁹³; то се дешава и у Македонији, Босни, Хрватској. У Словенији је већ одавно паровна игра постала главни облик домаће игре; Истра и Приморје примили су такве игре из алпског подручја (валцер, полка, штајериш) још у прошломе веку¹⁹⁴; има их и по селима у Србији¹⁹⁵. Али, поред свих тих појава, јасно је

¹⁸⁹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр.35—36.

¹⁹⁰ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 186.

¹⁹¹ О. Младеновић: *Razvitak moravca za poslednje dve dekade*, Rad KFJ, XII, Ljubljana, 1968, стр. 105—109.

¹⁹² В. Novak: *Slovenska ljudska kultura*, стр. 230.

¹⁹³ Р. Каџарова-Кукудова: *Народни хора и игри от с. Хлевене*, стр. 7.

¹⁹⁴ Ј. Ivančan: *Elementi alpskih plesova u Istri*, стр. 97—102.

¹⁹⁵ Анкета о стању народних игара у Србији 1948. године.

да је стара сеоска традиција још веома снажна и отпорна према новим страним играма. У прошлом веку Славонија је успевала да облик кола натури донесеним паровним играма¹⁹⁶, у источној Србији је пре неколико година „пале глајд” постао интересантно и допадљиво коло, сасвим уклопљено у домаћи репертоар, на пример, српског села Јасенице код Неготина. Најотпорнија је према страним играма, изгледа, околина Београда, за коју би се могло претпоставити да ће лако подлећи градским утицајима, јер је многоструко везана за велики град. Ту, међутим, модерне игре, поред свег настојања омладинских организација, ни до данас нису стекле право грађанства.

Анализа савремених начина преношења игара може донекле да осветли и питање одржавања и обнављања играчког репертоара у појединим кореографским областима. Када је један информатор из села Добра Пољана код Ниша написао: „То је старо са додатком новога”, он је упршићено приказао читав процес актуализације и адаптације игара у њиховом живом кретању, мада наоко спором, од села до села или, понекад, у крупним скоковима из једне кореографске средине у другу. То „старо са додатком новога” показује како је коло на путу кроз векове, од генерације до генерације, успевало да се одржи и даље развија.

Страни утицаји на развитак јужнословенског кола. — Јужни Словени живе на Балканском полуострву окружени несловенским народима, од којих сваки има своју играчку традицију. Без обзира на државне границе, пошто се оне лакше померају (што не умањује њихов значај), тамо где се народи додирују и мешају додирују се и мешају и њихове игре. Бавећи се питањем узајамних кореографских веза, немачки етномузиколог Феликс Хербургер дошао је до закључка да се у пограничном сектору између Словена и Германа осећа прилично слагање у погледу игара, док су језичке разлике веома оштре. Међутим, ако се германске и словенске игре посматрају као засебне целине, њихове унутрашње разлике су упадљиве. Само, овде долази до израза стил као главни етнокореолошки елемент, јер се слагање у пограничним зонама види у садржају и облику, али не и у стилу играња, који најбоље показује индивидуалност и једне и друге етничке групе¹⁹⁷.

Не ради се само о пограничним областима, које смо склони да замишљамо као траку припијену уз државне границе; у ствари, то су мање или веће области, или поједина насеља, у којима живе различите етничке групе, повезане економским и

¹⁹⁶ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 95—96.

¹⁹⁷ F. Hoerburger: *Wechselbeziehungen in Volkstanz der Slavischen und Germanischen Völker*, Rad KFJ, III, Cetinje 1958, стр. 297—302.

друштвеним контактима у свакодневном животу; ипак, њихове игре чине посебне целине, јер свака група држи до своје кореографске традиције, али се постепено услед заједничког живота стварају извесне карактеристичне црте које припадају свима играма (на пример, у стварању чувеног призренског стила поред Срба и Турака учествовали су Албанци, Цинцари и Цигани¹⁹⁸).

Говорећи о страним утицајима на јужнословенско коло, имамо у виду с једне стране директно преношење извесних игара суседних народа међу Јужне Словене и, с друге стране, резултате додира и мешања игара разних етничких група, односно како се коло, преузимајући пробране стране елементе, само ботатило и, истовремено, штитило од уништења.

Турски утицај на игре Јужних Словена (у првом реду, дакле, на коло) представља нешто специфично по значају за јужнословенске народе и по начину како се ширио. Данас су Тури суседи само Бугара на краткој линији од Џрног мора до тромеђе са Грчком, а у прошлости, од XIV до првих деценија XX века, били су господари читавог Балканског полуострва, што није могло проћи без последица у развитку балканских народа, који су се нашли не само у неравноправном положају према освајачима, него и одвојени од развојног процеса европске цивилизације¹⁹⁹.

Турски утицај на јужнословенско коло није, дакле, настао додирањем на периферији, само у пограничном појасу. Донесен у силном налету, ушао је дубоко територијално, односно поплавио је све јужнословенске земље, али није ипак извршио свуда битније промене у играчком ткиву домаћег становништва. Јер државна превласт није значила и етничку, а ни кореографску.

Тек када се турска власт учврстила на Балкану, углавном по градовима наступиле су нове околности за, макар у почетку минималан, тursки утицај на игре домаћег становништва, које је и даље одржавало своје скупове и на њима играло исто што и пре доласка Турака, макар криптом. Путописци од XV века па надаље бележе, као што је већ споменуто, да су на пропутоvanju кроз српске, македонске и бугарске крајеве виђали становнике у игри, али никад не помињу присуство Турака; уосталом, то су обично биле празничне, обредно-култне игре у колу²⁰⁰. Са

¹⁹⁸ M. Ilijin: *Medusobni uticaji narodnih igara raznih etničkih grupa u Prizrenu*, Rad KFJ, IV, Zagreb 1959, стр. 157.

¹⁹⁹ T. P. Борђевић: *Српске народне игре*, стр. 48.

²⁰⁰ Путописци не помињу игре по називу; ипак се може утврдити да је Пигафета видео обредно-магијску лазаричку игру. Мање је вероватно да је Гретгора посматрао тешкото (*Хисторијски развој музичке културе у Југославији*), а сасвим неприхватљиво да илустрација у Минхенском псалтиру представља баш коло сељанка (сељанчица?), како је мислио П. Сирку.

мо се у народним песмама спомиње како Турчин приђе колу и затражи дозволу да поигра у њему²⁰¹; или како, прерушен, улази у женско коло. Срби, опет, нису трпели Турке у своме колу, па је долазило до сваћа и убијстава, и у таквом случају неке породице су морале у XIX веку да беже испред турске освете из неослобођених крајева у Србију²⁰².

Какав је био однос Турака према играма раје? У почетку их Тури, вероватно, нису ни виђали, нити су за њих марили, али касније, када се повећао број мусулмана домаћег порекла, оне су наставиле да живе и у њиковој средини. Према Вуку, пред крај XVIII века однос Турака према колу био је толерантан, готово доброћудан, бар у његову завичају: „Ја сам слушао и гледао (у Јадру, у беговој Љешници) — каже Вук у *Речнику* — гаје Турци сједе, а Срби око њих играју и подвикују: „Опа цупа, данас сјутра / Наше ноге, турска земља...“ Међутим, епизода о Сали-аги, „рудничком бику“, који је сваке недеље скупљао женско коло да му игра и пева:

Куп' се, бер' се, коло игра,
Да дочека Сали-агу,
Сали-агу, дику нашу, ита.²⁰³

показује мале турске господаре у друкчијој светlostи. Још драстичнија је, опет по М. Б. Милићевићу, цртица о Турцима у Тимоку, којима је по десетак девојака морало у колу „лагано играјући певати овако песму:

У аге лепа постеља, ита.²⁰⁴

Зато су се хришћани склањали од Турака. Понекад је неопрезност скupo плаћена. Баш у Тимоку и Заглавку сачувало се предање како је орао са крвавим обојком у кљуну кружио изнад саборског кола; старци су знали да је то рђаво знамење, али младеж није хтела да растури коло, па су Турци начинили покол²⁰⁵.

Сеоска кореографска изолованост могла је бити угрожена не само директним мешањем Турака у коло, него и индиректно: стварањем посебне климе, коју је донело присуство тубинског елемента, неповољне економске и политичке прилике, верска нетрпељивост, ограничење личне слободе: „У Г. Морави било је више Турака, мање слободе. Зато су Горњоморавци одмеренији,

²⁰¹ На пр., *Омер и Анђелија*, Босанска вила, I, 10, стр. 157.

²⁰² А. Ботић: *Топографски рјечник Врачарског среза*, Гласник Срп. ученог друштва, II, Београд, 1866, стр. 227—228.

²⁰³ М. Б. Милићевић: *Кнежевина Србија*, стр. 321.

²⁰⁴ *Ibid.*, стр. 865.

²⁰⁵ М. Станојевић: *Заглавак*, СЕЗБ, XX, Београд, 1913, стр. 51.

опрезнији, затворенији од Доњомораваца²⁰⁶, па су им и игре такве. Дакле, у оваквим случајевима не ради се о преношењу кореографских црта него о стварању одређене атмосфере у којој се рађа специфична играчка техника и стил. Иако Турици нису нарочито настојали да униште игре хришћана, у извесним периодима настајала је таква психоза да човеку није ни било до играња. Особито у време ратних сукоба, побуна, казнених експедиција свет се склањао и избегавао јавне скупове (или их претварао у тајне) како не би раздражио Турке. Зато, када је 1823. Јакоб Грим поставио питање Вуку Карадићу да ли се коло у Аустрији игра, Вук је одговорио потврдно и подвукao да га тамо Срби играју више него у Србији, имајући, вероватно, у виду чињеницу да су у то доба прилике за живот биле далеко повољније у Аустрији него у несребреној, полуувазалној Србији²⁰⁷.

Турски утицаји²⁰⁸ осећали су се у већој мери по варошима, где је било прилике за јаче контакте између Турака и других етничких група. У Призрену „Турици су се ширили у доњем, равном делу града, док су Срби били густо насељени горе на брду, и ту играли на малом простору, у кућама, збијени и тесно повезани, са рукама приљубљеним од шака до лаката, што оставља утисак једнодушности“²⁰⁹. Али, таква подвојеност није била апсолутна. Најновија испитивања призренских игара показала су да је основни облик — коло дао српски живаљ, грађани и досељеници из ближе околине; тип игре је општи балкански (*лако коло*), у који су се за време турске управе уткали украсни елементи из турских игара и на тај начин источњачки обожијили стил играња (као и мелодије које прате игру). Колики је у томе удео и других етничких група (осим српске и турске), није још проучено, али је сам процес добро уочен: најстарија и најјача група даје основни облик на који се таложе и припијају други, страни елементи, прерађују даље и тек тај амалгам даје данашње обележје призренском игрању²¹⁰. — У Врању, чије су игре густо натопљене чулношћу и оријенталном бојом, „Срби су источњачку технику асимиловали и претопили а елементе из

²⁰⁶ А. Урошевић: *Горња Морава и Изморник*, СЕЗб, LX, Београд, 1935, стр. 35.

²⁰⁷ Вукова Преписка, II, стр. 23 и 29.

²⁰⁸ Ј. Цвијић: *Балканско полуострво*, I, стр. 137 и д.

²⁰⁹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 184.

²¹⁰ Поставља се штавње шта би било када би се призренско коло ослободило свих накнадних украса. — Призренски стил (онакав какав још постоји код најстарије генерације играча) могао се формирати тек пред крај турске управе, када су Срби у овом граду већ били примили доста од Турака. Иначе игра Призрената не би се тако много разликовала од игре суседних села, или би се у њој сачували трагови евентуалних средњовековних градских и племићких игара (које, разуме се, ниједан испитивач нити налази нити спомиње).

чочечких игара знатно ублажили"²¹¹. То се, као у Призрену и другим варошима, одиграло тек у време када се трговачки српски слој обогатио и приближио Турсцима; његови припадници и Турци нашли су заједничке тачке интереса, посећивали су се, забављали заједно; Срби су примили доста турских друштвених навика, а разлике у одевању скоро да није ни било (док су верске разлике остале и даље оштре). У игрању такође долази до извесних промена. Игра се и даље у колу, и то отвореном, што је пружало више слободе коловоћи, а њу и други мушкарци у колу у већој мери користе (фигуре окретања, двоструки коловоћа, играње „коленички”, повијање и извиђање тела, пупкетање прстима уздигнутих руку, мераклијско „тешко играње”; тупан и зурле замењују гађе, у мелодијама се јавља оријентална мелизматика). У женској игри, одвојеној од мушких, доминирају ситни кораци, примећује се нихање у куковима, испред очију играчица држи скlopљену марамицу, итд. По варошима се играју кола са називима: чифте, чифте; чочек аваси; Мемете; калаџ; цамбаскиња; низамската; кркајдук; карајусуф²¹², итд.

Али, док су вароши примале оријенталне утицаје, села у њиховој околини остала су са својим традиционалним играма, па се разлика између градских и сеоских игара јако повећала. У околини Куманова преовлађују једноставне игре као ткајница (са елементима рада); *Oj, девојчиња; Не дрем, Недо; Заспа-ла ми царица Милица*, све уз песму и гађе²¹³; тако је и у околини других вароши на југу Србије, у Македонији, Бугарској, па и у Босни и Херцеговини.

После ослобођења ових крајева од Турака нагло расте прлив сеоског становништва у градове, а са његовим економским успоном осећа се снажан утицај сеоских игара. Оне потискују старе градске игре са турским елементима, али не заузимају њихово место. То ће постићи игре донесене из Србије (осим у Бугарској).

Добровољна и насиљна исламизација извесних јужнословенских група (у Босни, Херцеговини, Бугарској више него другде) имала је за последицу интересантне кореографске промене. На један играчки слој, словенски претежно, делују некореографски фактори: верски, социјални, политички, па долази до издавања Словена муслимана из дотада опште кореографске заједнице (опште, без обзира на кореографске области, јер су оне имале идентичне битне црте): с једне стране, јавља се изоловање од те старе заједнице; с друге стране, примају се турски елементи. Тако се појачао војнички карактер мушких игара од раније познатих на Балкану; у мусиманској средини развиле

²¹¹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 183.

²¹² Упор.: *Ibid.*, I, III, IV књ.

²¹³ *Ibid.*, III, бр. 76, 50, 46, 26.

су се игре типа *калач, калачојна* — са мачевима, ножевима и пиштољима²¹⁴. Подела играча по полу добила је још строжи, верски карактер; развила се харемска соло игра, „карши каршија”, уз деф, филџане, тепсију, али је остало и играње уз песму; посебне игре имали су и мушкирци. Сачувало се коло, наслеђено од предака, упркос званичном верском тумачењу да је оно у супротности са Мухамедовим учењем²¹⁵. Коло уз певање, са драмским елементима, нарочито је омиљено у мусиманској средини (*ћузел, ћидије* и др.). Бугари који су примили ислам сачували су „недирнуте” старе игре и песме, на пример у Ловечу и Тетевену, па су и данас чувени „хоро-играчи”. Њихова кола не разликују се по стилу и извођењу од кола Бугара хришћанске вере у суседним селима. Мусимани у Родопима имају своју „бајрамску игру”, која се назива просто *хоро, уоро*, а у селу Неделину место за игру од старине носи назив *хоришиче*²¹⁶. И. Кауфман је, проучавајући песме ових мусимана, забележио да када девојке играју „бајрамску игру” (новијег порекла), кораци нису синхронизовани са ритмом мелодије и да су прости, као код свих родопских играча²¹⁷. Р. Кацарова је у селу Корница забележила и описала коло на колу, које изводе девојке о Бајраму уз песму *Ой, Русанке, мори*²¹⁸. Најзад, чисто турска села у Бугарској имају свој круг игара. После 9. септ. 1944. почело се и у тој средини играти мешовито у колу, „и то је постала њихова најмилија забава”. Играју најчешће бугарска кола; ако немају свираче, жене певају бугарске орске песме преведене на турски језик (*Елено, моме*). Код ових Турака о Бајраму и свадби *раченица* се игра упоредо са *чочеком*²¹⁹.

Мало парадоксално, али из данашње перспективе турска управа јужнословенским земљама има улогу конзерватора архаичних црта у играма домаћег становништва, јер је спречила контакте са Западом као носиоцем европске цивилизације, као што је закључио Т. Борђевић. Обрнуто, Словенци су се нашли ван граница турског царства и одвојени од осталих Јужних Словена; географски су већ припадали алпском подручју, економски су се везали за Средњу Европу, а то је утицало на формирање главних црта словеначких игара, које се огледа у промени затвореног низа играча у паровну игру по основној кружној линији²²⁰.

²¹⁴ L. Antoni: *Kaladojne*, Glasnik muzeja Kosova i Metohije, III, Pristina 1958, стр. 245—267.

²¹⁵ H. Кауфман: *Песни на байрамско хоро, изпълнявани от българите мюхамедани*, Известия ИМ, VI, София, 1963, стр. 393.

²¹⁶ H. Кауфман: *Народните песни от Смолянско и Маданско*, Известия ИМ, VII, стр. 187, 191.

²¹⁷ H. Кауфман: *Песни на байрамско хоро*, стр. 393.

²¹⁸ R. Кацарова: *Хаджси Дамбо кула гради*, рукопис (у широј верзији објављен у часопису *Българска музика*, 5, София, 1971, стр. 39—45).

²¹⁹ R. Кацарова: *Български танцов фолклор*, стр. 102—103.

²²⁰ R. Нгроватин: *O slovenskem ljudskem plesu*, стр. 288.

Додирујући само питање балканске изолованости у кореографском смислу, Т. Борђевић је навео С. Новаковића, који је описао сабор код цркве Балукалије у близини Цариграда 1887. године. Код Балукалије су се скупљали на игру хришћани из разних земаља под Турцима, који су стално живели у Цариграду или су ту радили као сезонски радници. На сабору је свака етничка група играла за себе, али је долазило и до мешања. Тако је центар турске државе, услед свога географског положаја, политичког и економског значаја, постао и центар у погледу ширења игара и песама за све балканске народе. Преко Цариграда рас пространило се *касанско хоро* из Грчке по Бугарској и Македонији. Срби у XIX веку играју *цариградско оро*²²¹. У Копрившици су се крајем прошлога века певале тракијске, македонске и котленске песме, које су абације донеле из Цариграда²²². Испитивања у овоме правцу сигурно би пружила драгоцене податке о кретању игара и песама балканских народа посредством Цариграда, који је тако дуго био престоница два царства — Византије и Турске.

Када се говори о везама између игара балканских народа, нарочиту пажњу изазивају игре Грка, са којима су Словени имали додире од самог доласка на Балканско полуострво и међу које су се, делимично, и населили, па су неким областима дали и своје словенско обележје, очувано до данас у топонимима, језику и обичајима Јетејске Македоније и Тесалије. С друге стране, грчке земље имају дугу културну традицију, у којој је игра увек заузимала видно место. Њени одјеци стизали су и суседним јужнословенским групама, па је и сам термин *хоро* (*оро*) преузет од Грка. По Џуцеву, *сирто* и пиричке игре (са оружјем) воде порекло из хеленске орхестике²²³. Да ли је то тачно, тешко је данас рећи, али је несумњиво да су у прошlosti постојале могућности за размену игара Јужних Словена и Грка, чак и посредством Цариграда.

Осим пограничних области са мешовитим становништвом, где су међусобни утицаји нормална ствар, — када је у питању грчки елемент, треба имати у виду да су Грци као трговци имали знатне повластице у Турској и суседним хришћанским земљама²²⁴ и да су се кретали главним саобраћајницама, а то су долине Вардара и Мораве односно Нишаве и Мораве. Задржавали су се по балканским варошима и давали печат тадашњој „чаршији”, а за кратко време успоставили су јаке трговачке везе између Балкана и Европе (изван граница турског царства). У Србији, све до краја XIX века, чинили су имућни слој градског становништва, који се затварао у свој круг, па се о

²²¹ Т. Р. Борђевић: *op. cit.*, стр. 48 и 56.

²²² Р. Каџарова: *Български танцов фолклор*, стр. 35.

²²³ С. Джуџевъ: *Българска народна хореография*, стр. 45.

²²⁴ А. Поповић: *О Цинцирима*, Београд 1937, стр. 18.

његовим забавама и играма мало данас зна. Можда баш грчким трговцима треба захвалити што се као градски тип игре у Србији сачувало и проширило старобалканско *лако коло*, чији је главни представник до недавна била *србијанка*, свечана и уздржана игра.

Још јаче везе постоје у јужној Бугарској и Македонији, где има грчких игара и игара грчког порекла. У Охриду, на самој тромеђи Југославије, Грчке и Албаније, играју се кола уз песму са грчким и македонским текстом упоредо²²⁵ (на пример *Караламбос*); уз грчку песму су играли стари Охриђани шаљиво коло *Ничим бре кузум и Ехите јаври сули*²²⁶. У бугарској области Странци, врло конзервативној кореографској оази, чувена нестинарска игра по жару стигла је из Мале Азије преко грчког становништва, које се касније, са државном границом, померило даље на исток²²⁷. Игру *орион* пренесли су у Бугарску грчки колонисти²²⁸. Новијег је порекла у Србији *грчко коло*, итд. Што се тиче техничких и стилских појединости, нејасно је какве су заправо позајмице чучњеви, окретање појединача у колу, мањање марамицом и др., које се често приписују директном грчком утицају.

Када је реч о Грцима, морају се споменути и *Цинџари*, који су после напада Али-паше јањинског на Москопоље 1769. године избегли из Епира и населили се по већим градовима Србије и имућнијим селима дуж Цариградског друма (где су држали ханове). У трговини су учествовали под именом Грка, па су се у многоме изједначили с њима. По природи ћутљиви, затворени и одмерени, Цинџари су својим уздржаним играњем и крутим понашањем у колу мало утицали на игре других етничких група. Али кад се нађу сами, они могу и на други начин да испоље свој темперамент, како је сликовито приказао Ј. Цвијић. У Трнову, на Ускрс 1910, „после гозбе су се Цинџари у антеријама или европском оделу ухватили у коло, и ти људи, који све своје крију и једнако рачунају, подигравали су, скакали, цикали, натерали жене да с њима играју, пали у „ћеф” и севдах, и, изишавши из куће, водили су коло по улицама помамно и бесно до потпуне изнемогlosti²²⁹. Других података о цинџарским играма немамо. Најбољи познавалац Цинџара код нас Ђушан Ј. Поповић не спомиње играче међу њима, осим да је по београдском кафенији Борђу Пашони названо једно коло (*Пашонино коло, пашона*²³⁰). М. Илијин у свом раду о призренским играма наводи Цинџаре као једну етничку групу у граду; о њиховом

²²⁵ О. Младеновић, рук. грађа из 1951.

²²⁶ Упор. Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, бр. 77, 81, 82.

²²⁷ Р. Ангелова: *Игра по огън*, София 1955, стр. 6—10.

²²⁸ Р. Кацарова: *Народни хора и игри в Странджа*, стр. 417.

²²⁹ Ј. Цвијић: *Балканско полуострво*, II, Београд 1931, стр. 13.

²³⁰ Д. Поповић, оп. сит., стр. 429.

игрању каже само да је у колу, али не даје ниједну ближу карактеристику нити називе игара, као ни чиме су и колико учествовали у стварању призренског стила, пошто такве податке није могла да нађе²³¹.

Албански утицај на суседне јужнословенске игре имао би значај обичних пограничних односа да није у XVII и XVIII веку дошло до спуштања албанских планинаца у плодне пределе Косова, Метохије, све до Добрине и Топлице, које су Срби оставили пред поновним надирањем Турака после аустријског пораза код Качаника 1689. Границе ове експанзије сужене су после Берлинског конгреса и одласка Турака, али су Албанци остали најбројнија етничка група на Косову и Метохији. Што се тиче Албаније, потребно је, пре свега, констатовати да се игра најчешће у колу, уз орску песму и пратњу инструмената²³², као у суседним српским, македонским и грчким областима. Али ту није у питању директан утицај с једне или друге стране, него старија заједничка традиција. Нешто се могло и непосредно пренети. По Екрему Чабеју, епирски Грци су примили од јужних Албанаца кола *арбанитико* и *цамико*²³³; мушке игре са оружјем имају епирски Грци, Мализори и Кучи²³⁴, итд., али и тамо где живе заједно Словени, Албанци и Грци, разлике у стилу играња ових етничких група видљиве су на први поглед²³⁵.

У Охриду се, кажу сестре Јанковић, албански утицај више види у називима игара него у начину играња (нпр. *корчанско*²³⁶). То се већ не може рећи за дебарске игре, јер се у њиховим типовима и стиловима осећа већи албански утицај. Посебно је питање веза између старих косовских и гњиланских игара са играма албанског становништва. Заједничко им је данас *мачкино оро*, затим *дели-Агуи*²³⁷. Наши записивачи су ретко кад бележили поред српских и албанских игре, па је тешко о њима говорити без детаљне анализе, какву можемо да извршимо на српском материјалу истога подручја. Ипак, на основу личних опсервација и усмених обавештења са терена, први закључак је да је утицај албанских игара на српске већи у мушким него у женским играма; да је у колу, заједничком основном облику игре, теже запазити неке веће разлике: држање је за појас или рамена, игра се одвојено по полу или, у последње време, измешано; јавља се дизање на прсте, укрштање ноге и високо избацање једне ноге у ваздух, лагано окретање поједињих играча у месту,

²³¹ M. Ilijin: *Međusobni uticaji...*, стр. 157.

²³² R. Sokoli: *Les danses populaires*, стр. 9.

²³³ Е. Чабеј: *Живот и обичаји Арбанаса*, Књига о Балкану, I, стр. 303.

²³⁴ Р. Соколи, *op. cit.*, стр. 13; С. Дучић: *Живот и обичаји племена Кучи*, СЕЗБ, XLVIII, Београд, 1931, стр. 378; Zihni Sako: *De la genèse de la danse pyrrhique*, Studia albanica, 2, Tirana, 1972, стр. 307—310.

²³⁵ С. Ажуджевић: *Българска народна хореография*, стр. 55.

²³⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, бр. 92.

²³⁷ *Ibid.*, VI, бр. 84 и 67.

чучњеви, и низ других појединости које се све изводе тако да је албанско коло блиско а опет друкчије од кола суседних на- рода²³⁸. Осим стилских одлика, које су пресудне, о везама говоре и називи, као што су: *арнаутка* (врањски округ)²³⁹, *арнаутско хоро* (Бугарска)²⁴⁰. То су игре које су примиле све карактеристике домаћег стила играња, али се ипак осећају као стране (макар због назива).

Односи српске и бугарске, с једне стране, и *румунске* ко- реографске традиције, с друге стране, изузетно су интересантни те заслужују дубље проучавање, којим се досада мало испити- вача бавило²⁴¹. Дунав није био велика препрека да се станов- ништво крај његових обала меша, да се посећује о саборима²⁴², да у великим масама прелази с једне на другу страну. Тако је после пропасти српске средњовековне државе у XV веку велики број Срба напустио земљу и отишao у Влашку, где су били по- вољнији услови за живот. Међутим, после ослобођења Србије и стварања националне државе, потомци истога становништва вратили су се у ранију постојбину, али повлашени, а с њима је дошло и доста чистих Румуна. Настанили су се у источnoј Србији, поред старог браничевског и тимочког становништва. Њи- хове игре (скоро све у колу, које се назива *хора*) одликују се ситним корацима, снажним ударањем ноге о под („ропота“), збијеним држањем играча итд. Играју врло дugo, напето, егзалти- рано. Не узимајући у обзир многобројне игре које су познате само Власима, постоји читав низ игара које су данас заједни- чка својина српског и влашког становништва у источnoј Србији, а неке од њих дале су импулс кореографском стваралаштву последњих стотину година. У том погледу карактеристична су два типа српских игара: *влахиња* (нова и стара, *полак* влахиња, *влашка*, *полувлашка*, *каравлашка* и др.) и *кокоњеште*, са много веома лепих игара, варијаната и варијација. Оба типа дугују на- зиве и основне мелодије утицају румунских игара, у чијем су преношењу особиту улогу имали влашки Цигани свирачи. За- нимљив је случај *србе*. Код Срба она је позната по полетној мелодији румунског типа; код Румуна је *срба* (*sirba*) једна од најпознатијих игара и по називу рекло би се да је дошла из Србије, итд.

²³⁸ Р. Соколи, *op. cit.*, стр. 5—26.

²³⁹ М. Б. Милићевић: *Краљевина Србија*, стр. 329; *Анкета* из 1948.

²⁴⁰ Р. Каџарова: *Български танцов фолклор*, стр. 35.

²⁴¹ У том правцу су корисни прилози: А. Bucșan, *Similitudes entre les danses populaires roumaines et balkaniques*, Revue des études sud-est européennes, II, Bucarest 1964, стр. 607—613; E. Balaci, *Traits stylistiques des danses populaires roumaines dans le complexe sud-est européen*, исти часопис, VI, 1968.

²⁴² А. Станојловић: *Монографија Банатске Клисуре*, Петровград, 1938; О. Младеновић: *Граћа о нар. играма у ћерданским насељима*, рук.

Цигани су дошли у јужнословенске земље у XIV веку. То је мала етничка група, расута по свим крајевима, али која дас не лута, него се трајно насељава по имућнијим селима и градовима, где се бави земљорадњом или радом у индустрији; осим тога, један део Цигана се бави свирањем као главним занимањем или допунском зарадом (свадбе и игранке). Цигани немају своју музику, „неко примају музику средине у којој се налазе, интерпретирајући је на њима својствен начин који је можда донекле највише наслеђен од њихових азијских предака”²⁴³. Из Румуније су пренели у Србију у XIX веку виолинску пратњу игара, а њихови оркестри — „бандице” лако су потиснули традиционалну орску песму и слабу свирку гајда и свирала, наметнувши на тај начин играчима одговарајуће кореографске црте. Из економских разлога Циганке су у Србији постале носиоци неких орских обреда (*додоле, лазарице*). Вук Карадић је о томе оставио подatak тврђењем да у *додоле*, „сад понајвише иду Циганке, да би што испросиле”²⁴⁴. Педесетак година касније, М. Б. Милићевић је много оштрије пребацио Србима што дозвољавају да им Цигани свирају и певају²⁴⁵, уместо да сами задовољавају своју „потребу хармоније”.

Цигани махом живе изоловано (и сада се по селима групирују у посебне крајеве, махале), али активно учествују као свирачи у свима манифестијама породичног и јавног живота домаћег становништва. Обрнуто, у својим весељима и одржавању обичаја остали су изоловани. На тај начин су Цигани у Приштини сачували циклус од 12 игара под заједничким називом *романа*²⁴⁶; лесковачки Цигани играју у мешовитом колу, „не скчу, већ као да лебде у ваздуху. Њихова игра је, рекло би се, нешто ванземаљско”, закључују сестре Јанковић²⁴⁷. Цигани у Куманову сачували су неке турске игре, *ченгијско оро* и друге, које су пренесене у XIX веку из Анадолије²⁴⁸; исто тако, нишки Цигани су и даље играли старе турске игре *бербер дућани*, *Oj, борија*, мада Турака више није било у Нишу²⁴⁹. Скопље, „раскрсница” игара и стилова, који су се ту стицали из различних правца и одатле разносили на све стране, имало је све до земљотреса 1963. године своју чуvenу циганску малу — Топхану. У њој се у свако доба могла чути песма и свирка, а пред вече се редовно играло у дворишту или на улици. Скопски Цигани одржавали су везе са Врањем, одакле су примали „тешке” игре, у које су

²⁴³ А. Гојковић: *Cigani i muzika*, NS, 9—10, Београд, 1964, стр. 723; вид. и: Т. Р. Борбевић: *Цигани и музика у Србији*, Наш народни живот, VII, Београд, 1933, стр. 39—51.

²⁴⁴ В. Карадић: *Рјечник*, код речи *додола*.

²⁴⁵ М. Б. Милићевић: *Кнежевина Србија*, стр. 124.

²⁴⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 37.

²⁴⁷ Ibid., VII, стр. 45.

²⁴⁸ Ibid., III, стр. 152—153.

²⁴⁹ Ibid., V, стр. 253.

се убрајала и стара кола: *право тешко, калајцика, шаљварка, Али-ага, булбулче и шеислам*; њих су подједнако радо играли Цигани и стари Скопљанци²⁵⁰.

Утицај циганских игара на игре домаћег становништва није увек лако уочити. Ипак, у барањским играма *ситне боле* и *ранче* (у паровима и у колу) приметни су „и утјецаји циганског плесања, који су продрли у велика пространства панонског по-аручја, а и другаје, преко сајамских и других егсхбиција циганских плесача и плесачица. Карактеристично је и то да су народни плесови апсорбовали онај дио плеса (чучњеви, крижање ногу), који се у циганском плесању одвијао ногама, а одбацили игру руку и тијела, већим дијелом страну нашем плесном фолклору”²⁵¹. То је нормална појава. Код Срба, на пример, цени се усправно, мирно држање горњег дела тела, док у циганским играма цело тело вибрира; зато се у околини Београда за такво играње каже да је „неуредно, циганско”. Наравно, питање је шта је стварно циганско у играма Цигана, чак и кад имају називе *циганско оро, цигањеска, циганско крстено, циганчица* и сл., јер Цигани као типични преносиоци орских мелодија могли су лако узимати од других готове кореографске обрасце, па и разносити их. Преко зајечарских Цигана свирача — запазио је К. Махан крајем прошлога века — у околини Лома и Видина постале су познате и неке српске игре (на пример, *поломка, четворка*).²⁵²

Поред наведених балканских и оријенталних утицаја на игре Јужних Словена било је и других, који су долазили са запада и севера, углавном из Средње Европе. *Италијанском* утицају понекад се приписује већи значај него што га стварно има, пошто се губи из вида чињеница да је дуж читаве јадранске обале, од Истре до Улциња у старијим периодима, па и данас, основни облик игре коло, без обзира на касније утицаје за владе Млечића, Аустрије, Француске и Италије. Из кола су се развиле истарске игре, чији је представник *балун*. И он се звао само *коло* — тврди Винко Жганец — па су му Талијани дали каснији назив *ballo*, „а како је тај плес био снажан и темпераментан, назван је касније *ballone* (плесина), а наши људи су то изговарали *балун*”²⁵³. И други термини су италијанског порекла, што представља минималну последицу доста дуге италијанске окупације већег дела јадранске обале: *пашаман* (од passare), *сете пашши* (sette passi, у ствари, нем. Siebenschritt) капо (саро)²⁵⁴ итд. Има и елемената који се, одиста, не морају увек приписати директном утицају једне или друге стране. На пример, *пребирање*,

²⁵⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 47.

²⁵¹ Ј. Јованчан: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 90—91.

²⁵² К. Махан: *Малко хореографија из Ломско и Видинско*, стр. 43.

²⁵³ В. Жганец—Н. Сремец: *Hrvatske narodne pjesme i plesovi*, стр. 211.

²⁵⁴ М. Шуштар: *Slovenski ljudski plesi*, I, стр. 12 и д.

које су „Талијани научили или од својих хрватских сусједа или, што се такођер чини дosta вјеројатно, овдје избијају остаци једнога старог медитеранског начина плесања”²⁵⁵. Упркос тим заједничким елементима, постоји доста оштра разлика у игрању између истарских Хрвата и Италијана, који су се после другог светског рата задржали само у неколико истарских места.

Пошто је овај јадрански појас био дуже времена у саставу Аустрије, по градовима су се осећали поред италијанских и утицаји из алпске области, који су се преко Словеније ширили даље зракасто по Хрватској, Истри и Далмацији. Они су се у Словенији тако јако осећали да су је готово одвојили од јужнословенске кореографске заједнице. Валвазор, крајем XVII века констатује да су традиционална кола у Крањској потиснута игром у паровима, која је дошла од Германа. Тада процес заустављен је само у Белој Крајини, где се склонило испред Турака становништво из динарских крајева, па је традиција кола и даље снажно настављена. У осталим крајевима, а тако исто у Хрватској, издвајање и јачање занатлијског сталежа по градовима имало је последице и у кореографском смислу; из алпске области дошли су цеховске игре, које су у нашим земљама утицале и на друге игре у време продирања фабричке производње, када су постале приступачне свима, па су се селиле из града у село. Тако је стекла велику популарност *шустерполка*, затим *ткалечка*. Друга врста игара, која је стигла у Словенију, Подравину, Приморје, Истру, па и у околину Загреба (*Ишила жена на гости*) припада типу *Siebenschritt*, који је као модна новост у XVIII веку освојио готово читаву Европу²⁵⁶. Под навалом популарних алпских типова и облика игара, коло се у Словенији скоро потпуно повукло или се разбило у парове: у Корушкој је обредни *високи реј* паровна игра која се креће по кружној линији; у Истри се исто тако парови крећу по кругу, а „штапоноша“ има исту улогу у игри као „*Tanzführer*“ у алпској области; игра је састављена од више фигура (ходање, скакање, окретање); шаљиве пејсмице од четири стиха прате игру, а мех и роженице замењени су хармоником и малим оркестром. Чак се може наићи и на далеки одјек *Schuhplattler-a* (играчи се ударају рукама по ногама и стопалама)²⁵⁷. Своје алпско порекло показују и игре у читавој Далмацији крајем XIX века већ називима: *чотић* (*Schottisch*), *седам паси* (*Sette passi*), *крајцполка*, *штајериши*, *валцер*, *полка* итд. Мање или веће утицаје игара из алпске области осетиле су игре свих јужнословенских земаља које су биле дуже времена под Аустро-Угарском, тако да је с правом најзападнија кореографска зона Јужних Словена названа алпском.

²⁵⁵ I. Ivančan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 76.

²⁵⁶ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 105.

²⁵⁷ I. Ivančan: *Elementi alpskih plesova u Istri*, стр. 97.

У ствари, алпски утицај тешко је одвојити од утицаја панонских игара, јер су им извори блиски а путеви преношења укрштени. У том погледу интересантна је теза В. Жганца о словенском аутономном елементу у Панонском базену, који је дао заједничке црте музичком фолклору данашњих панонских народа²⁵⁸, али дискусија о њој није завршена. Ипак, неке етнокореолошке појаве су јасне, јер се ради не толико о наслеђу из далеке прошлости колико о каснијим додирима и мешањима између Јужних Словена и Мађара. Дуга државна заједница, отворене комуникације и јаке економске и културне везе до принеле су да се осете јачи утицаји мађарских игара и омогућији продор игара у паровима и тројкама; ипак, такви облици, као и тамбуре, сматрани су страним Србима и Хрватима у току XVIII века. Међутим, 1825. Јован Пачић је написао песму у похвалу *кетеуша* — „двојне игре“:

Срби, српски кад играмо,
По две лепе үзимамо
Окол' себ' у двојну игру,
К'о весеља нежну сигру, ита.²⁵⁹

Ова игра, мађарска по називу (*kettő* — двоје), облику и држњу, добро илуструје судбину већине игара страног порекла међу Јужним Словенима; забележена код Шумарског као *кетуши*²⁶⁰, код Вука као *кетеуш*²⁶¹, у каснијој литератури позната као *кетуши*, *кетеуш*, *кетушка*, *кетуша*²⁶², она се различито адаптирала у Војводини (у Срему се игра удвоје, у Банату утроје — момак и две девојке); постала је и свадбена игра с обредно-привредном функцијом²⁶³, свакако заменивши неку старију игру без ове функције. У Србији је *кетуша коло* (иначе како би се одржала?), и тако су је забележили М. Б. Милићевић²⁶⁴ и А. и Д. Јанковић²⁶⁵.

Директан мађарски утицај показује подравска игра *карманјур* чији назив потиче од *karmat nyul* (пружи руку), а аналогна је прекомурској *ткалечкој*²⁶⁶. Осим облика и мелодија *чардаша*, које су позајмљене извесном броју хрватских и српских песама (уосталом, као и словачким и русинским), могу се наћи и неки кореографски елементи који су са мађарске стране

²⁵⁸ V. Žgamec: *Muzički folklor naroda u Panonskom bazenu*, Rad KFJ, IV, стр. 71—76.

²⁵⁹ М. Лесковац, Четири песме Јована Пачића, Летопис МС, Нови Сад, јун 1959, стр. 563—564.

²⁶⁰ С. Шумарски, *op. cit.*, стр. 54—57.

²⁶¹ В. Каракић: *Рјечник*.

²⁶² А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, бр. 12 (опис).

²⁶³ *Ibid.*, V, стр. 99—100.

²⁶⁴ М. Б. Милићевић: *Кнежевина Србија*, стр. 356.

²⁶⁵ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, бр. 40.

²⁶⁶ Ј. Иванчан: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 99.

ушли у игре пограничног (широко схваћеног) појаса, на пример „снажно ударање петом о под — тзв. „подбијање”, или подизање руке у вис, скидање и дизање у вис шубаре и шешира, бације капе пред ноге музичара”²⁶⁷. У новој средини они су нашли место које им одговара не рушећи склад традиције. Исто тако су неке паровне игре и у тројкама толико словенске боје у себе примиле да их упркос називима као што је *мађарац* Срби у Банату сматрају својим играма. Нешто слично се догађало и у Славонији у XIX веку. „Коло на том терену било је такојако, кореографски тако чврст облик, да су многи паровни плесови из сусједних крајева, дошавши овдје остали ритмички исти, али су дошли у нову просторну форму, плесани су у колу. То се знало дододигти и с грађанским плесањем, које би се брзо стилски претопило да би се и оно могло изводити у колу”²⁶⁸.

Што даље од северне етничке и државне границе јужнословенских земаља алпски и панонски утицаји су све мањи или бар све млађи. Утолико чудније изгледа када се у Битољу и Охриду нађе на „полкин корак”; ни тај елеменат није једнотавно пренесен из једне кореографске средине у другу, складно је уклоњен у типичну структуру охридских игара, па се, на пример, у колу *вртенога* види „како је наш народ асимиловао елементе донесене са европског Запада и применио их у облику који је народном осећању близак и својствен”²⁶⁹. Тамо где стране игре нова средина није могла да прихвати као своје, биле су краткога века. М. Б. Милићевић је са очигледном одвратношћу писао 1876. да се у околини Ниша и Алексинца могу видети *брза полка, вальцер, мазур полка, трамблан и шотиш полка*²⁷⁰; домаћа традиција је победила и ове игре су ишчезле без трага. У Бугарској су се *полка, мазурка, шотиш, венгерка* у другој половини XIX века ишака задржале по неким селима, али њихов пут је ишао преко града, који је могао да ублажи велике разлике, пре свега стилске, између сеоске традиције и потпуно страних помодних игара из Средње Европе²⁷¹.

Најзад, постоји питање *етнокореографских оаза*, које обично чине припадници етничких група одсечених државном границом од матичне области. У великој зависности од међурдевних односа и политичке ситуације уопште, мањинске групе у кореографском смислу стално заостају за земљом матицом, јер је отуд слабији прилив „новости”. То се види код свих југословенских заграницних група, чији живот можемо да пратимо (у

²⁶⁷ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 99. V. Novak: *Struktura slovenske ljudske kulture*, Razprave, SAZU, IV, Ljubljana, 1958, стр. 26.

²⁶⁸ I. Ivančan, *ibid.*, I, стр. 95—96.

²⁶⁹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 127.

²⁷⁰ М. Б. Милићевић: *Књежевина Србија*, стр. 821: „... и све друге којима нас спољна цивилизација тако брзо усрещава”.

²⁷¹ Упор.: Р. Каџарова: *Български танцов фолклор*, стр. 80.

јужној Аустрији и Мађарској)²⁷², док је нејасна судбина кореографског наслеђа македонског становништва у северној Грчкој. Доста добро смо упознати и са животом народних игара код исељеника Јужних Словена у Северној Америци, особито оних који данас представљају другу или трећу генерацију економских емиграната²⁷³. За све ове „оазе“ карактеристично је то да се у њима пажљивије него иначе чува наслеђе. Оно се, без сталног струјања и интензивног стварања, временом устали и споро даље развија, примајући неприметно и понешто од игара других народности. Тај се процес, и без насиљног деловања надмоћнијих бројно суседа, сам по себи врши. Удаљене групе, као оне у Америци, све то осећају у још већој мери, али ако су компактне, дају и већи отпор страним утицајима. У недостатку сталног контакта са матичном земљом, оне чувају репертоар игара из времена исељења. Зато се у њиховим садашњим играма понекад могу наћи као скамењени архаични облици и типови игара, који су у матици давно ишчезли или се сасвим друкчије даље развијали.

Утицај јужнословенског кола на игре других народа. — И када се говорило о страним утицајима на јужнословенско коло, није се губило из вида да се не ради о једностраним утицајима, већ о пројимању кореографских традиција и мешавини игара у зависности од низа чинилаца. Међутим, према досадашњим проучавањима игара, а посебно кола, у Јужних Словена, лакше нам је да пратимо унутрашње миграције и преношења игара, као и утицаје из несловенских земаља, него да у играма суседа тражимо утицај јужнословенског кола. Теренско испитивање у том правцу било би дugo и скопчано са низом тешкоћа; поznата стручна литература о играма наших суседа, међутим, о томе мало говори. Није јасно, на пример, у чему је и колики утицај српских игара на стварање популарног румунског типа *срба* и развитак кореографских области у западној и јужној Румунији, али се зна да су *пајдушка, раченица, четворно* пренети из Бугарске у Румунију²⁷⁴. У Турској је нађено да *чифте софијан* и *булгаристан* усулу потичу од бугарских игара²⁷⁵. Р. Соколи само спомиње да се у албанским играма примећују балкански елементи, и то по пограничним областима, али не каже

²⁷² Т. Вујичић, оп. cit., *Naše pesme*, Budapest, 1957.

²⁷³ Ричард Крам (Richard Crum, Pittsburgh) написао је књигу о играма треће генерације исељеника из Југославије. У Америци много бројне фолклорне групе негују игре различитих народа, излази и већи број малих часописа који се баве игром; коло је нарочито популарно.

²⁷⁴ V. Proca: *Dansurile populare în RPR*, Revista musica, 8—9, Bucureşti, 1952, стр. 57—64.

²⁷⁵ Д. Христов: *Народни песни на македонските българи*, София, 1931, стр. 12.

ни који ни колики су²⁷⁶, док С. Дучић тврди да су неке игре Албанци научили од Куча²⁷⁷; можда је с те стране ушла у албански језик реч *коло* (*kollo*) поред *valle*²⁷⁸. Везе са Мађарима су старе. Иако одбацијемо могућност да је *чардаш* пореклом са Крка²⁷⁹, ипак претпостављамо да је у лимитрофним областима могло бити јачих словенских утицаја на игре мађарског становништва, првенствено у правцу одржавања облика кружне игре.

²⁷⁶ Р. Соколи, *op. cit.*, стр. 24.

²⁷⁷ С. Дучић, *op. cit.*, стр. 378: „У Арбанаса се отскоро та игра уводи по примјеру кучкијех Срба, те у истом пјевају српске пјесме“.

²⁷⁸ Српскохрватско—албански речник, изд. Научни институт, Тирана, 1947.

²⁷⁹ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, str. 126—127. Аутор претпоставља „да је или чардаш пресељен на Крк или Крчки плес посредством културних и политичких веза са Мађарском, нарочито за Франкопана, она основица из које се развио чардаш“. — Када је чардаш довођен у везу са украјинским играма, О. Тимко је то енергично одбио (*Punkтирани ritmovi i muzičkom folkloru vojvodanskih Rusima-Ukrainaca*, Rad KFJ, IV, стр. 103—112).

који је као неки вртни мотив пронесен у овој највећој скупини народне културе — колод-играчке игре, али и у симболичкој традицији као чистајући и обновљавајући елеменат који симболично представљају — око њега вртници су симболично промовисали развој свога вештачког вештина — око њега шахматни магистри делију својим стваралачким талентима (које често — у чисто магистарском и поглавно научном смислу — сматрају заједничку природу свога рада).

СТРУКТУРАЛНЕ ОСОБИНЕ КОЛА

Уколико је било могућно у претходном одељку овога рада пратити егзистенцију — а понекад и сам развој — кола у Јужних Словена од времена првих спомена до почетка XIX века, увек се наметала мисао не само о континуитету кола као етнолошке појаве, него и о богатству изражајности кола као облика у вези са компонентама, које га чине комплетним у широком народном схватању. Та мисао може бити потврђена и анализом кола, онаквог какво је данас у Јужних Словена и како су га приказали старији писци, углавном у XIX веку. Уједно, то је одговор и на питање: шта је коло у структуралном смислу?

ТЕРМИНИ У ВЕЗИ СА ИГРАЊЕМ У КОЛУ

Непотребно је враћати се на питање термина којима би се доказало постојање кола у свим Словена, па тиме и у прасловенској заједници. Али, пошто је у Јужних Словена коло живе традиција а не фосил, термини у вези са играњем у колу и да-нас су многобројни, разноврсни и у сталном стваралачком процесу (неки се тек стварају, нпр. за функцију *кеца*). Сам термин *коло* налази се у свима старијим речницима почев од Микаљина¹ (у Вранчићеву га нема); у Вукову *Рјечнику* је обиље термина у вези са колом и уопште игром², а *Рјечник ЈАЗУ* је у том по-гледу, већ смо констатовали, најпотпунији. Теренска испитивања етнолога и етнокореолога за последњих педесетак година донела су нову и свежу, савремену терминологију, која се, одмах треба рећи, не разликује много од старије, колико нам је позната.

И данас је најшири етнокореолошки термин *игра*, који има прасловенски корен *igr-*.³ Њиме су обухваћене разне врсте

¹ J. Micaglia: *Blago jezika slovinskoga ili slovnik*, Jakin, 1651, цит. према *Рјечнику ЈАЗУ*.

² О Младеновић: *Вукова дела као извор...*, стр. 92—94.

³ F. Miklosisch: *Etymologisches Wörterbuch*, Wien, 1886, стр. 95.

забаве (уп. ст. слов. *игра*, ј. слов. *игра*, рус. *игра*, чеш. *hra*, пол. *igra*, г. луж. *jhra*, д. луж. *gra*). Та неодређеност (или широк обим) термина пада у очи, нарочито у поређењу са несловенским језицима, у којима су основна значења прецизно разграничена (нпр. у немачком: *Tanz* — *Spiel*, у француском: *danse* — *jeu*, у енглеском: *dance* — *play*, итд.). Међутим, очуваност термина *игра* у тако широком значењу само је доказ комплексне забаве у Јужних Словена у прошлости, у којој су складно налазиле места све оне врсте које се називају витешким, орским, драмским, забавним играма. Још данас се налази на трагове повезаности две или више врста игара (најчешће орских и витешких) на саборима и мобама. То значи да су Словени, као и стари Хелени, имали обредну потпуност у таквом облику да је било тешко, и много векова касније, раздвојити орску игру од других врста, особито од витешских игара у склопу разних обреда, па и по смртног ритуала⁴. Али *игра*, у Срба нарочито, најчешће значи исто што и *коло*, па се тако и употребљава, или се значење свим сужава: ноћна забава, седељка у зимско време, на којој претежу друштвене игре над орским⁵.

Од корена *igr-* изведене су многобројне речи са разноврсним значењима, основним и пренесеним, од којих је известан број у директној вези са етнокореолошким појмом *игра*. Тако се од XII века спомиње у списима *игри* (код М. Властара у препису из XVI века: *игрыцъ*; код чакавских писаца XVI и XVII века, код Дубровчана у XVIII, у Дела Белину речнику из 1728: *играцъ*); затим *играч*, *играчица*, *игралацъ*, *игралница*, *играчина* (аугм.); *игранье*, *игранка*, *игриште* (*игрище*), *игралиште*; *играти*; *играводич*, *игравођа*⁶. Овамо долазе и топоними: *Игране*, село код Макарске; *Игри*, код Сарајева; *Игришће*, код Крапине; *Игриште*, код Прокупља и Лесковца; *Игрош*, код Крушевца⁷.

Од наведених термина највећу распрострањеност и трајну употребу има глагол *играти*, непрелазан и прелазан (*играти коло, хоро*⁸), са свима сложеницама и изведеним речима: *заиграти*, *преиграти*, *надиграти*, *поигравати*, итд. Термини *игра* и *играти* познати су на читавој територији Јужних Словена у основном кореографском значењу; осим тога, имају и значења: *свирати*, *глумити*, поред других, која показују већу удаљеност од кореографског термина.

⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Прилог проучавању остатака орских обредних игара...*, стр. 28; Љ. С. Јанковић: *Играње за мртве у Југославији*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 36, Нови Сад, 1963, стр. 49—52.

⁵ *Игра*, Вукова преписка, I, стр. 154; обичније: *игре*; у Топлици: *козање*, Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 91.

⁶ Сви термини према *Рјечнику ЈАЗУ*.

⁷ *Imenik mesta u FNRJ*, Beograd, 1956.

⁸ Илустрација бр. 67 Минхенског псалтира (XIV век) има у натпису: „...играет хоро...”

Термин *плес* такође је познат у свих Словена, али има нешто уже значење од термина *игра*, јер се њиме обично не обухвата и коло: *плес* код Чеха, Пољака, Словенаца и Хрвата (код Срба, Македонаца и Бугара, осим у изузетним случајевима,⁹ није у употреби); *пляска*, *плясание* код Руса. За *плесати* у Јужних Словена најстарије потврде су из поч. XVI века, а највише их се нашло у дубровачких писаца (ниједна у славонских и у српских).¹⁰ У црквеним проповедима XIV века помињу се *игры* и *плесание* као негативне појаве. Код Белостенца *плес* значи *скок*, *плесање* — *saltatio* па и *chorea* (коло).¹¹ Код Волтиција је значење већ уже и ближе данашњем: *Ballo*, *danza*, *Ball* (без: *chorea*). Од корена *плес-* изведене су речи: *плесац*, *плесати*, *плесалац*, *плесалица*, *плесач*, *плесачица*, *плесалиште*, *плесање*. Веома занимљива је напомена у *Рјечнику ЈАЗУ* уз глагол *плесати* (поред осталог): „Говори се у Стону, али је значење: *играти* (нпр. у колу) ружно и неспретно“. Кухач категорички тврди да се коло никад не *плеши* или *танца*, него само *игра*,¹² али Иванчан је нашао и овакву употребу термина *плесати* у Истри, без пејоративног значења,¹³ па га је, као и В. Жганец, уопштио за читаву територију Хрватске, правдајући се потребом јединствене терминологије.¹⁴

Овим двема велиkim групама термина, које показују међу собом знатне разлике, треба додати још један: *танац* (*танец*). На основу познатих примера може се претпоставити да је индоевропског порекла,¹⁵ и да је у Словена био одомаћен још у време њихове заједнице (јер га сви имају и данас), а у Јужних Словена имао је интересантан развитак, који је водио у правцу друкчијем него у осталих Словена. Тада је развитак довео је до сужавања значења и идентификовања са термином *коло* прецизно одређеног вида (отворено коло) код Македонаца и Бугара, док је код Хрвата овај термин везан за игру која се не изводи у колу. У средњем веку термини *играти*, *танцати*, *плесати* морали су већ имати издиференцирана значења, што се може закључити из примера као што је овај: „Три отроци танџају и плесају и играју“.¹⁶ Данас су те границе знатно поремећене и замућене, баш у погледу термина *танац* (*танцати* и др.), који нашу играчку терминологију повезује са одговарајућим терми-

⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Народни хора и игри в Странджа*, Странџанска експедиција, София, 1958, стр. 370: *на пlesане, на пlesиене, на пlesание*, — под тим се подразумева „*раченица* коју изводе „по саме“ или два и више играча. Од истога корена употребљава се и глагол *плеши*.

¹⁰ Према *Рјечнику ЈАЗУ*.

¹¹ *Ibid.* Белостенчев речник је из 1740.

¹² F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 222.

¹³ I. Ivančan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 89 и д.

¹⁴ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 6.

¹⁵ Вид. напомену I, 96.

¹⁶ Š. Budinić: *Summa...*, стр. 354а, према *Рјечнику ЈАЗУ*.

нима код других европских народа, и то својим пореклом, обликом и далеким, првобитним значењем, у коме се није осећала разлика између облика игре (она се оштро осећа између термина *пес* и *коло*), па се у Јужних Словена до најновијих времена употребљава у различитим значењима.

Још одређенији је термин *коло* (односно *хоро*, *оро*), чију смо дефиницију дали на крају првога одељка овога рада. Овде треба додати да се термин *коло* и даље шири. На пример, у Србији као да термини *коло* и *оро* обележавају токове двеју миграционих струја: динарске, која је носила (и носи) термин *коло*, и косовско-метохијске, са термином *оро*. Померањем динарског становништва и, особито, његовим насељавањем по градовима, термин *коло* потискује *оро*, па се то преноси и на села у која није стигао директан утицај метанастазичних кретања из динарских крајева (источна Србија).¹⁷

Од *коло* постоји само деминутив *колце* (Бела Крајина) и свуда је изговор исти, док се *хоро* (дем. *хорце*) у неким крајевима Бугарске различито изговара: *хуро* (Добруџа), *уро* (Хлевене), *оро* (Тринско и Бустандилско), *уро* (родопски муслимани). У Србији је губљење гласа *х* извршено већ раније, као и у Македонији. Где се термини *коло* и *хоро* (*оро*) мешају, старији играчи увек тврде да је *оро* старије, а *коло* новије. Такав однос види се и на Косову из употребе ових термина: *оро* — кад се игра уз песму; *коло* — кад се игра уз тупан и зурле.

У северној Бугарској и источној Србији, углавном влашко становништво употребљава термин *хора*, истог порекла као *хоро* (*оро*), али који је дошао преко Румуна заједно са термином *жок*, *жока* (*јос* — игра). У источном Банату овога порекла је назив игре *Ore* (ген.).¹⁸

Последњи термин из групе синонима за *коло* је *танац* (танец), о чијем је ширем значењу већ било доста говора. „Танац је коло”, тврди се у једном старијем спису; код Дела Беле танчари значи водити коло; код Белоштенца налазимо: *ву колу танца* (кајк.); Микаљино латинско објашњење гласи: *chorus saltatorum circularis, chorea*; најзад, треба узети у обзир и Милчетићево тврђење: „По Хрватском Приморју, Истри и по кварнерским отоцима танац гдјегађе сачувао нешто од кола, али на много мјеста није готово ништа налик на коло“.¹⁹ Вук је реч *танац* објаснио као „*die Weise, Melodie (Tanz), modi, Moduli*: Опа, цупа, танца“; у Ивековићеву *Речнику* стоји: „1. игра, 2. плес, дем. танчац; игре, плесови, танци: хоро, мађарац, поломка, повраћанац, провлак 2, трескавац 1“. У словеначком језику овога термина, супротно очекивању, нема. Међутим, у живој употреби у Ма-

¹⁷ Алијета о стању народних игара у Србији из 1948. год.

¹⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 183.

¹⁹ Према *Речнику ЈАЗУ* (*танац*).

кедонији, источној Србији, западној Бугарској²⁰ и то у значењу *отворено коло* (о другом значењу касније). У источној Србији овај се термин меша са терминима *оро* и *коло* (најновије), а тамо где има Влаха, јавља се у румунском облику *данца*, *данц*. Најзад, назив *танац* носи једно архаично коло са уплитањем и расплитањем играча, које је познато на великом пространству (али спорадично) а понегде је већ прешло у област дечјих игара (*коларићу*, *панићу*, Србија).

Од основе *танц-* у српскохрватском језику (према Рјечнику ЈАЗУ) постале су речи: *танац*, *танџар*, *танџарица*, *танџалац*, *танџалица*, *танџало*, *танџаличина*, *танџушмештар*, *транџмештар*, *танџуш*, *танџушица*, *танџушки*, *танџушини*. Од ових термина најзанимљивији су следећи: код Белостенца — *танац* је „сагра, танец з сабљами или з палоши“, а *танџушмештар* — „који умије с оружјем танџати — *pyrricharius*“; код Стулија је *танџаличина* (аутм.) од *танџалица* у значењу: „невјешта, неспретна пле-сачица“.²¹

Као што се види, разлике између *кола* и *таница* су врло мале, и, што је још важније, у далекој прошлости оба термина значила су једно: *игру*, а она је била у колу. Као што и данас у Рогозници код Шибеника *играти по нашки* значи само *играти у колу*; исто тако у Паштровићима се *по нашки* назива *црногорско оро* (у паровима), када се певају и стихови:

Што је коло задријемало
Ка да није вечерало? итд.²²

Коло, даље, може бити затворено и отворено. У затвореном колу сви се играчи исто држе, сви изводе исте кораке и покрете. Затворено коло зато нема много термина: оно је *запучено* (Црна Гора), *шупље* (Бока), *састављено* (Кистања), *цело* (Паг), *округло* (Дубица), *скљочено*, *на колело* (Бугарска), *запрто*, *закључено* (Бела Крајина). Оно, затим, може бити *иступчено* (Паг), „у којем су играчи леђима окренути центру круга“²³ а то је супротно од *издуబљеног* (и једно и друго јавља се и у Тетову и Скопљу); *изврнуто* (Босна). Кад два или више затворених кола имају исти центар, добија се *коло у колу*, а када играчи затвореног кола приме на своја плећа друго затворено коло, а ово, евентуално, треће — то се назива *коло на колу* (Црна Гора), *коло на кат*, *на два ката*, *чадор коло* (Херцеговина), *град* (Средска), *хамбар*, *кумин* (Бугарска), *турн* (Бела Крајина).

Супротно затвореном, *отворено коло* има приличан број подврста и развијену унутрашњу терминологију у вези са ме-

²⁰ К. Махан: *Малко хореография . . .*, стр. 40.

²¹ Према Рјечнику ЈАЗУ.

²² Ј. Вукмановић: *Паштровићи*, стр. 391.

²³ *Мала енциклопедија Просвете*, II, стр. 672.

стом, распоредом и функцијом поједињих играча у колу. Под *отвореним* колом подразумева се ланац играча који предводи један играч, без обзира на путању којом се коло креће (кружна, спирална, змијаста, „на пртј“ итд.). Оно је отпирто (Бела Крајина), отпучено (Црна Гора), развијено (Кистања), водено, скъсано (Бугарска), отградено, изводено (Странца), на синцир, криво, на венец (сев. зап. Бугарска), оро (Македонија), танец (Македонија, зап. Бугарска, ист. Србија); у Босни може да буде једнодвоставно (двоствруко).

Код Бугара „лесе и отворена кола често се називају *игре*, док је затворено коло увек само *хоро*“.²⁴ Леса је одиста блиска отвореном колу, јер „леса је ланац повезаних играча који се обично крећу праволинијски и десно и лево, или површински: напред — назад“.²⁵ Обично су лесе састављене од мањег броја играча, у Хлевену до 16; ако их је више, леса се кида, „разваљује“, или прелази у обично отворено коло којем правац кретања одређује коловођа. Обрнуто је у *врличком колу*: коло се у току играња развије у „уже“ (колону) или у више „ужета“.²⁶

Кола (хора, танци) на два краја или играње на два танца заслужују посебну пажњу, пошто се крећу у два правца (или су се некад тако кретала), те је улога играча на крајевима низа подједнака, о чему ће још бити речи.

Сваки учесник у колу, хору, танцу (отвореном колу) зове се *играч* (најопштије), *колаш* (Хрватска),²⁷ *колар* (Конавље), *колоц* (играч у поскочици — линђу, Херцеговина), *игралац*, *играец*, *играорец*, *игроорец* (Македонија),²⁸ *игрохорец* (Странца), *игреорица* (Димитровград), *ороигрица* (Бор, ист. Србија), *ороиграч* (Македонија), *ороиграџиц*, *орограјец* (у значењу: добар играч, Београдија);²⁹ *играција* (сев. Бугарска); *балач* (играч у поскочици, Херцеговина), *крајчар* (учесник у колу које игра око „падалице“ — Русаље, ист. Србија),³⁰ *мајмар* (сев. зап. Бугарска); *плесалец* (у колу, Бела Крајина), *рејевец* (Корушка), *танџар*, *танџуши* (Хрватска). Сви ови термини јављају се и у женском роду: *играчица*, *игралица*, *играорка*, *плесалка*, *рејевка*, *танџарица*, *танџаличина*, итд.

Већ је споменуто да у затвореном колу нема истакнутих појединача (осим певача, који „зачињу“), па нема ни одговарајућих термина. Међутим, и у затвореном колу постоји нека

²⁴ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 36.

²⁵ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 13.

²⁶ V. Žganec—N. Sremec: *Hrvatske narodne pjesme i plesovi*, стр. 213.

²⁷ F. Kuhač: *Južno-slovenske narodne popievke*, III, стр. 223.

²⁸ Речник на македонски јазик, I, Скопје, 1961.

²⁹ С. Тановић: *Народна ора у околини Београда*, Гласник Етнографског института САН, IV—VI, Београд, 1957, стр. 261—297.

³⁰ С. Вујадиновић: *Етнографска грађа из Пека и Звиједа*, Зборник Етнографског музеја 1901—1951, Београд, 1953, стр. 263.

врста коловође, а то је често баш први певач. У отвореном колу функције су јасно дефинисане, јер је, пре свега, свако отворено коло „вођено“, оно има свога заповедника, вођу, који се налази на десном или левом крају кола. Где је у употреби термин *коло*, за онога који води коло каже се: *колођа*; остали термини су локалног или регионалног значаја: *воја* (Нови Видодолски), *играводич*, *игравођа*; *војаринка* (Бела Крајина), *колољица* (жена, Бока); *двеструки коловођа* води два отворена кола (Гњилане, Врање, Македонија).³¹

Значајно је да се *колођа* јавља и тамо где није формација коло, као у посコчици — *линђу*, *катанки* (Нишава),³² код *коледара* на Косову (са нејасном функцијом).³³

Као *колођа* грађене су сложенице: *оровођа*, *ороводец* (Македонија), *хороводач*, *хоровод*, *хороводец* (који „води отворено хоро и лесу“, Бугарска),³⁴ *орација* (Гњилане) спада у ретке изузетке.

Група термина изведена од *танац* — *танец* исто тако је богата. Пре свега, сам термин *танац* истовремено значи *коло* и *колођа*; на пример: *танец* (Лазаропоље), *танац* (Нишава), *таници* (Бевбелија) — термин је исти за женску и мушки особу која „води танец“. Каже се, затим: *на танац*, *натанац* („танац и натанац је коловођа“),³⁵ *танџар*, *танџарка* (Македонија), *танчар*, *танчарка* (Косово, Македонија), *танцоводац* („који води танац или коло“, Белостенчев речник), *танчовођа* (врло рас прострањено; код Витезовића објашњење: *колођа*, *coripheus*),³⁶ *танацлија* (Скопска Црна Гора), *танација* (Гњилане и Врање), *таниција* (Добрич), *танач* (Пирот). У источној Србији и западној Бугарској јавља се термин *десни танчовода*, *танчовођа*, *танац*, *на предњи танац* и то упоредо са термином *леви танчовода*, *танац*, итд. Уколико се дају објашњења, напр. у *Анкети* из 1948, она се своде на тврђење да су то *колођа* и *кец*. Пошто у тим крајевима, као и у Македонији, *танац* — *танец* означава отворено коло и коловођу, врло је вероватно да су ови паралелни термини, као и слични: *на десни крај* — *на леви крај*, постали у отвореном колу које је имало два правца кретања, или у леси; развитак је дао у току времена првенство десном танчовођи, јер су се кола већ кретала на једну страну, и то десну (супротно кретању казаљке на сату).

³¹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 13; VI, стр. 133; VIII, стр. 174.

³² *Ibid.*, V, стр. 325.

³³ Д. Дебельковић: *Косово Поље*, СЕЗб, VII, Београд, 1907.

³⁴ Б. Џоневъ: *Български народни хора и ръченици*, стр. 7.

³⁵ С. Тановић: *op. cit.*, стр. 265.

³⁶ Према *Рјечнику ЈАЗУ*.

Усамљен је, мада сасвим јасан, термин *предњак* (Вршац),³⁷ слични су: *предрејевац* (Зиља), *чело, баш, повод, поводник, врх, водник* (Бугарска). *Камбија* у поскочици (Херцеговина) исто је што и коловоћа. *Међутим, балтација* у русалијској игри (Бељевљија), *штапонота у балуну* (Истра), *капут бало, капут плеси* (Приморска) нису коловоће, већ имају посебну улогу заповедника игре, али не идентичну у свима случајевима. Док је у Приморској и Истри таква улога могла доћи под утицајем алпске кореографске области, као што закључује И. Иванчан,³⁸ *балтација* у обредно-магијској игри *русалије* није само „аранжер“, јер је првобитно имао већу улогу у обреду, можда као оличење онога против чега се играчи у магијском кругу боре.³⁹

Уместо термина *коловоћа* употребљава се и: *води коло, води танац, води оро; воза* (Ужиčка Пожега),⁴⁰ *први* (Лужна Морава), *на колу* („коло обично води девојка и каже се да је она на колу“, Лебане).⁴¹

Други по важности у колу је играч који завршава ланац, а понекде се његова улога ни по чему не разликује од коловоћине. У Босни и Србији и данас ће се наћи на одговор на питање како се зове онај који је на крају кола: „Последњи у колу нема име“, „никако се не зове“, „задњи нема име“. Ипак, у већини крајева Србије одомаћен је термин *кец*, реч тамног порекла, која се, према досадашњим испитивањима, налази у употреби тек од друге половине XIX века, а нема је ни у једном речнику, у овом значењу, све до Ристић—Кангрина *Речника* из 1928. године.⁴² Та се реч нагло шири на рачун других термина, као што су: *леви* (танац, крај — Нитшава), *на леви, крајни, крајешник* (Лужница), *крајица* (Добрич), *левак, на лево* (Јабланица), *думен, думеница* (околина Чачка), *колобаша* (Бока),⁴³ *зavrhcola* (жен. р., у *краљицама*, Острожници),⁴⁴ *зavrhkolо* (околина Шапца⁴⁵ и Срем), *притуцало, прикуцало* (Славонија).

³⁷ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 183.

³⁸ I. Ivančan: *Elementi alpskih plesova u Istri*, стр. 97—189.

³⁹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 189.

⁴⁰ Анкета из 1948.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Досадашња испитивања нису дала никакве резултате. Остаје могућност да је ова реч преузета из игре картама: *кец, ас*. Даље, у старом Београду могла се у колу чути поскочица:

Еп, кец, кума Лазо,
Јесам ли ти каз'о:
Играо бих ал' не могу,
Сломила ми дика ногу.
Еп, кец, кума Лазо!

(Н. Трајковић: *Песма, игра и свирка у старом Београду*, Српски народ, Београд, 20. март 1943).

⁴³ В. Врчевић: *Српске народне игре*, II, стр. 30.

⁴⁴ В. Карапић: *Српски речник*, код речи *краљице*.

⁴⁵ М. Б. Милићевић: *Кнежевина Србија*, стр. 516.

Појавио се и нов термин *шлус, шљус, шлоус*, па чак и *шлусник* (Белица), који у последње време потискује термин *кец* у селима од Светозарева до Прокупља.⁴⁶

У *хору, ору* последњи играч се најчешће назива *опаш, опашка, опашар, опашкар*, и то у читавој Бугарској, затим у Македонији. Пошто *опаш, опашка* у македонском и бугарском језику значи *rep*, то овај термин стварно значи: *rep, онај на repu*, што једно показује и однос између првог и последњег места у колу. У вези с тим морамо се сетити да је и Валвазор подсмешљиво назвао последњег у колу „на репо“ (он је цитирао народни израз).⁴⁷ Код Муслимана у Јадру чује се и *колореп*.⁴⁸ Најзад, у Странци *кец* се зове *крилич, кртач*. У играма *на два краја* (танца) *кец* се назива *леви, леви крај, леви танчовоћа, задњи танчовоћа, задњи танац*. У Новом Винодолском *кец* се назива „онај ки држи“, „онај ки натеже“. У Врбнику на Крку „најзадњи се зове *бет*, он је за *бета*“.⁴⁹ У околини Обреновца „за играче који почну игру — коло, за њих двојицу народ каже *кокец*“.⁵⁰

Око коловоће и око *кеца* групишу се играчи који чине мале целине: *на танац* и *на опаш* (почетак и крај кола). Играчица до коловоће нема нарочит назив, али је њено место истакнуто и веома цењено. Може да га заузме само девојка коју је коловоћа позвао (покретом главе обично, околина Београда); „између трећега и коловоће игра девојка коловоће или робака, ту се без одobreња трећега нико не сме ухватити“ (Подунавље, Србија).⁵¹

Тaj *трети, трети момак, третак* је обично коловоћин друг с којим почиње коло; то је *доколовоћа, други* (иза девојке), *на кључ* (околина Пирота). У Сврљигу коло започињу *коловоћа, трети и ко држи крај*. Између прве двојице улазе девојке по позиву, а између *третег* и *кеца* когод хоће, и то су *притурци*⁵² или, како се обично каже, *средина, среда кола*.

За *коло (хоро, оро)* увек се каже да *игра*; на Пагу „играти значи играти коло, колати; пласати значи играти у паровима, напр. валцер и сл.“⁵³ Постоје и глаголи: *колати, коловати* (Херцеговина, Босна) *колијати* Конавље); новијег је порекла: *плесати у колу* (Истра). Број глагола у вези са играњем у колу огроман је, па ће овде бити наведени само извесни: каже се *ићи у коло* у значењу *ићи на игранку* (врло распрострањено); *цумбусити*

⁴⁶ Анкета из 1948.

⁴⁷ Валвазор, *loc. cit.*

⁴⁸ Анкета из 1948.

⁴⁹ I. Žic: *Vrbnik (na o. Krku)*, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, XV, Zagreb, 1910, стр. 198.

⁵⁰ Анкета из 1948.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² М. Илијин: *рукописна грађа*.

⁵³ Д. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 189.

(играти, Тутин), балати (Далмација), шујати („само шујају“ — тихо играју лево и десно, ист. Србија), дукати (одскакивати, дучец, Посавина, Хрватска), орати (Црна Гора), повести лесу (повести коло, ист. Србија), повести, развести, прекинути коло; разградити (развојити играча и играчицу, Чачак), заврћи танац (Приморје), ухватити коло, закучити оро (Косово), заметнути игру, коло (Кистања),⁵⁴ проиграти (први пут играти у колу на јавном месту, околина Београда и др.),⁵⁵ преиграти (прекинути жалост, Банат), испустити се из кола (Србија), пресецати, прецијеци коло („кад коловођа позове две девојке па их трећак „пресече“ тј. ухвати се између њих“, Космај); „кад коловођа поведе према половици кола и прође кроз капију“ (околина Сарајева);⁵⁶ заводити коло (нагло према центру па натраг, Војводина); лилати, гегати, нухати (Босна).

У колу се игра (складно, „како треба“), али и: ћуска, ћипа; дзупа хорото (сев. зап. Бугарска), трапа, трампа (Г. Херцеговина), кљуса, труса (Босна, Малешево), табана (Босна), омахује (кад се играч „одбаци“ у ваздух, Врлика), умаче (Суботица), тресе, везе, шара, кити (Србија), клеџа, цуџа, завија, прекришта, укријта (Краг. Јасеница),⁵⁷ бије ропота (кад играч са жестином набија земљу у месту, ист. Србија),⁵⁸ тропа (Македонија), носи хорото (уместо: води, сев. зап. Бугарска), лети (ум. игра коло, сев. зап. Бугарска); коради се ушестере (Босна) кад се игра у шест; они се укрупније кад се убрза играње (околина Куманова). У Бугарској опашар има дужност „да вртат, да шибат, да шиткат крај, да карат“ (Ја че водим танеца, а ти че ми караш).⁵⁹

У Белој Паланци се каже за неиграча да игра до Стојана (само стоји). У Хлевену „ако се неки недовољно припремљен играч ухвати међу опробане играче (што се ретко дешава), тај је изложен страшном подсмећу. Он „плете краката като пате в решето“, „скача като петле в кълачища“, „тътри си мотовилите“, „стъпя като в паници“. За играче који не играју „в ред“ или пак „бъркат“ кажу: „Буат са като вода о бряг“.⁶⁰

У колу, затим, може да се игра полећушке, поскокачке („поскакујући од земље увис као лопта“, Кучи),⁶¹ трупачки, супретачке (по два пара у колу, Кучи), коленички, покроце (споро, Галичник), итд.

⁵⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 175.

⁵⁵ О. Младеновић: *Произдавање девојака у околини Београда*, Рад КФЈ, IX, Сарајево 1963, стр. 463—470.

⁵⁶ Ј. Доруда: *Priručnik za rukovodioce folklornih grupa: Narodne igre iz Bosne i Hercegovine*, V—VI, Sarajevo, 1962.

⁵⁷ Ј. Павловић: *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници*, СЕЗБ XXII, Београд, 1921, стр. 199.

⁵⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 121.

⁵⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Хора и игри от сев.-зап. България*, стр. 307.

⁶⁰ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 10.

⁶¹ С. Дучић: *Живот и обичаји племена Кучи*, стр. 378.

Дупло коло у Србији чине две мелодије повезане међу игром, које од свирача поручује један коловоћа; *шетно коло*, *шетња*, *шеталаца*, *шетанка*, *шетаљка* (почетна игра на игранци, односно прва у низу који води један коловоћа — разни крајеви),⁶² *колање* (почетна игра у Босни),⁶³ *протезавица* (Бока), *повоуз*, *повоуз* (Србија), *разходката*, *разтъпкането*, *на пристъпки* (Хлевене), *штацир* (Србија), *плетено коло*, *плетер-коло*, *плетено оро* (са укрштеним држањем играча) *шарено коло*, *оро* (завршна игра на свадби у Србији, мешовито коло у разним крајевима, даровно свадбено хоро у Бугарској); *равно коло* (кољање уз песму, Босна), *разводно*, *ретко* (са померањем у једном правцу, Србија), *слядното* (kad су играчи окренути у потиљак, Тракија), *нарачено оро* (које поручи кандидат за доброг играча), *оро у тесији*, *оро у кругу* (ситно вешто играње за опкладу, Бењелија).⁶⁴ Постоје лака и тешка кола (*лесното* и *тешкото*, зап. Македонија), а у Родопима *хора на чардак* (мирне игре уз песму, које се играју на чардацима, Бугарска).⁶⁵

Најзад, да споменемо да је *коло* ушло и у гегавачки, гусларски језик као *трескавица* (Вуковар),⁶⁶ а да код Бугара постоји народни израз за уметност играња у колу: *играджийство* (Хлевене). Поред ових стarih термина стварају се и данас нови односно преузимају се из других категорија појмова. Од *кеџ* постало је глагол *кецирати* (околина Београда); већ смо видели да постоји *шлусник*. У Хлевену је недавно обновљено неко коло *тарамберио*, па је постало одједном тако популарно да се више у селу не каже: „Хоће ли бити хоро?“ него: „Хоће ли бити тарамбери?“⁶⁷

Ово је само један, и то мали, део обимне терминологије у вези са играњем у колу. Њено богатство потврђује дугу и плодну праксу у Јужних Словена. Према познатом материјалу може се закључити да је ова терминологија постала на нашем тлу, да су је стварали сами учесници у колу, те носи све лекчичке особине домаћих говора, док је термина страног порекла врло мало, и они су сви новији. У том погледу карактеристична је чињеница да се у играчкој терминологији Јужних Словена готово и не примећује турски утицај (осим наставка — ција у речима: *танација* итд.), чак ни тамо где бисмо га очекивали имајући у виду историјске прилике на Балканском полуострву у не тако давној прошлости.

⁶² М. Илијин: *Шетна кола*, Народно стваралаштво, 5, 1963, стр. 355—359.

⁶³ Ј. Доруда: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 6.

⁶⁴ С. Тановић: *op. cit.*, стр. 263.

⁶⁵ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 21.

⁶⁶ Г. Кулач: *Prilog za povijest glasbe južno-slovjenske*, Rad JAZU, 38, Zagreb, 1877, стр. 39.

⁶⁷ Р. Кацарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 20.

ПРИЛИКЕ И МЕСТА ЗА ИГРАЊЕ

Прилике и места за играње у Јужних Словена у таквој су вези да се не могу посматрати одвојено, мада на први поглед изгледа да се може играти у свакој прилици и на сваком месту.⁶⁸ Њихов међусобни однос и шта је од примарне важности најбоље показује један одговор на *Анкету* из 1948. године, који гласи: „Према приликама одређује се и место играња“.

Имајући у виду да термин *коло (хоро)* обухвата прилику за играње, место и сам садржај игранке, могућно је прилике за играње поделити у две категорије, које се међу собом рељефно диференцирају. У прву категорију могу се уврстити све прилике за играње које имају утврђен датум, односно прилике које се редовно понављају у одређеном временском размаку. Друга категорија обухвата прилике које нису временски фиксиране, већ су условљене другим чиниоцима, али се ипак зна „кад им је време“.

Ако се прихвати оваква, прилично грубла, подела, онда у првој групи налазе места традиционални скупови с неограниченом бројем учесника, на које се долази спонтано, по навици. Ту спадају, у првом реду, црквени и државни празници, сабори, дернеки, зборови, сајмови, затим алалије, проштења, литије, заветине, објетине, преславе, пресвете, богоомоље, унуре и др., као и обичне игранке недељом. Од великих црквених празника особито се истичу они у пролећном периоду и око летње солстиције: Божић, Покладе са карневалима, Ускrs, Бурђевдан, Спасовдан, Духови, Ивањдан итд. Новијег су датума скупови о државним и народним празницима: 1. мај, 29. новембар (Југославија), 9. септембар (Бугарска), поред републичких дана устанка (у Србији 7. јул, итд.). Као што се види, све су то јавни скупови с играњем, било ширег значаја — за читав крај (сабор, на пример), било ужег — за једно село (игранке недељом).

За другу групу прилика, исто тако бројну, карактеристично је ограничење броја учесника, поред тога што нису календарски фиксиране. То су, у првом реду, догађаји у животу човека који означавају за њега лично, за његову породицу и близку околину, важне датуме: бабине, кравај, крштење (али и са оградом: „кад се роди мушки дете“, Сјеница), сунет, постриг детета, затим просидба, „јабука“, свадбено весеље од спремања свадбеног колача до завршног *шареног кола*; најзад, играње на

⁶⁸ Као основа за израду овога одељка послужио је чланак *Прилике и места за играње у Србији* (О. Младеновић), објављен у Раду КФЈ, III, Цетиње, 1958, стр. 263—280.

гробу (по жељи покојника или на „мртвачким свадбама“ младих особа), подушја са игранком (помана, привет).⁶⁹

Овамо спадају и прилике за играње које се везују за подизање куће, освећење темеља, дизање слемена, „тапканица“ (када младићи и девојке у недовршеној кући играју да би се утабао земљани под, Ресава).⁷⁰ Ту су и игранке по завршеном послу који се обавља мобом: жетва, вршидба, брање кукуруза, шљива и грожђа, комиштање; чупање конопље, вађење репе, чешљање вуне и перја. Овој групи припадају и разна прела, села (сијела), седељке, седници, седење, дивани, козања, бујеци, собети — пошто их обично сазива једна кућа, без обзира да ли се одржавају у самом дому, у дворишту, на улици или раскришћу.

Најзад, по извесним одликама ближе су другој него првој групи разне приредбе, конференције, добровољни радови, одлазак у армију („испраћушка“, Врање и околина), када се скоро обавезно игра. Овакве прилике све више замењују традиционалне скупове о мањим празницима, бар што се тиче омладине.

О празницима се играло преко целог дана. „У Лазаропољу се игра сваке недеље и празника: пре подне — обично лака кола уз певање; после подне — тешка ора уз пратњу зурла и тупана“.⁷¹ Ипак, игранка обично почиње по подне, па се понекад продужи дубоко у ноћ, али се у Срему знало: Кад краве из поља, девојке из кола! Постоје и ноћне игранке. У Крагујевачкој Јасеници „о заветини полазе сви из села на игру доцкан увече. Ту играју до пола ноћи у неосветљеном простору“. На преславама на Златибору игранка траје до сванућа.⁷² Како се на мобама обично играло тек после вечере, дешавало се „да се ћуска до првих пијевица“. У Санџаку се сијан танац назива ноћна игра (у песми се помиње: „Мома игра, ој, дан и ној!“), што свакако говори о времену извођења у прошлости. И сабори су могли да трају, још у првој половини овога века, два, три и више дана. 1940. године, на сабору код свете Пречисте кичевске „цело после подне и целу ноћ наставља се играње Мијака, а расположење, као обично код њих, постепено расте, да преко ноћи достигне врхунац“. Тако је било и у Бугарској. На сабору у Бачковском манастиру о Ве-

⁶⁹ Љ. С. Јанковић: *Играње за мртве у Југославији*, Зборник МС, 36. — Необично место за играње споменуто је у чланку С. Првановића *Лапот — обичаји убијања стараца*: „У Сумраковцу се зна и за трећи начин убијања: старац је стављан под тешку и широку лесу од лесковог прућа, а онда је одозго играло коло докле год је давао знаке живота. Сумраковчани и сад воле да се нашале на рачун старијег човека: „Скоро ће под лесу“ (*Тимочки записи*, Зајечар, 1964, стр. 19).

⁷⁰ Ст. Мијатовић: *Обичаји у Ресави*, ГЕМ, III, Београд, 1928, стр. 32.

⁷¹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 28.

⁷² Ј. Павловић: *Крагујевачка Јасеница*, стр. 95.

⁷³ Љ. Мићић: *Златибор*, СЕЗБ, XXXIV, Београд, 1925, стр. 434.

⁷⁴ М. Влајинац: *Моба и позајмица*, СЕЗБ, XLIV, Београд, 1929, стр. 251.

⁷⁵ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 57.

ликој Госпођи играло се, памте људи, и на десет „околника“ ((игралишта)). Један од информатора каже: „На сабору смо некада по целу ноћ играли без престанка, сан нас није хватао, а сада — чим се смркне, и хоро је готово!“⁷⁶

Понекад игра почиње усред ноћи. Тако је у Србији био познат обичај *ранило (рана)* о пролећним празницима: код записа или на „зборном месту“ наложе девојке ватру око поноћи, „омладина се искупи, те ту певају и уза свирајку играју до зоре, па се онда разилазе кућама“.⁷⁷ У Грузији су полазиле девојке, ради заштите од змија, „у Јеремије“ у поноћ, а у зору су се састајале с момцима на игранку.⁷⁸ У свима јужнословенским земљама забележено је много примера ноћног играња око ватре с обредно-магијском функцијом кола у време летње солстиције (летњи Св. Јован, Ивање, Ењовден). У Великом Извору код Зајечара 1908. године у време суше састали су се у поноћ на гробљу голи играчи, играли око ватре, а затим гонили по селу змаја који је био крив за сушу.⁷⁹

Између двеју наведених категорија прилика за играње, можда нешто ближе другој, стоје прилике које имају фиксиран датум, али су везане за обиласак приватних кућа, чак и села. То су неки орски обреди који се изводе у колу, или се после обреда обавезно игра неко коло: *лазарице, краљице, додоле, коледа, арапи, зелени Јурај, ењова буља, русалије, кукери*, итд.

За одржавање јавних традиционалних скупова на којима се игра у сваком селу постоји специјалан простор, тзв. *одређено место* (М. Б. Милићевић га назива *знатно место*).⁸⁰ То је, као што се види, општи термин, који само показује постојање извесног места за играње, његову популарност и, бар релативну, старињу. Наравно, постоје и много прецизнији подаци о томе где се налази и како се назива то *одређено место*. Из најстаријих извора зна се за съборища, игрища;⁸¹ у средњем веку помиње се играње у цркви, испред ње, на тргу, на гумнима; у XIX и XX веку таква места су још боље позната, а у литератури о играма између 1930. и 1964. године налазимо ове називе и ближе ознаке: средсело, на средини села, трг, пунгарт (Бела Крајина), мегдан, дел, зборно место, збориште, збириште; игриште, игралиште, играориште, оралишче, орница (околина Чачка), хорише; крст, оброк (камени крст, Пирот), запис, црквена порта, црквени плац, сеоска порта, сеоски плац; ливаде, утрина, ледина, пољана, ру-

⁷⁶ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 23.

⁷⁷ М. Б. Милићевић: *Живот Срба сељака*, СЕЗб, I, Београд, 1894, стр. 94.

⁷⁸ П. Ж. Петровић: *Живот и обичаји народни у Грузији*, СЕЗб, LVIII, Београд, 1948, стр. 245.

⁷⁹ С. Тројановић: *Главни српски жртвени обичаји*, СЕЗб, XVII, Београд, 1911, стр. 157—158.

⁸⁰ М. Б. Милићевић: *Живот Срба сељака*, стр. 183.

⁸¹ В. Јагић: *Града*, стр. 75 и д.

дина, њива; улица, арум, шорић, сокак, раскршће; извор, бунар, чесма, вода, мост; тараца (Паштровићи), цистерна, појата, салаш, школа, одбор, кафана, харман; дрво, липа (Корушка), храст или — само према Вл. Николићу — „на брест, на крушку, под чуку, при ореј“⁸² итд. У Црној Гори, Херцеговини и Далматији најчешће се играло на гумну. У Бугарској се граде пространи амбари — сайти са специјалном наменом да служе као покривена игралишта; у њима има места и за 150 играча.⁸³ У планинским селима мисли се на играче па се зидају куће са пространим чардацима, на којима о свадби и породичним весељима игра коло.⁸⁴ У Подравини „обитељ борави у кухињи или у хижички (малој хижи) док се прва химна гради посебно велика да би могла примити што више плесача у сватовима. Тако тумаче градњу великих уличних соба мјештани Молва. У Дуби у Конавлима изградили су велико савезно гумно да би се више парова могло одједном ухватити у плес, иако постоје и старија мања гумна за вршићбу. На њима се прије и плесало. У Кутреву (Лика) изграђена је савезна штерна, дакле, велика цистерна за воду, на којој се могу и плесови одржавати“⁸⁵.

Нарочите врсте су места за игру на граничним прелазима између Југославије и Бугарске. Када је сабор на прелазу „Славчето“ код Босијграда, игра се на више места, и то према инструментима: ћеманче, гајде, виолине, тулан и зурле. На месту „Рожен“, где је до 1912. године била граница између Бугарске и Турске, сабор је остао до данас.⁸⁶

У једном насељу може да буде и више одређених места за играње. У том случају је једно место главно и стално (средсело, метдан, гумно, трг, порта, запис), а друга су специјално за извесне прилике, па чак и за извесне игре.

Када се од становника једнога села узимају подаци о месту играња, обично се добија одговор да се игра „на месту где се од старије играло“, „где је најподесније“. Под тим се подразумева комад заравњеног земљишта, пољаница, утрина, прошланак. Колики ће простор бити и каквог облика, зависи од конфигурације земљишта: у планинским пределима понекад је мален, чак на врлетном месту (ако за то постоје посебни разлози); у равници је, обично, простран. Кад се зна да и земљиште условљава технику и фигуре игре, ова појединост добија у значају.

⁸² В. Николић: *Лужница и Нишава*, СЕЗБ, XVI, Београд, 1910, стр. 4—5.

⁸³ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 6.

⁸⁴ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 21. На чардацима се играло и по мијачким селима (Македонија).

⁸⁵ Ј. Ivančan: *Prilozi istraživanju socijalne uloge plesa u Hrvatskoj*, Nanodna umjetnost, II, стр. 97.

⁸⁶ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 23.

Таква места, згодна и оцедита, могу бити у самом селу, на његовој периферији, или далеко од села. *Одређено место* је врло често најсред села, где је главно раскршће: „Ту је сеоско зборно место, ту игра коло, ту су школа, судница, механа, магазе, ковачница и по која болја кућа“, како је Ј. Цвијић почетком овога века описао центар једнога села мачванско-јасеничког типа.⁸⁷ Свакако да се центар велике већине јужнословенских села, особито у источним пределима Балканског полуострва, променио у току последњих педесет година, али средсело, зборно место, међан остају и даље. Ни термин средсело не мора више да означава средину села, него је понекад само траг некадашњег центра, од кога је ширењем, и то нарастањем у повољнијем правцу, село могло да се удаљи. Упркос таквој промени, обичај да се сабор или обична игранка одржава на том месту претеже и данас. Село Гложје код Босиљграда у XIX веку, по уласку Бугара, померило се „на кошаре“, али и данас се зове „село“ оно место доле у реци где је Гложје било на окупу, а сада је само школа и неколико циганских кућа. Ту је „и збир о Петровудне“. Тога дана село слави, секу колач и др., а у осталим празничним данима ту се прикупљају „на оро“.⁸⁸ Исто тако, становници Ђерданског села Голубиње, према подацима из 1964, живе стално на салашима, али о празницима силазе у „село“ крај Дунава на игранку.⁸⁹

Од свих наведених места за играње, ма како се називала, по важности и старини издаваје се запис. Може се претпоставити да је запис као култно место у дубокој прошлости био главно место за игру у саставу обреда, без обзира где се налази, у центру насеља или на периферији, у њивама, ливадама или виноградима. И у хришћанској ери дрво с урезаним крстом, који се сваке године обнавља, опасивано је колом уз певање. Још недавно, у Тимоку, кад се носе крсти, „докле још није почело оро, један од момака по свршеном ручку љуби у руку све редом који су у софри, тражећи на тај начин дозволу за игру. Затим се одаберу неколико девојака које лепо певају, ухвате се за појас, онај момак напред води, гајдаш свира, а девојке певају и обилазе три пута око записа. Кад то сврше, онда почињу коло (оро)“.⁹⁰ Такво коло, праћено црквено-народ-

⁸⁷ Ј. Цвијић: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, СЕЗБ, IV, Београд, 1902, стр. LXXVIII.

⁸⁸ Р. Николић: *Крајиште и Власина*, СЕЗБ, XVIII, Београд, 1912, стр. 3.

⁸⁹ Ђерданско језеро је потопило Голубиње 1971. године. Ново насеље је у близини старог, изнад пута за Текију. Задружни дом већ служи за разне скупове и игранке, а игра се и напољу, на простору између Дома и школе (О. Младеновић, *Грађа о народним играма у ђерданским насељима*, рукопис).

⁹⁰ М. Станојевић: *Зборник прилога проучавању Тимочке Крајине*, I, Београд, 1929, стр. 93.

ним певањем, пошто је изгубило у току времена од своје првобитне обредно-магијске функције, сада служи као нека врста увода у игранку. Световни елемент, постепено инфильтриран, на крају превагне. Како временом и само „свето дрво“ — запис мора да нестане, игранка по садржини добија потпuno профан карактер. Од старине остане само навика да се игра на том месту,⁹¹ чак само у одређене дане. Кад и тога ограничења нестане, место је само игралиште. Сличан је случај са водом (времлом, извором, чесмом, бунаром), особито у карским пределима.

Засебну групу места за играње представљају многобројна игришта, играоришта, ороигришта, која се могу наћи у разним крајевима, и то далеко од насеља, на висовима и планинским билима. Њих чобани и данас заобилазе, јер су обавијена мистиком и сва поетска и прозна предања доводе их у везу са виласама, а то се види и из сачуваних топонима: Вилино коло, Вилино игриште, Самодивско хорище, Вилино гумно. Вероватно се на та места ретко излазило, на нека свега једном у години, и ту се у саставу неког обреда играло ноћу око ватре, као што претпоставља П. Ж. Петровић.⁹²

Крај цркве, манастира или њихових развалина, па и крај цамији (често некадашњих хришћанских богомоља) игра се на црквене празнике и недељом по подне. На те скупове долазе и муслимани.⁹³ Играње у црквеној порти наставак је играња у цркви, против кога су црквени оци тако жестоко ратовали.

Све ове јавне игранке одржавају се, углавном, под ведрим небом, док се зимски састанци, тзв. *игре, козања, бујеци* (Србија) одржавају по приватним кућама и то ноћу, као и црногорски *седници, херцеговачка сијела, славонски дивани*, итд.

Разуме се, и свадбена весеља одржавају се по кућама и двориштима, али се, ако је тесно, коло игра и код суседа (развале се плотови) или се коло изведе на улицу и трг. Код муслимана, а и код хришћана у крајевима у којима се одвајање по полу држи, сва весеља се обављају у унутрашњости куће или иза високих зидова дворишта, понекад одвојено за мушке, одвојено за женске учеснике (Македонија, јужни делови Бугарске, Босна, Херцеговина). Од интереса је податак да је у призренским кућама о свадбама одвајана посебна соба *табана* да у њој младеж игра.⁹⁴ Осим приватних кућа, у не тако давној

⁹¹ У Вишњици код Београда коло је недељом играло у малом дворишту бившег Народног одбора; 1960. год. у среду дворишта налазио се ограбен сув пањ дуда, некадашњег записа. 1963. пања више није било, али се игранка и даље на том неудобном месту одржавала.

⁹² П. Ж. Петровић: *Једна обредна песма из Шумадије*, Прилози проучавању народне поезије, V, 2, Београд, 1938, стр. 230.

⁹³ Муслимани Брођани су славили Бурђевдан седам дана (М. Аутовац: *Гора и Опоље*, СЕЗБ, LXIX, Београд, 1955, стр. 272).

⁹⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 95.

прошлости, за зимске игранке служила је школа или механа, а данас их замењују задружни и омладински домови, ресторани, биоскопске сале, па са овом променом места (и амбијента) коло се понегде губи и повлачи пред модерним играма.

Из досадашњег излагања види се да постоје одређена места на којима се у одређене дане игра. Поставља се питање да ли постоји нека веза између ових елемената и главне садржине скупа — самих игара. Одиста, у многим играма могу се препознати остаци обредног орског предања баш захваљујући околности да су везане за одређену прилику и место. Од свих црквених празника Ускрс има највише посебних игара; то су разна ускршња, великденска, вузмена кола уз певање, а у Горњем Неродимљу на Косову још 1935. постојао је тачан ред игара за сва три дана Ускрса,⁹⁵ као што је забележено и у Сталаћу 1892. године.⁹⁶

За Ускрсом не заостају Покладе, када се много игра, љуља и праве карневали (Далмација, Бугарска), дају подушја покојницима са играњем за мртве (источна Србија). Затим долазе Бурђевдан и Ивањдан. О Св. Константину и Св. Јелени (3. јун) у странџанском селу Блгари још се могу видети остаци нестинарске игре по жару и *нестинарско хоро* око ватре. Духовске игре су такође честе, али је репертоарично исти као ускршњи; тада код Влаха у источној Србији жене падају у транс, из кога их *краи* и *краице* буде специјалним колом.

Свадбених игара има исто тако много. Везане за поједине детаље свадбеног ритуала (на пример, у мијачким селима), оне текстом, мелодијом песме и одређеном радњом повезују и одржавају линију свадбеног весеља, које се у Србији завршава *шареним колом*, у Метохији колом *купус козе попасоше*, или су у центру пажње игре са привредно-обредном функцијом у корист младе (*кетуша, оре* у Војводини, *троњака* у Подравини); бугарска свадбена *зајачка* игра је имитативна, са обредно-магијском функцијом (да се младенци плоде као зечеви)⁹⁷. Поред игара очигледно обредног порекла, на свадбама се играју омиљене домаће игре уз инструменталну пратњу. Али и тада се у Гњилану зна којим редом игре иду, па се тако и називају: *оро, пооро, друго пооро, треће пооро*⁹⁸.

Што се тиче сталности прилика и места за играње, на основу података објављених у последњих сто година, може се рећи да је релативна, јер промена, макар минималних, има, и то је сасвим природно. У огромној већини случајева ток тих промена,

⁹⁵ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 34.

⁹⁶ Д. Катић: *Народни обичаји који се у Сталаћу (ср. расински) о Ускрсу врше*, Брашово, VI, Београд, 1894, стр. 311—312.

⁹⁷ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 144—147.

⁹⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 58.

посматран упоредо са развитком саме игре, врло је спор, много спорији него што би се то очекивало имајући у виду економске и културне промене у животу наших људи за исто време.

Узете у целини, промене прилика за играње резултат су промена у самој психи човека, у његову развоју као друштвене јединке. Ратови и велике промене у политичком и културном животу деловали су на човека на разне начине и дали му могућности да упозна и прихвати многе новине. Али, ново се лакше прима него што се старо оставља. Кад је реч о играма, то је одиста тешко. Црква је са своје стране, некад са више — некад са мање успеха, али никад са крајњим жељеним резултатом, интервенисала у вези са неким играма, за које је сматрала да су сачувале сувише паганских одлика. Ипак, *краљице* — узмимо их за пример, јер су најжешће прогођене и у XIX веку — упркос забранама нису се до данас затрле; према низу других обреда и њихових игара црква (православна и католичка) била је попустљива, те су се везале за хришћанске празнике, а у текстовима песама које их прате светитељи су добили почасно место. Шта у том правцу показује анкета о стању игара на територији Србије из 1948. године, непуне четири године по завршетку великог рата и у јеку изградње социјализма у Југославији и Бугарској? — Још су на првом месту као прилике за играње сабори и литије, али се осећа и долазак новога: државни и народни празници прослављају се игром у цеој Србији, а тако је и у другим јужнословенским земљама. Толико је сада тих нових прилика за играње да се не стиже свуда, па мањи црквени празници постепено отпадају, утолико пре што се посао радним даном не напушта лако.

Намеће се и питање: да ли с променом прилика за играње упоредо иду и промене места, или је тај процес бржи односно спорији? — Чак и тамо где је читав низ старих прилика за играње ишчезао или је замењен новим, јасно се види да стара места за играње нису напуштена или да се играчи с тешком муком од њих одвајају, особито од оних на којима се играло у оквиру неког обреда. У гњиланском селу Џерници „обичај је да се о Ускрсу скупе девојке у школском дворишту и ту играју“ одређене игре: *Цавтај ми, ружо румена* и *Тужинче, девојче*; иначе играју код цркве⁹⁹. У Цветовцу (Колубара) баш на Спасовдан се игра код школе, а осталих празника не. Није без основа претпоставка да су овде у питању стара игришта или места где је некад био запис, те је и навика да се игра на том месту стара и трајна.

Уопште, прилике и места за играње су најконзервативнији елементи кореографског предања; зато њихово познавање доноси проучавању живота и развоја игара, а посебно кола, у Јужних Словена.

⁹⁹ *Ibid.*, VI, бр. 59 и 60.

КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ЦРТЕ КОЛА КАО ОБЛИКА

Хватање у коло и држање играча. — Најупадљивија одлика кола као облика је међусобна повезаност његових учесника. То, dakле, није игра појединача, препуштена нагонском изражавању, него виши ступањ, на коме се „утврђује готово увек контакт између играча једнога кола и на тај начин њима на међу кораци, покрети, ход, и то све идентично. Што је тај контакт ужи, коло добија све социјалнији карактер”.¹⁰⁰ Према томе, о колу се не може говорити као најстаријем играчком облику — како се понекад чини — него као о облику играња организованог људског друштва, у коме постоје извесне законитости кретања, држања и опхоења, и оне важе за све учеснике у колу. „Када се једном ухвате у хоро — каже С. Џуцев — играчи постају јединствен колективни организам, у коме, докле год траје игра, солидарност између целине и делова је неразорива. Само хватање је акт којим се чланови играчког колектива ћутке обавезују да ће саглашавати телесне позе и покрете и да ће их потчињавати једном општем играчком и музичком ритму”¹⁰¹. Стога онај који ремети склад не може остати у колу¹⁰², али то не значи да су искључене све могућности за импровизацију, за лично изражавање; напротив, догоđај је оно у границама одређеног стила, оно се радо приhvата, и оно стварно богати играчку културу.

Коло се обично формира на овај начин: будући коловођа са једним другом или више њих почне да игра чим свирачи засвирају наручену мелодију. Између њих се хватају нови играчи или се коло „наставља“ додавањем играча основној групи. У Босни играчи начине затворен круг који се „лила“ с ноге на ногу, па тек касније почиње да игра. Свуда се пази да се у мешовитом колу не растављају играч и играчица¹⁰³.

Улазак у коло није увек једноставан. У околини Београда до коловође се хвата девојка коју он неким знаком позове. Она долази са другарицом, па их коловођин друг — „ трећак“ растави — „пресече“. Ни друга места у колу нису увек приступачна свакоме. Ако играчи или играчице желе да играју једно до другог, имају права да не пусте између себе придошлицу. Без претходног договора не може се заузети у току игре место коловође или кеца, итд. Ако постоји подела играча по полу, она се не сме реметити; изузети су дозвољени само у извесним случајевима, који су традицијом утврђени.

¹⁰⁰ C. Sachis: *Histoire de la danse*, стр. 83.

¹⁰¹ С. Џуџев: *Българска народна хореография*, стр. 162.

¹⁰² Упор. народне пословице: У какво коло дођеш, онако и играј! — У коло кад хоћеш, из кола кад можеш, и др.

¹⁰³ То се односи на играча и играчицу са његове леве стране (уколико је правац кретања кола једесно).

Знак унутрашње организације кола је и држање играча између себе, које се своди на два основна типа: на *непосредни контакт* и на *посредни*, а под тим се подразумева да ли се играчи физички додирују или као веза између њих служи неки предмет. Нема сумње да је први начин старији. Међутим, према данашњим мерилима, баш овај други начин сматра се старијим, али то је само релативно, у односу на век или два уназад.

У *непосредном* држању играча разликује се неколико врста, од којих је најобичније и најраспрострањеније држање за *руке*: суседни играчи хватају се шакама, и то чврсто, или овлаш, понекад се само савијени прсти лако закаче („на халку”, Бугојно). Ако су руке испружене наниже и крuto затегнуте, играчи чине неку врсту зида, јер нема размака између њих, они се раменима стално додирују. Много чешће је лако савијање у лактовима, тако да се размак између играча повећа а руке добију лаку покретљивост; такво је држање играча у шумадијском колу. Савијање у лактовима може да се повећа у толикој мери да шаке дођу у висину рамена или лица (Македонија, Бугарска, Босна — и на стећцима! —, старије варошке игре у Србији). Ј. Допуђа је констатовала један једини пример, бар на територији Босне и Херцеговине, да се играчи држе за руке савијене у лактовима, „длан уз длан, прсти упетљани међу прсте сусједа и савијени”¹⁰⁴. У *јањском колу* „удвоје” руке су „савијене у лактовима, шаке у висини рамена; при „лилању” се опружи она рука на коју страну се пренаша тежина тијела и читаво тијело се мало нагне на исту страну”¹⁰⁵. Слично је држање у мијачком *тешкоту*: коловоба испружи леву руку устрани и чврсто се ухвати за шаку суседове савијене десне руке (тако сви играчи редом); на тај начин добија се снажан ослонац и слобода у извођењу фигура. Призренско држање у колу је карактеристично: руке се испруже напред у висини лица, долактице суседних играча су пришијене и њима се маше десно-лево у такту мелодије. Овај начин држања је, према сестрама Јанковић, услед малог простора за игру, а можда и стога што су се у турско време Срби „тако збијали и чврсто заједно држали у тежњи да буду што ближи један другоме”¹⁰⁶. У Херцеговини је такво држање забележено у игри *ткање*¹⁰⁷; слично је у Бугарској¹⁰⁸. Сасвим уздигнуте руке изнад глава држе играчи трусе у Босни и Херцеговини¹⁰⁹; тако се држи коло у околини Видина (Бугарска)¹¹⁰. Када се два играча у том положају размакну, до-

¹⁰⁴ Ј. Дорпића: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 25.

¹⁰⁵ Ј. Дорпића: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 27.

¹⁰⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 95.

¹⁰⁷ Ј. Дорпића: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 25.

¹⁰⁸ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 48.

¹⁰⁹ Ј. Дорпића: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 25.

¹¹⁰ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 48.

бија се мост, капија, врата; кроз тај отвор коловоћа у извесним играма (обредног порекла) провлачи цело коло; у ситном танцу „плетењем” кола играчи се нађу загрљени (својом руком). — У колу играчи обично лако машу рукама, али то махање може да буде и снажно, да се руке уздижу високо изнад глава и на гло спуштају у ритму мелодије (Бугарска)¹¹¹. Понекад је такав замах саставни део саме игре. У подлитушки из околине Беле Паланке руке су савијене у лактовима, шаке у висини рамена, а „при сваком дизању и спуштању пете руке се пружају у вис као кад птица хоће да полети”¹¹².

Други начин држања представља држање за мишице или за рамена (у првом случају размак је већи). Та веза је чврста и крута, јавља се поглавито у мушким колима планинских предела, али се може констатовати велика распрострањеност (Црна Гора, Херцеговина, Босна, Хрватска, све до Подравине, затим Македонија и Бугарска). Збијено коло се добија када играчи пребаце руке на оба рамена својих суседа, односно укрсте руке на плећима играча између себе.

У непосредно држање спада и *плетено, укрштено* (напред и назад), што значи да се међусобно не повезују суседни играчи, него наизменично (први са трећим, други са четвртим). Они се хватају за шаке испред или иза играча који је између њих. У ствари, као да су се уплела два кола једно у друго. Ово држање је чврсто, а карактеристично је за северозападну Босну и Славонију, а познато је и у другим крајевима (у Бугарској као „плетеница”). На фресци у Леснову представљено је мушки коло које се држи укрштено спреда. „Овакав начин држања види се и на сликама из историје старе Грчке и могло би се претпоставити да је овакав начин држања један од најстаријих на Балкану”¹¹³.

У ову групу спада и држање *под руку*. На пример, на Пагу у колу „држе се испод руке, и то тако да сваки десни играч својом левом руком ухвати свога левог суседа испод његове десне руке. Шаке приљубе, а прсте провуку између прстију”¹¹⁴. Слично се држе у источној Србији, затим у северозападној Бугарској, где се најчешће један играч ухвати руком за свој колан, а сусед га ухвати десном руком под руку. Најновији начин држања у мешовитом колу у Србији је да мушкарци закаче палчеве себи за појас спреда, а играчице их ухвате под руке. На Косову су се пре тридесетак година играчице десном руком хватале за савијену леву руку десне сусетке, у којој је ова држала згужвану мараму¹¹⁵.

¹¹¹ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 18.

¹¹² А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 287.

¹¹³ Ј. Доруда: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 25.

¹¹⁴ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 188.

¹¹⁵ Ibid., II, стр. 42.

Већ у последњим примерима може се запазити да се посредно и непосредно држање мешају.

Држање за *појас* сматра се данас у свима крајевима где га је било за старији начин. Оно стварно представља прелазни облик и условљено је ношњом. И држање за појас може бити различито. На пример, играч своме суседу затакне прсте за горњу ивицу појаса напред или са стране (у првом случају коло је збијено, у другом разређеније). При томе се пази да лева рука дође преко десне суседове руке. Такво држање срета се у већој мери у Бугарској, Македонији, на Косову, у источној Србији, али и у динарским крајевима. Оно је везано и за стилске карактеристике поједињих етнокореографских области: где се игра живо, у скоковима, где је потребно постићи сливеност целилог кола да би се играло „као један човек“ — потребан је чврст појас, па се преко тканица ставља кожни касиц, без кога се и не иде у коло. Тако је, на пример, у целом Шоплајку. Тада традиционални начин држања играча наметнуо је у мешовитом војвођанском колу потребу да играчице, у чијој ношњи није постојао појас, везују нарочит појас од свиле, који се назива „играч“, јер су се за њега мушкарци у игри хватали, а жене су мушкарци спуштале дланове на рамена.¹¹⁶ У Банији, сасвим слично, играчице су у ту сврху везивале око струка мараму¹¹⁷.

Постоје и други начини држања у колу, опет условљени ношњом: на пример, у околини Куманова играчице се држе за сајче (испод пазуха), пошто кратки зубун — сајче покрива појас¹¹⁸. У Шумадији се играчи хватају у мушким колу за јелек (испод пазуха). Кухач је овакво држање забележио у Хрватској¹¹⁹. Он каже и да се девојке у околини Метлике (Бела Крајина) у колу држе за цепове долама¹²⁰. Исто држање у мушким колу споменуо је С. Џудев и објавио фотографију, по којој се може судити да се тако држе зими у видинском крају: сваки играч завлачи леву руку у десни цеп левог суседа, а десну у леви цеп десног суседа; држање је, dakle, укрштено¹²¹.

Право посредно држање је посредством неког предмета и тада се размак између играча може повећати по воли. У старије начине спада држање за положене мачеве у мушким колу са борбеним елементима (у том случају мач између играча може да обележи примирје за време игре) — *кумпанија*; затим коло *Бокельске морнарице*, у коме се „међусобно држе за беле марамице које обавију око средњег прста, или на два краја

¹¹⁶ *Ibid.*, V, стр. 93.

¹¹⁷ Н. Беговић: *Живот и обичаји Срба граничара*, Загреб, 1887, стр. 177.

¹¹⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 153.

¹¹⁹ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 252.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ С. Џудев, *Българска народна хореография*, стр. 166, фотографија на стр. 170.

мармище привежу по парче дрвета (прутић) па се хватају за њ. Сваки се играч десном руком подбочи, држећи један крај мармище играча који је пред њим¹²². Сличног порекла је употреба мармица у разним *калаџојнама*, као и у призренском *калачу* (особито у почетном ставу)¹²³. Вероватно су и сточарски штапови-тетови замена за мачеве у *кукерима*¹²⁴.

Мараму не треба схватити само као посредника да се размак између играча просторно повећа, важнија је њена улога „изолатора”, „тампона” између учесника различитог пола у једном колу, ако је за то потреба. Држање за мараму — „крупу” среће се у Македонији и Бугарској, код Муслимана у Босни (држање „на фрицуле”¹²⁵), и то подједнако у мушким и у женском колу, али посебан значај има у предвојеном колу, у коме су мушкарци у једном а жене у другом делу. Ту је веза између последњег играча и прве играчице — марама. Уопште, био је, а понегде још постоји, обичај, као на Косову, да, ако се у женско коло „ухвати који мушкарац, а то је врло ретко, до играчице која неће с њим да игра, она му пружи мараму да се за њу ухвати а не за руку”¹²⁶. У прошлом веку и „у самом Београду држало се за штапиће, тек да се жив додир руком избегне”¹²⁷.

Главни начини држања у колу Јужних Словена — за руке, за појас и за рамена — врло су сродни са држањем у сличној формацији у других европских народа, али постоје, као што смо видели, многоброжне унутрашње разлике. Промене у држању тешко се запажају и оне су, колико се може закључити из познатих примера, условљене променом у ношњи, или и другим околностима. Тако, у гњиланском колу *Синоћ се лудо женило*, „играчице се држе за појас, а кад почну да скачу, за руке”¹²⁸; дакле, чисто технички разлог захтева промену држања; слично је у Подравини, где се мешовито коло држи за рамена; али ако је много играча а простор мали, руке се спусте¹²⁹. У Далматинској Загори играчи се могу држати за рамена, али када се издвоји група која „омаује”, они се ухвате укрштено за појас ради чврстине¹³⁰. У Нишави се јавља разлика у држању у вези са музичком пратњом: ако је вокална, за руке; ако је инструментална, за појас¹³¹. Најзад, да би се извела нека фигура;

¹²² М. Илијин: *Народне игре у Боки Которској*, стр. 252.

¹²³ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 98. С. Тројановић је о држању за мараму написао: „Ово је чист старозаветни јеврејски обичај, али исто толико познат је био и Јелинима, јер су се они држали између себе за гајтане” (*Психофизичко изражавање*, стр. 26).

¹²⁴ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 49.

¹²⁵ Ј. Доруда: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 25.

¹²⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 42.

¹²⁷ С. Тројановић: *Психофизичко изражавање*, стр. 99.

¹²⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 106.

¹²⁹ Ј. Иванчан: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 47.

¹³⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 182.

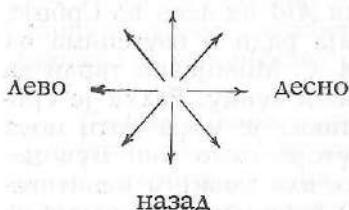
¹³¹ Ibid., V, стр. 291.

као окретање пара у *труски* или окретање коловође у врањским и охридским колима, потребна је марамица или гајтан од перли — „ћостек”; ови реквизити у рукама коловође служе и у друге сврхе — да се раздрагано маше, да се „диригује” свирачима и играчима, итд.

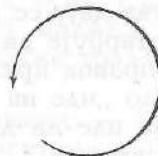
Из изложеног материјала може се закључити, као што је већ учинила Ј. Допуђа, да „ни за један начин држања руку не можемо рећи да је обично држање за целу територију, него само за неки одређени крај, као што је нпр. укрштено — за пас изнутра — у околици Дервенте; укрштено држање сприједа — за крај око Козаре и Бање Луке; са стране косо долje — у околици Сарајева”,¹³² а тако је у свих Јужних Словена. Савремене тенденције у промени држања играча у колу крећу се у правцу поједностављења међусобних веза: нестају предмети као посредници, губи се укрштено држање, а остаје обично хватање за шаке. То су само тенденције, иначе у свих Јужних Словена у употреби су старији начини држања у колу, карактеристични за поједине етничке групе и области.

Правац кретања кола. — Наизглед, питање правца којим се коло креће просто је и може се шематски представити:

напред

удесно

назад

Од тих правца најважнија су два: десно и лево (посматрано са места играча окренутог лицем према центру круга) или, како се у Босни каже, „на десну руку” и „на лијеву” руку” (мада је кретање у колу у ствари увек „напред удесно” и „напред улево”). Помицање у простору читавог кола дало је одговарајуће називе играма: *једностранка*, *двестранка*, *у месту*, а то зависи више од величине него од броја корака, јер и симетрични типови (2 корака десно, 2 лево, на пример) показују померање кола на једну страну (кораци на другу страну ситнији су, скоро неприметни).

У Јужних Словена коло се креће у оба правца тј. Бугари, Македонци, Црногорци и Срби до линије: ушће Неретве—ушће Босне (као и Грци и Албанци) воде коло удесно, а Хрвати, Словенци (у Белој Крајини), Муслимани, као и Срби западно од

¹³² J. Dopuđa: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 24.

ове линије — улево. Колико је оваква подела несигурна, бар што се тиче Босне, показује рад *Народне игре с подручја Јајца*, у коме Ј. Допуђа, говорећи о правцу кретања, разликује српску средину (сеоску и варошку), хрватску, мусиманскую, па новију и старију традицију¹³³. Мање компликована али не и сасвим јасна, слика Херцеговине изгледа овако: „У источној Херцеговини доскоро је прави смјер био онај „на десну руку”, а у западној онај „на лијеву руку” — улијево. Код мусиманског становништва је био у претежној већини улијево; али у близини већих мјеста, у источној Херцеговини, и јудесно”¹³⁴. Срећом, сва остала подручја су углавном компактна. Тако се коло у Македонији креће само јудесно; исто тако у Бугарској, али ту постоје и „леве хора”; варошко лево хоро, затим моминого хоро из Загоревзна, као и нека тополовградска „леве хора”¹³⁵. У песми Учат го да играе хоро, која је забележена 1926. у околини Белоградчика, стоји:

Играли, джанъм, невене,
На лево, војно, на лево,
На лево оро да играш.
Девойка е го учила:
— Овака, војно, онака,
Поступи ногу по ногу . . .¹³⁶

Таква упутства дају се и у орској песми *Ајд на лево* из Србије, што само потврђује да се у оба случаја ради о изузецима од уобичајеног правца кретања. Истина, М. С. Милојевић тврди да код Срба коло „иде на леву страну према сунцу. Редка је српска игра која иде на десну страну и таква је мора бити нова и од скора постала”¹³⁷. Од старијих аутора само још Вук поимиње да се краљичка игра креће улево, али новијим испитивањима нађено је још неколико примера: у околини Неготина се игра улево *поломка*¹³⁸, у Санџаку мусиманска *хора*¹³⁹, а код Срба у Војводини старији правац кретања био је улево¹⁴⁰. Компактност територије на којој се коло креће улево, као и поређење са правцем кретања хоровода код Руса и остатака кола код Пољака и Чеха, наводи на закључак да је кретање улево основни правац кретања кола код Јужних Словена, а да је кретање јудесно у источним крајевима уступак старијој балканској пракси.

¹³³ Испитивања старијих слојева игара код нас тек почињу.

¹³⁴ Ј. Доруда: *Pregled narodnih igara Hercegovine*, стр. 86.

¹³⁵ Р. Каџарова-Кукујдова: *Български танцов фолклор*, стр. 47.

¹³⁶ В. Стоинъ: *Народни пѣсни*, I, София, 1926, бр. 3728.

¹³⁷ М. С. Милојевић: *Песме и обичаји укупног народа српског*, I, Београд, 1869, стр. 100.

¹³⁸ М. Илијин: *Народне игре у Тимочкој Крајини*, стр. 45.

¹³⁹ С. Зечевић: *Преглед народних игара ужичког Санџака*, стр. 118.

¹⁴⁰ М. Илијин, рукописна грађа.

Нови проблеми у вези са правцем кретања кола искрсли су када је отпочела дискусија о значењу термина „окренути коло наопако”, о представама кола на стећцима и када је забележен већи број жаловитих кола у Босни и Херцеговини. Јер, у свим тим случајевима коло се креће у правцу супротном уобичајеном, у весељу; смер им је „наопако” од обичног „наопосун”. „Ови називи не употребљавају се само у игри (плесу), каже Ј. Допуђа, него и у пренесеном значењу тј. назив „наопосун” (и наопослен, наопосум, наопослом, наопосло) за појмове свега доброг, доброкобног, срећног, а „наопако”, „наопачке” за појмове свега кривог, злог, злокобног, несрећног”.¹⁴¹ Према М. Стојковићу, писцу најпознатије расправе о овом питању, смер „наопосун” је прави, како се сунце окреће, за сунцем, и „није само култичко, него је и свако друго окретање (магично, правно, обичајно) према сунцу траг *прастаринскога култа бога Сунца* код свих индоевропских народа”¹⁴². М. Стојковић, К. Мошињски и Ј. Допуђа слажу се у претпоставци „да је појам у обратном смислу настао са доласком новијих црквених обичаја руске службене (православне) цркве, а ти појмови и називи преузети су и у све остale обичаје, па и у игрању кола у нашим источним крајевима”,¹⁴³ а то значи да се коло кретало усусрет сунцу. Можда је то било повезано и са веровањем старих Грка да је десна страна срећна, док је код Римљана то била лева страна¹⁴⁴. И ми се слажемо са овим ауторима, осим у оцени значаја „обичаја руске службене (православне) цркве”, који је био минималан у поређењу са снагом балканске традиције.

Подела играча у колу по полу и узрасту. — Међу значајне црте јужнословенских игара у прошлости спада и одвојено играње мушкарца и жена, које се и данас може констатовати у јаче или слабије израженом облику, а обично се доводи у везу с оријенталним утицајима за време турске владавине над највећим делом јужнословенске територије од XIV до XX века.

Међутим, ако се посматрање ове појаве врши и методом вертикалног пресека, који би обухватио остатке обредних игара као најстаријег слоја, па редом слојеве о којима има података, све до данашњег потпуно профаног играња у колу; ако се то допуни историјским и путописним материјалом из средњега века, ликовним представама, народном поезијом и предањем, — слика изгледа друкчије, јер се овакво раздавање играча и игра-

¹⁴¹ Ј. Допуђа: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 167.

¹⁴² М. Стојковић: »*Posun*«, »*naoposun*« i *trokratno »naoposuno« okretanje*, *Zbornik za narodni život i običaje*, JAZU, XXVII, 1, Zagreb, 1926, стр. 25—42.

¹⁴³ Ј. Допуђа: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 167.

¹⁴⁴ С. Зечевић: *Десна и лева страна у српском народном веровању*, ГЕМ, XXVI, Београд, 1963, стр. 200.

чица не може објаснити само оријенталним утицајима, него се јасно види да се ради о много старијој појави, која одговара одређеном степену развитка људског друштва уопште, као што је запазио В. Радовановић у својој испреној студији о народној ношњи у Маријову.¹⁴⁵ То потврђује и компарација са сликом коју пружају етнокореолошки подаци из осталих словенских, балканских и уопште европских земаља, да не тражимо паралеле са играма на другим континентима.

Наиме, постоји и данас у свих Јужних Словена — и не само у забитним планинским пределима — одвајање приликом играња, и то по полу, затим по узрасту, а могућни су и други критерији (по друштвеном положају, функцији у обреду чији је саставни део игра, итд.). Такву поделу видимо и у колу, у коме играју или само мушкарци или само жене, или измешани, што је данас најчешћи случај. Издавање, доследно и жилаво одржавано, јавља се у неколико видова: у одвојеним колима — мушким и женским; у концентричним круговима (коло у колу); у истом колу, али са утврђеним распоредом учесника и са општром границом између мушкараца и жена. Тврђење да се одувек у неком крају играло у мешовитом колу не може се одржати, јер га обично демантује анализа материјала на основу кога је изречено; оправдава га заборавност анкетираних, као и чињеница да је стварно ова појава услед одређених услова могла да се у појединим областима очува до наших дана само у бледим траговима, док у другим показује пун интензитет.

Ако се пове од обредно-магијских игара, чији се остаци налазе у играчкој традицији свих Јужних Словена, видеће се да њихови извођачи чине посебна „друштва” затвореног типа, одељена по половима и са унапред одређеним функцијама, за које се учесници претходно припремају. Краљичке игре, додолске, лазаричке — изводе женске групе; кукерске и русалијске игре, коледе и корантовање припадају искључиво мушким групама. У таквим играма улогу лица другога пола изводе, прерушени, сами припадници групе: „сиашка” у коледама, „Лазар” у лазаркама, итд.¹⁴⁶

И кола са обредно-култном функцијом, као што су празничне игре (*светојованско коло, велигденско, ћурђевданско, светониколинско*) са својим посебним мелодијама и песмама, ређе и типовима игара, припадају првенствено једном полу, и то у великој већини случајева — женском полу; уосталом, као и свадбена кола, особито она која су у блиској вези са самим свадбеним ритуалом.

¹⁴⁵ В. Радовановић: *Народна ношња у Маријову*, Гласник Скопског научног друштва, Скопље, 1935, стр. 155.

¹⁴⁶ А. и Д. С. Јанковић: *Играње под маскама у Србији*, Народно стваралаштво, 6, Београд, 1963, стр. 401—407.

О томе говоре и рани извори, које смо већ споменули у другом одељку овога рада. Овом приликом задржаћемо се само на неким од њих. Нићифор Гретора, на пропутовању кроз наше земље, видео је у Струмици на Ускрс 1325. године само мушки кола¹⁴⁷. Каснији путописци чешће помињу женске игре и песме о празницима, као Пигафета и др. Код Словенаца у Белој Крајини сматрају се и данас женским играма кола обредног порекла: *метлишко* (у почетку женско, затим мешовито), *чрномаљско, подграјско*, док су *турн и курји бој* мушки игре¹⁴⁸. Код Хрвате, поред мешовитих кола, постоје женска и мушки. Такво одвајање половава било је и у паровној игри *старо сито*, у којој су још половином XIX века играли парови састављени од припадника једнога пола¹⁴⁹. Слично је у црногорском *ору*, у коме је играло „мушки са мушким, женско са женским”, што се већ сасвим изгубило¹⁵⁰. У Србији се памти да су у прошлости играли одвојено мушкарци од жена¹⁵¹.

Број посебних мушких и женских кола нарочито је велики тамо где се може констатовати старија играчка традиција у целини, као у Босни, Херцеговини, на Косову, у Метохији, Македонији и Бугарској. Улазак мушкарца у женско коло у једном косовском селу представљао је такав подвиг да се о њему причало и после тридесетак година¹⁵².

Најпуније одвајање представљају игре које изводе припадници једнога пола скривени од припадника другога пола, као што играју Муслимани у Босни, или као што су играли и хришћани у Призрену на свадбама, у засебним просторијама. Међутим, обичнија је појава да на истом месту, не скривајући се, играју жене и мушкарци, али по извесном реду. Тако у околини Бељевије прво играју мушкарци („то је њихово право”), а кад они после 10—15 кола престану, ухвате се у коло играчице¹⁵³; слично је и у околини Гњилана¹⁵⁴. Још чешћи је случај да играчи и играчице образују своја посебна кола на истом игралишту истовремено:

Хоро да направим,
Хоро за момите,
Башка за момците.¹⁵⁵

Осим одвојених кола често налазимо заједничко коло у коме постоји подела по полу, попутто су у првом делу са коловођом —

¹⁴⁷ V. Jagić: *Grada...*, стр. 111.

¹⁴⁸ F. Marolt: *Slovenske narodoslovne študije*, II, стр. 34 и д.

¹⁴⁹ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 344.

¹⁵⁰ В. Г. Медаковић: *Живот и обичаји Црногораца*, Нови Сад, 1860, стр. 171.

¹⁵¹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 154.

¹⁵² Политика, 1. мај 1964.

¹⁵³ С. Тановић: *Народна ора у околини Бељевије*, стр. 266.

¹⁵⁴ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 54.

¹⁵⁵ В. Р. Борђевић: *Српске народне мелодије*, Скопље, 1928, стр. 70.

мушкарци, а у другом — жене. Веза између њих је ретко кад непосредна (за руке), него помоћу мараме, пешкира, „ћостека”, који суседном играчу пружа жена. Тако се игра у Бугара и Македонаца и у Срба у југоисточним крајевима Србије (у лесковачком крају старији људи памте да су раније играли одвојено, а затим у истом колу предвојено¹⁵⁶). Наоко је исто, али у суштини представља даљи корак у развоју црногорско зетско коло, у коме такође први део затвореног кола припада мушкарцима, а други део женама, али је веза између њих на граничном месту непосредна — за мишице, с тим што се пази да се ту нађу рођаци¹⁵⁷.

У извесним случајевима и обредно-култна кола у којима прва половина припада мушкарцима а друга женама, сматрају се женским (што јасно показује раније стриктно одвајање по-лова). У њима мушкарци учествују, али не певају. Може се из тога закључити да је учешће мушкараца у колу секундарна појава, можда из потребе да се подвуче колективни карактер ових по пореклу обредно-магијских игара намењених просперитету села као целине. Тако се игра у Лазаропољу¹⁵⁸, али тако је било и у славонском плети-колу, у коме су мушкарци ћутке играли, а само жене певале¹⁵⁹. У Дубици се и данас игра уз песму у мешовитом колу, али „у истом колу никад не певају оба пола, већ или шест играча, или шест играчица, и то по троје наизменично. Који под почне песму, тај је и доврши, па се према томе назива „мушки“ односно „женско“ коло“¹⁶⁰. Славонско „окретање“ је женско коло, чак и када га играју и мушкарци; оно се игра када се растури мушки тј. опште, мешовито коло¹⁶¹. У Лазаревцу, кад је косидба, а то је мушка моба, „косачи играју на ли-вади. Жене стоје око „обале“ тј. међе и посматрају. Увече имају право да учествују и жене из родбине учесника на моби“¹⁶². Обрнуто је на прелу (женској моби), када после вечере долазе мушкарци на игранку. Слично је и бугарско ћурђевданско хоро уз песму обредног карактера (за кишу, берићет), које се намењује орачима, копачима и овчарима. Играју га жене, али им се у току игре придржују мушкарци са курбаном¹⁶³. Код Мусли-

¹⁵⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 44.

¹⁵⁷ О свадби у Боки Которској, „ако су у колу мушкарци у једном делу, а жене у другом делу кола, онда се млада хвата прва међу женама, а младожења последњи међу мушкарцима, тако да њих двоје играју једно до другог“ (М. Илијин: *Народне игре у Боки Которској*, стр. 248).

¹⁵⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 25.

¹⁵⁹ Ф. Кулаћ: *Jugno-slovenske narodne popievke*, III, стр. 212.

¹⁶⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 17.

¹⁶¹ И. Мамузић: *Кућаначко „окретање“ и његова песма*, Прилози проучавању народне поезије, VI, 2, стр. 189—190. Јастребов помиње да на Ускрс жене имају своја кола, али учествују и у „мушким ору“ (*Обичаји*, стр. 123).

¹⁶² Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 55.

¹⁶³ Х. Вакарелски: *Музиката в живота на родното ми село*, Известия ИМ, I, 1952, стр. 197.

мана у околини Сарајева коло *Поиграла б'јела вила* било је некада свадбена женска игра, а затим је постало мешовито коло, или обавезно са женом као коловођом¹⁶⁴. У Скопској Црној Гори прво се на сабору одигра женско коло које води мушкарац, а затим настаје „шарено“ коло (мешовито)¹⁶⁵. Исто тако у Тимочкој Крајини после ритуалног девојачког кола са коловођом мушкарцем настаје опште саборско коло¹⁶⁶. Обрнуто, у неким играма може се назрети првобитно мушки коло, из кога се развило мешовито. Тако у Крепољину „у коло се увек хватају прво момци и жењени људи, па тек онда девојке и жене“¹⁶⁷. У Славонији, Барањи и Војводини игра се мешовито, али када се боље загледа држање играча, види се да је то у ствари мушки коло (за руке) коме су се придружиле играчице приступивши са спољне или унутрашње стране између играча, на чија рамена само спуштају руке. Б. Џонев помиње још један интересантан облик кола, који се састоји из три исечака: у отвореном колу жене су у средини а мушкарци с једне и друге стране¹⁶⁸.

Последњи ступањ у изједначењу играча и играчица у колу представља коло које је тако измешано да до свакога играча дође по једна играчица. Такав распоред у колу је данас најобичнији, јер одговара савременој тежњи у погледу изједначења у правима жене и мушкарца у целокупном друштвеном животу. Али, такав распоред у себи већ садржи услове за распадање кола у парове, који ће се из инерције кретати и даље по кругној линији. Примера за то има доста, особито из западних делова Балканског полуострва, на пример из Словеније, Истре, али се mestimично јавља и у Србији¹⁶⁹.

Као што је већ речено, подела играча у колу по полу није једина, већ се повезује са другим видовима одвајања, пре свега по узрасту, а код жена и по „брачном стажу“, да оставимо за касније издвајање по друштвеном положају.

И кад се зна коме колу неко припада по полу, или коме делу кола, то није доволно. Играч мора и ту имати тачно одређено место. Мушки кола могу бити састављена искључиво од момака, или ожењених људи, или од стараца; ако се налазе у истом колу, поређаће се тако да на чело кола добу старци, затим ожењени људи, а на крају момци. Даље, женско коло чине или девојке, или невесте (младе удате жене), или средовечне жене, или старице. Ако би се нашле у истом колу, групе игра-

¹⁶⁴ Ј. Дорића: *Priručnik za rukovodioce folklornih grupa*, V—VI.

¹⁶⁵ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 190 и сл. 10.

¹⁶⁶ М. Станојевић: *Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине*, I, Београд, 1929, стр. 93.

¹⁶⁷ С. Милосављевић: *Обичаји српског народа из среза хомољског*, СЕЗБ, XIX Београд, 1913, стр. 315.

¹⁶⁸ Б. Џонев: *Български народни хора и ръченици*, стр. 8.

¹⁶⁹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 68.

чица ређале би се од старица до девојака. У Странци, у случају да се игра у мешовитом колу, до коловође ухватиће се ожењени људи, па жене, девојке, момци¹⁷⁰. У Скопској Црној Гори играчи се хватају по старешинству, а то значи — по годинама старости: „до коловође најстарији играчи, па све млађи и млађи¹⁷¹. За овакву поделу играча по узрасту има много примера у народној поезији Јужних Словена, од којих ће овде бити наведена само три:

из Беле Крајине:

Prvo kolo djevojačko,
Drugo kolo se junacko,
Tretje kolo se snašinsko;¹⁷²

из мусиманске средине у Босни:

Она хвата коло дивојака,
Друго коло була и кадуна,
Треће коло старих бабетина;¹⁷³

из Бугарске:

До три са хора играли:
Първото хоро все моми,
Второто хоро все булки,
Третото хоро — ергени.¹⁷⁴

Много ређи су подаци о подели играча у колу по узрасту без обзира на пол, као што је овај податак из Србије: „у Г. Јасеници у старо доба, кад су биле сеоске игре, могло се видети по три кола одједном: у једном су били бабе и старци, у другом средњевечни људи и жене, а у трећем момци и девојке“¹⁷⁵. Наравно, сва та посебна кола не играју увек истовремено; особито се старци и старице хватају у колу у ретким, готово изузетним приликама (свадбе), док се најчешће помињу као издвојене групе играча: момци — девојке — невесте; игра припада младости.

Али, тиме издвајање није завршено. У самим овим групама врши се даље, још детаљније сврставање по узрасту и по старешинству. Особито код жена. Док мушкарци нису водили рачуна о годинама старости (или о томе бар више немамо доказа), дотле се у женском колу много пазило на поредак играчица по узрасту. „Године рођења нису се могле крити у селу, јер је све

¹⁷⁰ Р. Каџарова-Кукуџова: *Народни хора и игри в Странџа*, стр. 361.

¹⁷¹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, III, стр. 190.

¹⁷² К. Штрекелј: *Slovenske narodne pesmi*, III, Ljubljana, 1907, бр. 216.

¹⁷³ С. Грчић: *Sinjske narodne pjesme i pričanje*, Split, 1920, стр. 100.

¹⁷⁴ Р. Каџарова-Кукуџова: *Български танцов фолклор*, стр. 25.

¹⁷⁵ Ј. Павловић: *Крагујевачка Јасеница*, стр. 199.

то било међусобно повезано и свака је девојка тачно знала чак и колико дана се разликује по старости једна од друге"; зато млађа девојка није смела да заузме место у колу испред старије тј. место ближе коловоћи. Не само да старија девојка није то дозвољавала, него би се и њена породица томе усprotивила: „Как така, един цурлан (неугледно створење) да играе пред тебе!"¹⁷⁶

Место удате жене у колу друкчије се одређивало. Пре свега, у женском колу је „младим невестама место било одмах до коловоће"; старешинство се није рачунало по годинама старости, него по времену проведеном у браку, а слично се одређивало место верених девојака у колу. У Лазаропољу „прво се ухвате невесте, до њих „свршенице" опет према томе када се која верила, па остале девојке, девојчице, деца"¹⁷⁷. Јастребов је забележио у Галичнику да се у *светониколско коло* хватале невесте овим редом: напред су биле оне које су већ две године у браку, за њима — годину, а на крају оне које су се те године венчале. „При томе се строго пазило да ни једна невеста не поремети овај поредак. Старешинство међу невестама одређивано је према датуму вериџбе, јер се свадбе одржавају у исти дан"¹⁷⁸. И у Тракији се до недавна запажала у мешовитом колу строга хијерархија по полу, узрасту и друштвеном положају: „ожењени људи, младожење, удате жене (зрелије), невесте, девојке и, на крају, момци"¹⁷⁹. Та се хијерархија одржавала у Странци врло педантно: „Старе жене ишли су редом око кола и извлачиле онога ко би се ухватио на место које му по годинама не припада"¹⁸⁰. Најзад, треба споменути да и деца, уколико уопште имају приступа где старији играју, могу да образују своје посебно коло или да се ухвате на крају кола одраслих.

Посебан начин издавања играча у колу по полу и узрасту представља *коло у колу*, које данас, уколико га има, настаје из других разлога (економија простора). *Колом у колу* називају се концентрични кругови, од којих један образују, на пример, жене, а други, спољашњи, мушкарци. Такво коло у колу видео је код Бугара пољски путописац В. Мјасковски на путу за Цариград 1640. године¹⁸¹; оно ни данас није реткост. У Белој Крајини обредно *јурјевско коло* има такву формацију: женско коло игра око мушких, у чијем је центру младић прекривен зеленилом¹⁸². Затворено коло у колу познато је код Црногорца, и

¹⁷⁶ С. Тановић: *Народна ора у околини Београдије*, стр. 199.

¹⁷⁷ Љ. и А. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 25—26.

¹⁷⁸ И. С. Јастребовъ: *Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ*, С. Петербургъ, 1886, стр. 453.

¹⁷⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 24.

¹⁸⁰ Р. Каџарова-Кукудова: *Народни хора и игри в Странджа*, стр. 361.

¹⁸¹ А. Андреев: *Сведения за музикални инструменти*, Известия ИМ. II—III, стр. 478.

¹⁸² F. Marolt: *Slovenske narodoslovne studije*, II, стр. 5.

то мушки унутра, а женско коло споља, или могу бити и оба кола предвојена на мушки и женски део.

У Скопској Црној Гори отворено мушки коло креће се иза отвореног женског кола. Изузетак у том погледу чини село Кучково, где женско коло игра иза мушки¹⁸³. У Босни и Херцеговини постоје двострука („дворита“) кола мешовитог састава, затворена и отворена, али „само када је много играча а мален простор“¹⁸⁴.

И у таквом колу у колу постојала је јасна подела играча по узрасту и брачном стању. Д. Недељковић у студији о орско-гусларској епизи у Малешеву наводи, по причању старијих жена, да се раније играло у два концентрична круга. „Спољашњи се састојају из удатих жена („невеста“) а унутрашњи из девојака“; песму су почињале невесте а девојке прихватале. Између ова два круга налазио се гуслар. Он је „давао такт почетку игре и интонацију самом певању, а затим је од једног до другог кола, иако често слеп, трчао, гуслао и песму и њена привевања водио“. Женско коло се дуго одржало, али „су мушкарци некад исто тако играли, момци у унутрашњем а ожењени у спољашњем колу, затим су играла и три па и четири концентрична женска и мушки кола“. Што се боље очувало женско коло него мушки, малешевске старице су имале своје објашњење: „„Мажи“ су све ређе играли, јер су се пред њима, које су много лепше певале, стидели“¹⁸⁵.

На основу наведених примера могу се извести неки закључци. У свих Јужних Словена постоје поред кола мешовитог састава мање или више сачувана одвојена женска и мушки кола (други облици су ређи) и то тако широке распрострањености да се могу сматрати општом појавом, а не само јужнословенском, јер трагова издвајања играча по полу има и у другим словенским народима¹⁸⁶, као и балканским — Грка¹⁸⁷ и Албанаца¹⁸⁸. Уосталом, позната је чињеница да су у читавој Европи, све до познога средњег века, мушкарци играли засебно од жена. Ренесанса је и на пољу игре донела ослобођење, али оно није наступило одједном, па су се у играма готово свих европских народа задржали до данас макар бледи трагови ове појаве.

Ако је, дакле, подела играча по полу — а таква подела постоји и у другим областима народног живота — констатована свуда у Европи и евидентна у обредним играма, чије се порекло везује за најстарије периоде људског друштва, може ли се

¹⁸³ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 28.

¹⁸⁴ Ј. Доруда: *Sistem razvrstavanja narodnih igara*, стр. 24.

¹⁸⁵ Д. Недељковић: *Облици малешевске епике*, Прилоги проучавању народне поезије, VI, 1, стр. 22—23.

¹⁸⁶ Z. Jelínková: *Kola a chorovody*, стр. 14 и д.

¹⁸⁷ D. Crosfield: *Dances of Greece*, стр. 11.

¹⁸⁸ R. Sokoli: *Les danses populaires...*, стр. 11.

одиста говорити о њој једино као о последици турских освајања на Балкану? Зар се ту не ради о појави далеко старијој од долaska Турака на Балканско полуострво, познатој на много широј територији него што је она коју су Турици никада држали у Европи? На ова питања одговорио је већ В. Радовановић у споменутој студији тврђењем да су издвојена маријовска „Аруштва“ у ствари „остаци најпримитивнијих облика људског уаруживања“, онога, могло би се додати, до којега је дошло на прелазу из матријархата у патријархат¹⁸⁹. Специфични услови развоја јужнословенских група допринели су да се подела по полу и узрасту у колу, као основном облику игара, не само дуго одржи, него и даље развија.

У етнокореолошком погледу особито су интересантни концентрични кругови. Затворено коло је уопште знак нетolerанције, извесне ексклузивности. Да се уђе у коло, потребна је повезаност са осталим играчима — по полу, по узрасту, по рођачким везама, по брачном стажу, сталешкој припадности или неком другом критерију. Анализа примера из разних јужнословенских крајева показује да је у већини случајева коло у колу још ексклузивније од обичног затвореног кола и да се формира тако да су у унутрашињем колу жене а у спољашњем мушкарци. По К. Саксу, то је чин магијског опкољавања. Обрнуто, а такви су случајеви код нас рећи, жене се могу наћи у спољашњем колу, јер су искључене из мушких кола, односно, пошто немају приступ у мушки коло, приморане су да образују ново коло, које се креће паралелно са мушким колом. Сакс наводи за то примере из Италије, Меланезије и Калифорније, где се јавља већи број концентричних кругова, чак до десет¹⁹⁰.

Оријентални утицаји, којима се одвајање играча по полу, па и по узрасту, код нас често приписује, почели су да делују тек по освајању Балканског полуострва од стране Турака, и то лагано, а осетили су се после неколико векова у јачој мери по градовима, где је хришћанско становништво примило доста турских обичаја. Што је одвајање по полу у извесним крајевима било јаче изражено и трајније, није само последица директног муслиманског утицаја, већ су се ту традиционалне форме играња словенског становништва и верски прописи освајача подударали.

Да се ни формално ова појава не може доводити у везу само са Турицима, види се и из већ споменуте белешке Нићифора Грегоре из 1325. године, у којој каже: „Choreas virorum, adulescentum et puerorum spectabamus“, што се, без сумње, односи на мушка кола издвојена по узрасту играча. Ј. П. Шафа-

¹⁸⁹ F. Engels: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb, 1946.

¹⁹⁰ K. Сакс, *op. cit.*, стр. 85.

рик, не знајући да постоји оваква традицијом утврђена подела играча, цитирао је ово место уз коментар: „Риелагум, vollte Gregoras als Monch nicht sagen“¹⁹¹. Данас је јасно да се ту не ради о калуђерском устручавању, него Грегора девојке није ни видео у колу. Али где су ту Турци, временски и географски?

Ипак, значај оријенталних утицаја на етничке групе Јужних Словена не треба потцењивати, јер су деловали дуго, па су у извесном смислу успоравали развитак друштвених односа у правцу изједначења у правима жене и мушкарца уопште, па самим тим и у игри. Стога на одвојено играње мушкараца и жене у тим крајевима треба гледати као на стару појаву, која је под турским утицајем дуже и компактније живела него тамо где тога утицаја није било или је био краткога века. У том погледу занимљив материјал пружа Србија, која је дуго била у турским рукама, али истовремено отворена, услед географског положаја и историјских услова, миграционим кретањима, као и утицајима са разних страна. У Србији је играње у колу мешовито, а подела по полу једва да се памти, осим што се задржала видљивије у играма обредно-магијског порекла. Али и код Срба, као и код других јужнословенских група, има индиција да се, макар нејасно изражено, одвајање по полу, па и по узрасту, још одржава. То показује и овај детаљ: када почне игранка, коло је састављено од припадника једнога пола (у новије време — мушки); у ствари, прво коло, ма како се оно звало (*шетно коло, шета* итд.) припада мушкарцима, а девојке се хватају у коло тек на позив или по дозволи коловође.

Савремени развитак друштвених односа код свих јужнословенских група нагло кида са овом старом традицијом: људи и жене играју заједно, свако се хвата где му је драго. То важи и за Словене мусиманске вере, па и за Турке. Турска мањина у Бугарској почела је после другога светског рата да игра у мешовитом колу и „то је постала најмилија забава“¹⁹².

Затворено и отворено коло. — По К. Саксу, кружна игра се објашњава човековим урођеним смислом за оријентацију тела у простору, који се огледа у обртању тела око сопствене осе. Према томе, кружна игра је општевечанско добро. Али, примећено је да групну кружну игру имају културе које већ знају за организован живот у заједници, везаној за стално боравиште. Код номада, напротив, овај облик игре је далеко ређи.

Кружна игра, затим, манифестију се у два вида: играчи се не додирују међу собом (поворка), или су међусобно повезани (коло, ланац); у једном и у другом случају кретање се врши по

¹⁹¹ P. J. Safarik: *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, Prag, 1865, стр. 89.

¹⁹² Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 102.

кружној путањи. Повезивање и збијање играча Сакс је довео у везу са развијком друштвене свести: колективно груписање наступа у часовима опасности; разређено држање је знак безбрежности, слободе. У кружној игри, најзад, виде се трагови соларног култа (правац кретања играча одређује се према сунцу: „опосун”, „наопосун”)¹⁹³. Ове основне Саксове тезе о кружној игри потврђује кореографски материјал са свих континената, па, разуме се, и словенски; да је сам Сакс боље познавао игре Јужних Словена, неке његове хипотезе у књизи *Историја игре* добиле би конкретну потврду у живој играчкој пракси на Балканском полуострву¹⁹⁴.

Коло (кружна игра међусобно повезаних играча) има у Јужних Словена два главна облика: затворено и отворено коло. Затворено коло представља једноставан, крајње строг, али истовремено савршен облик, јер сви учесници изводе исте кораке и покрете, сви се држе на исти начин, сви се осећају једнаки. Отворено коло нема те сталности, оно допушта нова, богата просторна решења, у којима се, ипак, види надмоћ колективног над индивидуалним, јер се и отворено коло као по инерцији креће кружном путањом; уосталом, ни за спирално и змијасто кретање кола не може се рећи да је само плод коловођине маште.

Затворено коло око лица или предмета имало је „задатак да овлада тим предметом, да га потчини”¹⁹⁵; „играти око неког предмета значило је или заштитити га од демона или променити његово стање у смислу оздрављења, плодности, прелаза из једног доба у друго (иницијација)”¹⁹⁶; та магијска функција кружног облика игре нашла је широку примену у Јужних Словена и њене остатке налазимо у данашњим профаним играма (о томе ће бити још говора). Овде ћемо само напоменути да када престане стварно или фиктивно заокружавање, затворено коло може да промени облик, на пример, да се „изврне”, да постане „испуцено” тј. да играчи окрену леђа центру круга, или да се круг претвори у спљоштену елипсу (Славонија¹⁹⁷, Бугарска¹⁹⁸), да добије пасуљаст облик, да се угне са две наспрамне стране. У козараком колу играчи понекад силовито „заривају”, повуку коло центру, па се врате на прећашњу линију; или га избоче

¹⁹³ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 83—85.

¹⁹⁴ На пример, коло на колу.

¹⁹⁵ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 84.

¹⁹⁶ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 7; Ц. Ц. Фрзер: *Златна грана*, Београд, 1937.

¹⁹⁷ И. Мамузић, *op. cit.*

¹⁹⁸ У Казанлуку и Карловском игра се пролећно затворено коло кривулка или улица. Облик спљоштене елипсе је добило, по мишљењу Р. Каџарове, зато што је улица у којој се игра тесна (*Български танцов фолклор*, стр. 37).

уназад да би на тај начин потисли посматраче¹⁹⁹. Али у свим тим случајевима важно је одржати јединство кола, не дозволити да се искида.

Данас је тешко одредити где се игра у затвореном а где у отвореном колу. Може се само уопштено рећи да је затворено коло чешћа појава у Црној Гори, Херцеговини, Босни, Лици, Славонији, Далмацији, ужој Хрватској, док је отворено коло карактеристично за Србију, Македонију и Бугарску.

Затворено коло образује се на више начина. Најмање затворено коло као заметак великог нађено је у околини Јајца: „Коло поведу двоје, обично момак коловођа и дјевојка; чим се трећи ухвати до њих, затворе коло”²⁰⁰. Такво коло расте уклапањем нових играча у већ формирено коло. У Крепољину је арукчије. „У почетку игра се у отвореном колу док се не скупе играчи; онда се коло затвори”²⁰¹. И на Пагу „у почетку је коло обично отворено, и има свога коловођу. Оно је још доста мало. За то време задене се барјак на школу. Кад колу приступе сви који желе да играју, оно се затвори. Тада један од присутних мушкараца узима барјак и обноси га око затвореног кола као знак да је оно постало „цело””²⁰². Затварање кола види се и у охридској игри *Није идаме* (макар кратко): „коловођа и кец се поклоне један другом у тренутку када се коло скупи”²⁰³. У околини Радомира и Брезника неке игре изводе играчи у круженуј поворци, па тек на крају затварају коло²⁰⁴.

Када се коло затвори, настаје уједначена игра, обично уз песму. Много је рећи случај, као у Славонији, да су отворена кола уз песму, а затворена уз свирку и песму (комбиновано)²⁰⁵. Ма каква била музичка пратња, или ако се игра без ње, посматрач затвореног кола добија утисак монолитности. Међутим, и у затвореном колу постоје међу играчима разлике: један играч има истакнуту улогу првог певача, који „започиње” песму, или је то нека врста заповедника кола, ако се игра немо, па и уз свирку. У Хлевену се груписање играча од самог почетка тако вршило да се знало где је опашка, јер се ту хватају најслабији играчи, док су најбољи образовали центар, од кога се на једну и на другу страну ређају играчи по мајсторству²⁰⁶. У прошлости

¹⁹⁹ Ј. Дорђић: *Партизанске и друге народне игре...*, стр. 251, сл. 5. У Рогозници (Шибеник), према казивању старих људи, играло се некада у великом мешовитом колу, које се повремено претварало у два мања, прилепљена једно уз друго. Вероватно се такав облик добијао „заривањем”. И у Војводини играч „заводи” коло повлачењем према центру и натраг (О. Младеновић, рук. *грађа*).

²⁰⁰ Ј. Дорђић: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 27.

²⁰¹ Д. и А. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 113.

²⁰² *Ibid.*, VII, стр. 188.

²⁰³ *Ibid.*, IV, стр. 128.

²⁰⁴ Р. Каџарова-Кукуџова: *Български танцов фолклор*, стр. 37.

²⁰⁵ Ј. Јованчан: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 96.

²⁰⁶ Р. Каџарова-Кукуџова: *Хлевене*, стр. 16.

„У Чачку је коло увек било „састављено”, затворено, и није се никада отварало. Ако би га неко прекинуо, „имао је да буде бијен”. У средишном огромном празном простору по два свирача са дугачким свиралама обавијеним жицом шетали би уз коло, некад заједно, некад одвојено један од другог. Тако су омогућавали играчима да их боље чују и да лакше подесе своје кораке према музici”²⁰⁷. И у Бугарској је у прошлости било великих затворених кола, у које се хватало по 200—300 особа. Али ова кола због величине нису могла да очувају своју првобитну кружну форму. Зато играчи док су удаљени од свирача играју „кротко”, често само корачају, а кад дођу близу свирача, заиграју, поскоче, повуку коло; чим се одмакну, опет се опусте²⁰⁸. И затворена кола средње величине могу да мењају обим сужавањем и ширењем, али ако се круг сувише рашири, свирачи обилазе коло са унутрашње стране да би одржали његов кружни облик²⁰⁹.

У Босни је традиција затвореног кола тако снажна да игре које прелазе из Србије у отвореном колу у новој средини добијају облик затвореног кола. То свакако није случајно, нити је једини разлог у томе што играчи желе да осете играче до себе²¹⁰. Обрнут случај је чешћи: затворено се коло отвара. Ко ће га отворити? Ако се игра уз песму, то ће учинити први певач, онај који почиње и води песму. Или најбољи играч, кога спутава стега затвореног кола. Или ће се коло искидати тамо где је најслабије, где је „опашка”. Мошињски сматра да се затворено коло отворило на месту где је први играч, али не први по игри, него „који је себе тако сматрао, јер је плаћао свираче”²¹¹. Ово мишљење није неосновано, али се односи на најновији период, када су се појавили професионални свирачи. Отварање кола је, међутим, старија појава.

Мошињски је, даље, сматрао да се затворено коло претворило у ланац играча чија је глава предводник, а тзв. *ogon* (реп), његов ранији сусед добио је место на супротном крају. Ако се под „ланцем“ мисли на праву линију, а не кружну, онда се могу наћи паралеле таквом отварању кола у посавској игри *Titrala se lijepa Mara*: у затвореном колу певају прво женске један стих па га мушкарци понове, пред крај игре коло се развије „на уже”²¹². Обичнија је појава да се затворено коло отвори и настави кретање по кружној линији. У Хлевену затворено женско коло ((„на колело”) је уводна игра, „на пристъпки”, права игра почиње тек када се коло отвори, када „полети”²¹³.

²⁰⁷ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 101.

²⁰⁸ Р. Каџарова-Кукудува: *Български танцов фолклор*, стр. 36.

²⁰⁹ *Ibid.*

²¹⁰ Ј. Допуђа, рук. збирка.

²¹¹ К. Мошињски, *op. cit.*, стр. 1083.

²¹² В. Џанец—Н. Сремец: *Hrvatske pjesme i plesovi*, стр. 215.

²¹³ Р. Каџарова-Кукудува: *Хлевене*, стр. 17.

Другу врсту отворених кола чине она која се одмах формирају „као срп” (Вук у опису краљичке игре): отвор кружне линије непопуњен играчима износи отприлике четвртину круга и константан је, колико је год могућно. Такву формацију имају русалијска кола, као и већ споменута краљичка игра код Вука. То су остаци обредно-магијских игара у којима је на овај начин било омогућено да демон изађе из обредног простора. Заокружавање је ипак потпуно, јер је невидљива, спиритуална линија кретања играча у целости описала круг.

Трећу врсту чине отворена кола која су постала из „лесе”, „реда” — праволинијске формације, која се услед великог броја играча или по снази традиције савила. То су бугарска кола *на прав и крив прът*.

Данас се отворена кола одмах формирају „на срп”, наравно, без икакве везе са некадашњом функцијом овога облика. Коло се повећава „улажењем” играча у коло или „дометањем”, „настављањем” у току игре (*шарено коло* у Србији и др.)²¹⁴.

У обичном отвореном колу С. Џуџев разликује три изразита дела: *чело* (коло вођа са неколико најближих играча), *средина* и *опашка* (кец са суседним играчима), с тим што је *чело* на десном крају кола²¹⁵. У северозападној Бугарској такво „водено хоро” зове се *танец*²¹⁶ (као и у Македонији, где се назива и *оро*²¹⁷). Мада број учесника није битан за отворено коло, изненадује чињеница да има кола са врло малим бројем играча. У Нишу се подсмешљиво каже: „Три Циганке — цело оро!”, али стварно постоје тако мала кола. На пример, *Катаринче, девојче* је отворено коло са свега четири играчице (Вучитрин)²¹⁸; *цамаларку* са сабљама играју око решета са храном три „дедиће” из цамаларске поворке (Бугарска)²¹⁹; сестре Јанковић кажу за банатску *нумеру* да је отворено коло²²⁰, али то је пре „ред” са три — четири играча, који се надигравају.²²¹ Много више има великих, управо огромних отворених кола, у којима на саборима учествује по неколико стотина играча. Такво је и *новљанско*

²¹⁴ М. Илијин—О. Младеновић: *Народне игре у околини Београда*, стр. 172: „Ако је *шарено коло* отворено (као у Белом Потоку), оно не сме да се сече, пити да се кида, него се играчи *нижу* редом, коло се „наставља” (да би се брак одржао)”. Обрнут поступак види се у сремском колу *Ласте, проласте*, којим се прате другарице после мобе: „коло се игра улицом, играчице се откину испред својих кућа” (Љ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, V, стр. 173).

²¹⁵ С. Џуџев: *Българска народна хореография*, стр. 158—159.

²¹⁶ К. Махан: *Малко хореография*, стр. 40.

²¹⁷ Г. Пајтониев—Ж. Фирфов: *Македонски народни ора*, стр. 25.

²¹⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, бр. 31.

²¹⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 63.

²²⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 200.

²²¹ У ствари, *нумеру* изводи неограничен број играча: један по један, по два итд., све до „реда”, који може да се савије у коло, али тада у надигравању учествују само поједини играчи.

коло, у које се о Покладама хватао читав Винодол; Шумарски помиње да се крајем XVIII века у коло хватало по 400 граничара; у Бугарској су такође позната кола од више стотина играча.

У отвореном колу улога првог и последњег играча нарочито је истакнута, и о њој ће бити говора у посебном одељку. Колико они утичу на сам облик кола, види се из ова два примера. Испод планине Мајевице игру *бібер* изводи отворено коло, јер су имитативну радњу преузели коловоћа и кец (у другим крајевима Босне *бібер* се изводи у два наспрамна ланца)²²². У Гњилану се „два женска кола крећу кружно по истој путањи уз певање које наизменично изводе прво и друго коло“ а затим се мање коло провлачи кроз „капију“ већег (*Oj, Стамено, Стамено*)²²³. Нема сумње да се у овом случају ради о некадашњим наспрамним врстама, које су се под утицајем опште традиције играња у колу и истакнутије улоге коловоћа и кеша „савиле“, усвојиле кружну путању, али се нису саставиле, јер представљају два „противничка“ тabora. Провлачење играча кроз „капију“, испод „моста“ симболична је радња обредног порекла, и доста често се и данас сусреће у отвореним колима Јужних Словена²²⁴.

Странџанско коло чопраз представља посебан тип отвореног кола: „у средини су жене, а на два врха мушкарци, који изводе сложене фигуре“²²⁵. На жалост, из оскудних података не види се како се жене сналазе у овом незавидном положају, и да ли успевају да одрже своје место или су елиминисане из кола, као што се дешавало у прошлости у Хлевену, када је отворено коло имало једнога водача (у средини) и два опаша, тј. на десном крају су се хватале жене, а на левом „чираци“ (шегрти, почетници). „У тешким играма опашке су отпадале и остајали су да играју само „мајстори““²²⁶. Такво отресање сувишних играча види се и у Хрватској Дубици, где „ако је коло сувише велико, па играчи желе да га смање (да би, на пример, брже играли), они га „пресеку“ („пресеји коло“), то јест ослободе извесног броја учесника. На тај начин образују се два мања, или једно мање коло, док се остали играчи растуре“²²⁷.

Приликом играња „на два краја“, „на два танца“ коловоће се надмећу не штедећи „средину“. „Она треба да напретне си-ле да одржи да се не распадне хоро. И врх тегли на једну страну, и опашка тегли на другу. Да искдају хоро“ (Самоковско)²²⁸.

²²² J. Dopuđa: *Narodne igre Kupreškog polja*, библиографија на стр. 174.

²²³ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 90.

²²⁴ Z. Kummer: *Vsebina in poten plesne igre »most«*, Rad KFJ, IX, стр. 471.

²²⁵ Р. Кацарова-Кукудова: *Народни хора и игри в Странџа*, стр. 408.

²²⁶ Р. Кацарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 16.

²²⁷ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 18.

²²⁸ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 40.

У сврљишком крају *катаңку* истовремено воде оба *краја*: некад упоредо, некад се „јуре”, а „средина” се вешто прилагођава променама правца.

Док материјал из Србије показује да је и даље на великој цени место коловође и његове околине, дотле, на основу бугарског материјала, Р. Каџарова изједначује „водена” кола са кољима „на два краја”, јер сматра да је улога опашке постала тако велика да је равна улози коловође, па се на то место сме да ухвати само искусан играч. Пример је *криво хоро*, које се савија у двоструку спиралу (правци супротни)²²⁹. Ту се види још један начин раздвајања већег кола у два мања, јер је сигурно да „средина” не може дugo да одржи два правца кретања.

Отворено коло има у етнокореолошком смислу велике предности над затвореним колом. Оно пружа могућности да поједини играчи изразе своју индивидуалност, да се дође до нових, разноврсних и богатих комбинација и фигура. И. Ловрић је већ приметио да „коло мијења сваки час облик (у чему јест бравура коловође), претварајући се час у елипсу, час у облик слова s, час у ово, час у оно”²³⁰. Такве промене облика помињу Шумарски и Кухач (*повраћанац*, Славонија)²³¹. Ипак, поред свих „бравура” коловође, путања отвореног кола је: кружна, или спирална, или змијаста, па и праволинијска.

Као коло уопште, тако и чињеница да има отворених и затворених кола у Јужних Словена не говори о нечем изузетном; напротив, и стари Хелени су имали, као што и данашњи Грци имају, такве формације; француска *фарандола* личи на отворено коло; германски *Kettentanz* исто тако; на Фарерским острвима се у отвореном колу певају епске песме. Поређење са руским и украјинских хороводима намеће закључак о великој сродности са нашим материјалом, итд. Али не ради се о сличностима, него о утврђивању шта се и како од тих општечовечанских добара сачувало у Јужних Словена, како се то наслеђе даље развијало у условима развитка појединих етничких група. У том погледу карактеристично је нагло отварање кола, које сада боље одговара индивидуалној афирмацији играча.

Коло са једним или више играча у средини. — У претходном одељку додирнуто је питање магијске функције кружне игре и истакнут значај односа путање и центра. Та путања је константна чак и када је центар имагинарна оса. Уколико је постојао конкретан центар — живо биће или предмет, из њега је, по дубоком уверењу примитивног човека, дејствовала сила

²²⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 39.

²³⁰ I. Lovrić: *Bilješke...*, стр. 110.

²³¹ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 354.

на играче, и обратно: биће или предмет који се обигравао били су изложени дејству обредне радње учесника у колу. У хришћанству је тај однос протумачен као мистична веза, духовно прожимање²³².

Мада је познато да су обредно-магијске игре већином у поворкама, а обредно-култне у везаном кружном облику, ми ћемо их посматрати заједно, имајући у виду у првом реду њихову кружну путању и однос према центру. Дакле, „из многих примера може се видети да се поворком или колом обредно опасује или заокружава: хлеб, погача, свађа (свадбени колач), црепуља, трпеза, ибрик с цвећем, корпа с јајима, кућа, црква, манастир, село, родно дрво, пањ, ватра, огњиште, стадо на премлазу, дете о стрижби, вереница на камену у амаму за време купања и чешљања, младожења који се брије о свадби, млада кад јој се скида венац и стави на главу капа, балтација са секиром, болесник, најмилији члан породице, девојка о чијању (чешљању) перја“²³³. Овом списку, наравно, могу се додати и други предмети и лица: кошница са пчелама, мангала, решето с храном, поклопац, троножац, запаљена лампа, невестина спрема, покојник, тупанција, свирачи, итд. Пролазећи кроз разне фазе људског развијка функција кружне игре се изменила, али је остао стари облик, у који се уселио нов садржај. Тако је од многих магијских игара данасстало само трагова у забавним играма одрачних или у дејчјим играма. Нас у овом случају интересују оне игре у чијем је центру остао један играч са задатком да подражава покрете животиње у складу са текстом орске песме: *Ože јежо да се жени* (Косово), *паун* (Херцеговина и други крајеви), *кума* (Босна) и др. Без обзира на њихово, евентуално, тотемистичко порекло, њихова је данашња функција чисто забавна (чак само за децу). Главна им је црта подражавање, које се у другим играма још изразитије претвара у глумовање. На тај начин добија се нека врста народног позоришта, у коме један једини извођач постиже такве ефекте да одржава пажњу свих гледалаца, који су истовремено и учесници у колу-хору (у античком смислу). Наравно, овакве игре треба разликовати од игара у којима се кореографским средствима (корацима и покретима целог кола истовремено) представљају: ход лисиће, праћакање шарана, махање крилима и крештање сове, и др. У кореографском смислу то је виша форма орског изражавања.

Драмска црта се још више развија када коло шаље у центар круга двоје играча са одређеним задатком, који се обично састоји у томе да прво један играч или играчица (Вук каже: једно) уђе у средину кола са јастуком у руци, према тексту

²³² Љ. и Д. С. Јанковић: *Прилог проучавању остатака орских обредних игара*, стр. 6.

²³³ Ibid.

изабере играчицу (или играча), затим обое клекну на јастук, пољубе се, заиграју, једно одлази натраг у коло, а радња тече испочетка. То је у читавој Европи познати тип игара *Polster tanz*, који се игра у разним варијантама код Словенаца, Хрвата и Срба у Војводини: *јастучец*, *јастучић*, *јастук*, *ванкушец*, а с њим су сродна сва „бираћа кола” (*Игра коло на двадесет и два* и др.)²³⁴. Понекад коло и не игра, него стоји и посматра певајући. Мошињски то назива „архаични нехоровод” и наводи да код Великоруза у женском стојећем колу младић игра соло, а у Транскавказу пар опкољен певачима²³⁵ (тако се играју бугарска *раченица* и црногорско *оро*).

Један од најзанимљивијих, а вероватно и најстаријих, мотива ове врсте је коло из Пореча (Македонија) названо *змија*: „змија” се налази у колу, а „мајка” с „ћерком” изван кола. Из дијалошке форме певања и потребе да се текст покретима илустреје развија се богата драмска радња²³⁶. У Херцеговини, Босни и Црној Гори у затвореном колу је играчица, а изван кола играч, који се труди да пробије коло и ухвати играчицу, како му налаже орска песма. Ово је већ права инсценација отмице девојке, коју штити заједница у виду кола (*бидије*, *ћузел*, *Сархон-Алија* и др.). „Игра је занимљива — каже Ј. Допућа — нарочито ако солисти имају веће глумачке способности, па дају гестовима већу и јачу изражајност, и ако лијепо пјевају”²³⁷. Певачке способности не траже се за дрељу и дрељиницу, који изводе шаљиву ускршњу игру у саборском колу (Бујановац); дар импровизације и шаљив тон (са великим слободама у изражавању) довољна су гаранција да ће извођачи (два мушкарца) имати успеха пред широким саборским аудиторијем²³⁸.

Оваква кола ангажују све присутне на неки начин. Они који стоје около или се крећу по круглој линији нису прости посматрачи, него учесници који својом песмом или упадицама активирају одређени и фиксирали, или само скицирали, садржај; све остало препуштено је импровизацији и индивидуалним способностима појединача. Веза између онога што се догађа у центру круга и учесника у колу јака је и трајна.

Коло у колу. — Под овим термином подразумева се формација од два кола која имају исти центар, а може их бити и више. Оваква кола су обично затворена, ређе отворена.

Као што је изложено у одељку о подели играча по полу и узрасту, коло у колу најчешће се формира тако да се од-

²³⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, бр. 57; библиографија код Ј. Допуће: *Народне игре Купрејског поља*, стр. 169—171.

²³⁵ К. Мошињски, *op. cit.*, стр. 1048.

²³⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 40.

²³⁷ Ј. Дорђа: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 10.

²³⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 41.

товарајуће групе нађу потпуно изоловане, али истовремено оне чине одређену целину. Поред Малешевца, традицију четвростируких кола имали су и Овчепољци, како су забележиле сестре Јанковић: „Казивали су нам да Овчепољци, који су на гласу играчи, нарочито у Св. Николи, комбинују четири кола: у првоме су старци, у другоме жене, у трећем омладина, а у четвртом деца”²³⁹. С које стране треба бројати кругове, можда се јасније види из овога податка: У Боки Которској на Ускрс после вечерње играло се „васкрсно коло од старијих мушкараца уз песму *Сабљу паше стар Новаче*. У овом колу има друго коло девојака и младића, па још и треће коло у овом колу — ћака са учитељем”²⁴⁰. Најобичније је коло у колу тј. два концентрична круга са поделом према полу извођача. Тако може да се игра зетско коло, са женама у унутрашњем кругу; када се зетско комбинује са црнничким колом, ово је унутра; најзад, женско зетско коло опкољава мушки коло на колу. Делић и Братић помињу двоструко затворено коло које се креће на једну страну (Херцеговина)²⁴¹. У Гњилану се тако комбинују два отворена кола: „док се играчи у мушким колу разигравају, дотле женско коло, готово скривено иза мушкараца, неупадљиво клизи. А може да буде и обратно: лаконого мушки коло разиграва се иза женског кола”²⁴². Слично је у Скопској Црној Гори, док на Пагу један заједнички коловоба са барјаком у руци води двоструко отворено коло. Најзад, у Орубици (Славонија) женско коло игра око мушки кола „на кат”²⁴³.

Док се за ове примере може претпоставити да су у вези са неком старом традицијом и посебног значаја за извођаче, има читав низ примера из којих се види да коло у колу настаје из практичних разлога, када немаово простора за игру, или се тада не врши подела по полу или неком другом принципу, него се веће коло кида у мања, која рационално искоришћују простор. У Херцеговини се таква „дворита” отворена и затворена кола често јављају. И Кухач их је нашао у Славонији: „Кад много играча учествује у колу, тада се поставе онако да је округ дво или трострук, дакле не тако како нпр. у Сријему, гаје се играјући раздиеле у два или три посебна кола, које свако

²³⁹ Ibid., III, стр. 152.

²⁴⁰ М. Вукелић: *Ускрс*, Време, уокршњи број, Београд, 1937. Разуме се, дечје коло је добило учитеља накнадно а ауторово објашњење симболике („Сва три кола тумаче како је Христос васкрснуо”) сасвим је произвољно.

²⁴¹ Т. Братић и С. Делић: *Народне игре са сијела и збора у Горњој Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја, XVII, Сарајево, 1905, стр. 167.

²⁴² Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 52.

²⁴³ Љ. и Д. С. Јанковић: *Прилог проучавању остатака орских обредних игара*, стр. 7.

свога коловођу има”²⁴⁴. Према А. Мајуранићу, новљанско коло се играло у више концентричних кругова, пошто се у њему одједном нађе 300—1000 играча²⁴⁵.

Сасвим особит начин формирања кола у колу види се у свадбеном *шареном ору*, забележеном у Нишу: „Млада и младожења су растављени у колу. Један играч оптрчава око кола држећи туро (марамицу везану у чвор). Удари њоме једног играча с леба и преда му туру да даље оптрчава око кола, које не престано игра, а он уђе у средиште кола. Ударени играч оптрчава око кола и удари другога, преда му туру, а он уђе у средиште кола. Тако редом. У средини великог кола на тај начин образује се друго коло — коло у колу — које игра на исти начин као и велико коло споља. Кад ударе младу туром, она уђе у унутрашње коло и почне да игра са играчима из тога кола. Одмах за њом ударе туром и младожењу који уђе у унутрашње коло и ухвати се до младе. На тај начин су се младенци симболично саставили”²⁴⁶.

Наравно, ни ова појава кола у колу није ни самоникла ни изолована у Јужних Словена, и о њој се расправљало у науци. Мошињски је изнео интересантан материјал и констатовао да се концентрични кругови могу кретати и у супротним правцима: мушки удесно, женски улево. Из тога је изведен закључак да се ради о соларним и лунарним култовима²⁴⁷. К. Сакс је у концентричним круговима видео посебан начин варирања, умно жавања играчких елемената, поред већ споменуте магијске функције²⁴⁸. Занимљив материјал о колу у колу објавили су совјетски етнокореолози: код Т. Ткаченко је пример из Литве: посебно игра мушки коло у женском²⁴⁹; у Подмосковљу главно коло — хоровод — креће се улево, а унутрашње — мање — удесно²⁵⁰; код Украинаца „ограниченост простора за игру утиче на конструкцију игара свих горштака”, па се игра и у четири концентрична круга²⁵¹. Грузијско коло *перхули* и данас се игра у три концентрична круга, од којих је спољашње мушки, унутрашње женско, а у центру је мушки земкрело — коло на колу или коло на два спрата. Сва три кола крећу се у супротним правцима²⁵². У овом последњем случају не треба нарочито

²⁴⁴ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 246.

²⁴⁵ A. Mažuranić: *Novljansko kolo, drevni hrvatski ples, sačuvan kao i oazi, u Novom vinodolskom*, Novosti, Zagreb, 1927.

²⁴⁶ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 273.

²⁴⁷ М. Стојковић, *op. cit.*, стр. 25—45.

²⁴⁸ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 80.

²⁴⁹ Т. Ткаченко: *Народный танец*, Москва, 1954, стр. 385.

²⁵⁰ Н. Владыкина-Бачинская: *Подмосковные хороводы*, Москва 1964, стр. 6.

²⁵¹ Р. Гарасимчук: *Особенности украинских народных танцев карпатского района*, Москва, 1964, стр. 7.

²⁵² Е. А. Гварамадзе: *О некоторых специфических особенностях грузинского народного танца*, Москва, 1964, стр. 6—7.

указивати на сличности са црногорским комбинацијама исте врсте, додајући само ранијем излагању податак да у Црмници, када игра зетско коло око црмничког, свако коло пева независно²⁵³.

Можда имамо права да у кретању парова по кружној линији, за које знамо да је настало из кола, видимо и далеке остатке кола у колу. Ако се парови крећу чеоно по кружној линији, било да се мушкарац и жена држе међусобно, било да везе међу њима нема, увек се пази где ће ко стати. За истарско играње је карактеристично да играч заузме место ближе центру круга, тако да су сви мушкарци унутра а жене споља. Обрнут распоред је у тита, тита, црногорском затвореном колу, које се игра и у паровима, са променом места играчица²⁵⁴. У Подравини је такав исти распоред, али померање, по једном извору (старијем), врше девојке, а по другом (млађем), мушкарци²⁵⁵. У неким играма, као што је *шикаљарско коло* (врста *мафрине*, Бока Которска), невезани круг играча у извесним фигурама леђима је окренут центру, а лицем женском кругу и тада долази до промене места између наспрамних играча. Готово истоветну формацију наводи К. Сакс: „У центру је бубањ, ритам је исти, али спољашње коло се приближава центру, а унутрашње се удаљава од њега. На тај начин после неколико корака оба прстена променила су своје почетне позиције. Кад се сртну, сваки играч удари штапом о штап свога партнера из другога кола”. Сакс и у овом примеру налази потврду да је коло у колу у вези са лунарним култом²⁵⁶.

Коло на колу. — Осим у хоризонталном, коло се развијало и у вертикалном правцу, и комбиновано. Наиме, у Херцеговини и Црној Гори, затим као изоловане појаве у Босни, Славонији, Србији и Бугарској, јавља се ова формација, позната у домаћој литератури као *коло на колу* (поред локалних назива): затворено коло у коме играчи држе на раменима још једно коло. Са доста разлога, али и са извесном резервом, у ову врсту може се убројати и белокрајински *турн*.

Најстарији опис кола на колу, из пера С. Шумарског, односи се на један војнички „предах” граничара 1799. године, испуњен орским и витешким играма. Тада су граничари Хрвати „њи по 60 ухватили се у једно коло тако да 20 стоји доле, 20 попне се на њиова рамена и загрле се, на ови рамена опет други тако исто загрљени стану, тако да све 3 человека један на другом стоје, тако певају и полако у наоколо окрећу се”²⁵⁷. Крајем XIX

²⁵³ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, стр. 70.

²⁵⁴ *Ibid.*, I, бр. 73.

²⁵⁵ Ј. Иванčić: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 69.

²⁵⁶ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 92.

²⁵⁷ С. Шумарски, *Градња*, стр. 10.

века црногорско коло на колу описао је П. А. Ровински. Нов податак је да је горње коло два пута мање од доњег (које има до 20 људи), а да трећи ред чине 3—5 играча („ово по-следње представља већ уметност акробата”, каже Ровински)²⁵⁸. Касније је црнничко коло на колу још детаљније описано²⁵⁹: играчи доњег кола треба да буду снажни и исте висине, да се међусобно чврсто држе; горњи играчи стоје доњима на раменима и држе се за мишице. Године 1907. објављен је један чланак С. Делића и Т. Братића, у коме се спомиње коло на колу у Гацком. Изводе га и муслмани и православни уз песму *Oj, Ђевојко Стамболијо*, а представља „носење чадора”²⁶⁰. Као етнокореолог прецизнији опис је дала Ј. Допуђа: „Коло на колу је заправо на два спрата. Доње коло „кола” — корача, а играчи горњег кола стоје на раменима играча доњег кола чврсто загрљени. Чадор-коло је на три спрата. Ове двије игре су изводили само играчи (мушки), а биле су распрострањене у источном дијелу овог подручја”²⁶¹. Територијално је најближи податак да се коло на колу играло у Новој Вароши²⁶², а по усменим саопштењима, било га је у Пиперима и Васојевићима. Сачувало се и код Муслмана у Босанској Посавини, који су се тамо доселили у XIX веку из Ужица. Песма *O, Ајкуно, харемзадо*, „пева се у колу које се зове хбла. Ово коло је иначе сасвим непознато у овим крајевима. Играју га само мушкарци. У коло се ухвати група снажних момака, а њима на раменима је други ред момака. Сваки из горњег реда стоји на раменима двојице из доњега реда. Џуре пјевају у један глас, без инструменталне пратње”²⁶³. У Србији се јавља у два међусобно удаљена подручја, која се и етнички разликују. У опису црноречког округа крајем прошлога века С. Мачај наводи игре влашког становништва, па каже: „Оригинална је њихова игра „Каса де дои боји” (кућа на два спрата). Ту ће 4—6 момака један другоме метнути руке на раме створивши чврст круг; толико исто младића попеће се на њихова рамена, осигуравши се узајамним загрљајем. Тако ће се ова лабава веза кретати, а остала младеж смејати и виком пропраћати ову љуљкачу пирамиду, док који несташко изгуби равнотежу, те би који пут чисто заплакао од бола, кад тресне о земљу, при чему га чека још смех и руга другова му”²⁶⁴.

Врло је занимљив следећи пример. У Средачкој жупи, о сабору — по М. Илијин, на Ускрс, а по М. Влаховићу, на Св.

²⁵⁸ П. А. Ровинскиј, *Черногория*, II, 1, С. Петербургъ, 1897, стр. 761.

²⁵⁹ В. Вујовић: *Црногорско оро у Црнници*, стр. 40; Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, стр. 70.

²⁶⁰ Т. Братић—С. Делић; *op. cit.*, стр. 135—136, сл. 17.

²⁶¹ Ј. Допуђа: *Pregled narodnih igara Hercegovine*, стр. 87.

²⁶² С. Зечевић: *Преглед народних игара ужичког дела Санџака*, стр. 118.

²⁶³ А. Наметак: *Folklor užičkih muslimana i Bosanskoj Posavini*, Rad KFJ, VIII, стр. 145.

²⁶⁴ С. Мачај: *Живот и обичаји у Црноречком округу*, Гласник Српског ученог друштва, 73, Београд, 1892, стр. 144.

Јована — код цркве св. Николе у Средској, жене играју после богослужења све до ручка, а по ручку мушкарци „бацају камена с рамена, скачу и „праве град”: млађи мушкарци се ухватају за руке, на њихова рамена станују три или више момака, а на ову тројицу опет један који са чашом вина у руци благосиља, док се они доле окрећу у круг. Онај горе благосиља овако: „Ове године овако дочекасмо, догодине још појако; да живи Бог народ, да да Бог слогу, мир” итд. Даље: „Ко чини мађија, да му се увати ко чичак за јаје; ко чини за козе, ко коза да вречи: ко чини за овце, ко овца да блеји; ко чини за говеда, ко говеда да риче” итд. Затим „нариче” за берићет, за мир и слогу у народу, па испије целу чашу, баџи је у вис и викне: „Колико капи у чаши толико душмана!” Чаша је од лима да се не разбије. Тада се сви разилазе и сви мушкарци певају: „Војводо-ле, војводице!”²⁶⁵. Овај опис „града” објавио је М. Влаховић 1931. године. Двадесет година касније М. Илијин је у Средској забележила: „На крају сабора, увече, када се растури саборско коло, на месту где је коло играло праве „град”. Четири снажнија младића ухватају се у коло за мишице. На њихова рамена се постави један играч који у левој руци има штап којим се ослања на рамена играча, а у десној флашу пуну вина. „Град” се окрене три пута удесно уз певање „Господи, помилуј” док горњи играч благосиља „среће и берићета”. У свом кратком импровизованом говору он помиње државу, грађане, појединце, стоку итд. На крају баџи флашу, која се разбије а он сиђе те му предаду печену кокошку. — Аруштво извиче онога ко ће да благосиља. Обично је то неки угледнији, отреситији младић или ожењен човек. После овога жене запевају *Развијај се, мори, дивно коло*, а затим се народ са сабора разилази”. Истом приликом М. Илијин је записала како је Марјан Савић благосиљао (1954. године): „Арага браћо! Честитам данашњи сабор свима. За много година га прослављали, сви весели увек били! Ко другом злу мисли, себи да нађе! Ко чини мађије за краве, ко крава да рика! Ко чини за овце, ко овца да блеји!”²⁶⁶ Како је „благослов” изгледао крајем прошлога века, може се видети из записа И. С. Јастребова. У њему се спомиње поред народних старешина и турска државна власт, а магијска формула је комплетна.²⁶⁷

Коло на колу још није довољно испитано у јужнословенским земљама²⁶⁸. За сада није познат ниједан пример из Македоније.

²⁶⁵ М. Влаховић: *Средачка жупа*, Зборник за етнографију и фолклор Ј. Србије и суседних области, I, Скопље, 1931, стр. 46—47.

²⁶⁶ М. Илијин, рук. *грађа*.

²⁶⁷ И. Јастребов, *оп. cit.*, стр. 130.

²⁶⁸ О. Младеновић: „*Коло на колу*” код балканских народа, Рад КФЈ, XIV (Призрен, 1967), Београд, 1973.

није,²⁶⁹ а до недавна ни из Бугарске. Године 1956. Р. Каџарова је најшла на два интересантна случаја код Помака (Бугара мухамеданаца) у Пиринској области. У селу Осенову код Благоевграда мушкарци се ухвате за рамена и почну спору игру уз песму *Хаджи Дамбо кула гради*; код стиха *На високо, на широко* сваки други играч испусти се из кола, остали хитро направе затворено коло на које се друга половина играча испне (сваки се пење на свог десног суседа) и тако се добије ново коло; игра се наставља док се текст не сврши. Ако има доста играча, коло може да буде и „троспратно“. Други пример је изузетно занимљив. У селу Корници код града Гоце Делчев коло на колу се назива *хамбаря* или *на кумин* (димњак, комин). Коло на колу играју девојчице од 13—15 година, а „за већу сигурност оне играју под неким гранатим дрветом да би могле да се придржавају за гране ако осете несигурност на слабим раменима својих другарица. Доње коло се држи за руке спуштене надоле а не за рамена као мушкарци. Доње коло се креће удесно једноставно: корак десном ногом удесно, корак левом ногом назад укрштено иза десне ноге. Игра се обично уз једну песму у 2/4 такту или другу у 8/16 и то увек антифоном: две — три певају, две — три отпевају. Текстови песама, као и у свима познатим случајевима, немају везе са кореографском страном игре“²⁷⁰.

Најзад, посебан тип *кола на колу* представља *турн* из Беле Крајине, у коме „четири снажна младића стану у чеони четвороступ, два задња играча ставе руке (с унутрашње стране) на рамена предњих. Два друга ставе носач на рамена; на раменима прве двојице стоји један, на раменима друге двојице други играч; они су окренути лицем један другоме и држе се за рамена“. Уз корачницу, коју певају и жене из пратње, „носе турн“ у град. Тако је 1936. године описао *турн* Ф. Маролт, а постоје и ранији записи, из 1839. и 1849²⁷¹.

Од свих познатих сличних појава код других народа²⁷² за наша проучавања највећи значај има *коло на колу* код грузијских племена у Транскавказју. Из доста подробних описа сазнајемо да Грузијци имају *перхули*-хоровод, као и *коло на колу*, које се назива *орсартула* и *земкело*. Код Свана *перхули* на два и три спрата — *мармикела* и *мурамулдикела* — имали су обредно-магијски карактер²⁷³. Код Тушине је то *корбегела*, а има и сложених облика: у спољашњем кругу су мушкарци, у унутрашњем жене, а у центру *земкело* на спрат.

²⁶⁹ Међутим, кола на колу је свакако било, као што показује и фотографија из Кашања (кумановски крај).

²⁷⁰ Р. Каџарова-Кукудова: *Хаджи Дамбо кула гради* (рукопис). У широј верзији објављено у часопису *Българска музика*, 5, София, 1971, стр. 39—45.

²⁷¹ F. Marolt: *Slovenske narodoslovne študije*, II, стр. 63.

²⁷² У наведеним делима Сакса и Мопишњског, затим В. Бардавелидзе и Галаєва (нап. 274, 275) и др.

²⁷³ Е. Гварамадзе, *op. cit.*, стр. 2.

Најпунији опис *корбегеле* дала је В. Бардавелидзе: „Тушини су по томе како се изводи хоровод на два спрата *корбегела* уз песму гатали о будућности: ако су певали нескладно, уплитали ногама, ако је неко пао с горњег спрата — „јаруџа”, ако је нарушена складност хороводне песме и игре, то је, по дубоком уверењу Тушина, предсказивало неродицу, помор стоке, болест међу људима, док је, напротив, исправно извршење *корбегеле* било јемство за обилан плод, размножавање стоке, благостање и срећу људи”. За време игре играчи се у једној песми обраћају Федору и Кавтару, божовима близанцима: „Федоре, умножи приплод, ако желиш као жртву овнове; умножи младиће, Кавтаре, ако желиш да те прослављају; умножи род лозе, Кавтаре, ако желиш пуне бачве вина; умножи девојке, Кавтаре, ако желиш да слажу стихове у твоју част!” У песми се, даље, спомиње платан искићен зрејим грожђем и младићи и девојке, који круже око њега. После детаљне анализе *корбегеле* В. Бардавелидзе закључује да је у питању култ вегетације и да је за Тушине лоза — дрво живота²⁷⁴.

Код Осетина *наертон симд* играли су мушкарици од 30—35 година, најокретнији и најснажнији. Доње коло се држало за појас збијено као зид и кретало се споро, у почетку ћедесно, а затим улево. У колу је било и по 200 играча. Исто држање, само разређеније, имало је горње коло: сваки играч је стајао на раменима једнога играча а не двојице. На крају песме горњи ред се обраћао доњем речима: „Поклоните нам се!” („Бакувут!”) на шта су ови одговорили: „Да бисте полетели доле!” („Даелаемае аерхаут”)²⁷⁵.

Има и паралела по територији ближих, али не тако блиских у кореографском смислу. У украјинском селу Тишковце младићи су на Ускрс правили „цркву” у виду *кола на колу*, али се оно није кретало²⁷⁶. *Калушари* у Румунији имају формацију сличну *турну*: четири играча носе на носачима двојицу; затим им доводе болеснике да их *носе*, а мајке стављају у наручје играча своју одојчад; они, према К. Саксу, припадају кругу живота и вегетације²⁷⁷. И Ђевђелијске *русале* у истој функцији обилазе око болесника или са дететом у наручју танчара играју²⁷⁸. У Бугарској у ивањданском обреду *Ењову буљу* носе девојке²⁷⁹, а у целој Средњој Европи постоје игре са оружјем у

²⁷⁴ В. Бардавелидзе: *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен*, Тбилиси, 1957, стр. 55—56.

²⁷⁵ В. А. Галаев: *Осетинские народные песни*, Москва, 1964, стр. 13—14. Галаев цитира опис *кола на колу* из књиге М. С. Туганова: *Осетинские народные танцы*, Цхинвали, 1957, стр. 8—9.

²⁷⁶ К. Мошињски, *ор. сит.*, стр. 1082. На слици се види да се доње коло држи укрштено позади за руке, а горње за рамена.

²⁷⁷ К. Сакс, *ор. сит.*, стр. 158.

²⁷⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 187.

²⁷⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 57.

којима је једна фигура са играчем уздигнутим увис на укрштеним мачевима; он обично држи заставу у руци²⁸⁰.

Игре типа *коло на колу* К. Сакс је довео у везу са иницијацијама, у којима исту вредност има „бити игран” (*être dansé*) и активно играти. У Калифорнији код племена Хуанењо забележено је да играчи који су подвргнути иницијативним обредним радњама у вези са прелазом из пубертета у младићко доба, када се уморе играјући, образују коло на раменима старијих играча (други примери говоре о узимању младића у наручје или на леђа); циљ је да се игра не прекида, јер би се тиме прекинуло дејство обреда²⁸¹. Ово Саксово мишљење прихватиле су сестре Јанковић и за наше *коло на колу*, имајући у виду примере из Херцеговине, Црне Горе и Славоније²⁸².

О *турну*, који се у Белој Крајини изводи заједно са *мостом*, *робчеца*, *курјим бојем* и *метлишким колом*, писао је у два маха Б. Орел. Његово прво мишљење било је да је *турн* „избледели антропоморфни облик негдашње представе мртвачког стуба”, а заједно са „мостом” и колом „остатак давних погребних обреда, који су већ у првобитном облику били тужног и, у исто време, радоснога пролећног карактера”²⁸³. Касније је Орел, проучавајући даље овај проблем, дошао до закључка да је „белокрајинска игра *мост* остатак давне обредне радње у вези са прелородом природе, пролећним растењем жита и трава”²⁸⁴. Ово последње мишљење заступа и З. Кумер²⁸⁵.

Остаје као усамљено и наивно мишљење С. Шумарског, који је тврдио да је *коло на колу* (троспратно) успомена на опсаду Прага 1768, када су се Хрвати, отимајући град „од Прајза”, верали уз градске зидине. По народном предању из Црмнице, *коло на колу* је симбол снаге и борбености Црногорца²⁸⁶.

Већ сама слика распрострањености *кола на колу* у Јужних Словена показује да је његово главно подручје у Херцеговини и Црној Гори; у осталим крајевима јавља се само појединачно. Вероватно зато *коло на колу* у Херцеговини и Црној Гори показује промене у функцији: од, како претпостављамо, обредно-магијске игре постала је обична орска игра чија се необична формација доводи у везу са борбеним традицијама становника ових крајева. Усамљени примерци из других крајева, не уклапајући се у нормалан етнокореолошки развој своје средине, сачували су у већој мери архаичне прте.

²⁸⁰ Р. Волфрам, *op. cit.*, стр. 80—83.

²⁸¹ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 31.

²⁸² Љ. и Д. С. Јанковић: *Прилог проучавању остатака орских обредних игара*, стр. 7.

²⁸³ Б. Орел: *Mitos o mostu*, стр. 91.

²⁸⁴ Б. Орел: *Al pejte...*, стр. 44 и 48.

²⁸⁵ З. Кумер: *Vsebina in poten plesne igre »most«*, стр. 471—479.

²⁸⁶ Прихватио га је и Ровински, као и Н. Мартиновић: *Коло у Горском вијеницу*, Рад КФЈ, X, Цетиње, 1964, стр. 137.

Да и коло на колу треба уврстити у обредно-магијске игре за плодност и здравље — бар по пореклу — говоре ове чињенице. Коло на колу се скоро свуда изводи у одређеним приликама, најчешће о празницима у пролећном периоду (Ускрс, Бурђевдан, Бајрам, а понегде (Бугарска, Кавказ) и на одређеном месту изразито култног карактера: око дрвета. У директном извођењу игре учествују припадници једнога пола, и то мушких (осим у Корници), или песмом може да помаже и други пол (Црна Гора, Бела Крајина, Бос. Крајина, Средска). Орска песма је само на Кавказу у вези са кореографијом. Коло на колу се креће по кружној линији, чешће једноставним, спорим корацима, а ређе у живим скоковима (*црничко коло*). Доњи ред играча држи се увек збијено, а број варира од 4—200 и више (Осетини); горњи ред има обично исти број играча (само Ровински помиње да их је двапут мање него у доњем реду); ако се пење још један ред, као завршни, број варира: код Шумарског је исти (20), код других се смањује, тако да на „трећем спрату“ стоји један играч са чашом вина или са барjakом у руци (као магијским средством заштите). У тим случајевима, као што је „град“ у Средској или примери са Кавказом, играч на врху „благосиља“ тражећи заштиту читаве заједнице и њеног добра (Ко чини за козе, ко коза да вречи, итд.). Сам благослов је сточарског карактера и одговара занимању становништва. У Грузији се у вези са „благословом“ јавља још један елемент кога нема у балканским примерима: од складности играња и певања учесника у колу зависи испуњење жеље односно просперитет целе заједнице; можда на ово подсећа детаљ да код Влаха у источној Србији „остала младеж смејом и виком пропраћа ову љулкаву пирамиду“ не би ли се срушила, у чему се види кушање играча (код Осетина томе одговара завршни дијалог горњег и доњег „јаруса“). Уосталом, у колу на колу свуда се цени спретност и снага, као и истрајност у игрању.

Сасвим изузетна је појава женско коло на колу код Помакиња у Пиринској области, које се држи у горњем реду за гране дрвета око кога коло кружи. Ово уноси нову светлост у питање порекла кола на колу, јер проширује круг учесника на женски пол (који у осталим случајевима учествује само у певању). Пошто су у питању сасвим младе девојке, није јасно ни да ли се овде ради о иницијацима или обреду за плодност. Ипак, велика важност мора се придати детаљу да се игра око дрвета и да се горњи ред играчица држи за гране, што указује на култ дрвета, чији сокови могу дати снагу иницијанткињама или уопште играчима приликом пролећних обреда. У сваком случају, играчице се не држе за гране зато што се осећају несигурне, иако такво објашњење дају и оне саме.

Најзад, интересантни су и термини. Коло на колу је чисто кореографски термин, врло добро грађен и оправдан у случајевима када су у питању само два реда играча (доњи и горњи).

Ако се појави и трећи ред, термин се мења, па се каже коло „на два ката”, „на три ката”, као што је влашки „каса де дои боји” (кућа на два спрата). Муслиманска хопа постала је, вероватно, од команде за певање горњег реда играча. Сви остали називи познати у Јужним Словена, као и украјински „црква”, у вези су са визуелном страном кола и његовом изградњом: *град, чадор, хамбар, кумин, турн, кула*, као и делови средачког града: доње коло — *стуб, горње — спрат, играч на врху — блашић* (он бласића тј. благосиља).

Леса. — У Вукову *Рјечнику* нема етнокореолошког термина *леса*, али тумачење: *die Pritsche, Flechte, crates* (код љеса) указује на основну карактеристику ове формације, која се огледа у преплетеном држању играча, односно у збијеној, чврстој плетеници, као што је плетер, плот. Тај ланац играча креће се праволинијски: десно-лево, или површински: напред-назад. Леса је карактеристична, наравно, поред других облика, за источну Србију, источну Македонију и западну Бугарску, а појединачне игре са називом *леса* могу се наћи и ван овога подручја.

Сестре Јанковић, говорећи о овоме облику, не ограничавају број учесника и овако га дефинишу: „Леса, облик многих кола са збијеним играчима у разним српским крајевима”²⁸⁷. Код Џонева у леси је број играча неограничен, а држање је битно: за појас, рамена, укрштено.²⁸⁸ Р. Каџарова је у више махова давала дефиницију *лесе* („на леса”), на пример: „прав ред играча преплетених руку као прошће”; „игре „на леса” називају се још игре „на прут”, „на прав прут”, „на крив прут”. Играју их изабрани играчи, који се држе за појас или укрштено, ређе за руке. Према хлевенским играорцима, у једну лесу може да се ухвати највише 16 играча; ако их је више, разваљује се леса; Р. Каџарова, даље, наводи да се *леса* игра у месту — „колико корака напред, колико назад, колико налево, колико надесно”²⁸⁹. Из свих наведених дефиниција могу се извући ове заједничке црте *лесе*: збијено држање, играчи су у једном реду, мало их је, кретање је површинско и праволинијско, по чему се битно разликује од правих кола и других облика. То је и Шумарски лепо запазио: „У шаранију сав ред на месту лево и десно у вис ноге диже и спушта, а *лесе* се играју на исти начин, но не на месту, него све напред ступајући” (агресивно кретање)²⁹⁰.

Међутим, често се дешава да се *леса* претвори у *коло*. Ако се број играча јако повећа, „прав прут” се сам по себи савије у „крив прут”. До тога је долазило и стога што се у првобитно краткој леси руководилац игре (онај који је командовао про-

²⁸⁷ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 168.

²⁸⁸ Б. Џонев: *op. cit.*, стр. 7.

²⁸⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 15.

²⁹⁰ С. Шумарски, *op. cit.*, стр. 54—57.

мену правила, корака) налазио у средини или негде ближе једном крају, па су се „врхови” у повећаној леси повијали ка њему. Леса се игра увек „под команду”, ситно, заморно, а за одмор руководилац наређује „разходку” — „шетњу”; то значи да се даље, до нове команде, игра у одмереном темпу и удесно најједноставнијим корацима одређене игре. Када се на тај начин опишу три четвртине круга, свирач да знак за промену корака, а руководилац командује ситно играње. Угибањем лесе непријател постане коло — отворено, или једноставно: *танац*, или због карактеристичног кретања десно и лево (произвољне дужине, поред напред-назад), леса добија два коловође — два *краја*, два *танеца*, оба подједнаке важности докод је кретање симетрично; када оно постане „на једну страну” — обично десну — можда под утицајем „разходке” или под утицајем традиције кола, — десни танчовођа постаје једини, а леса — обичан танац (отворено коло, које се креће удесно).

Да је оваква претпоставка о развитку *лесе* оправдана, види се и из податка да се код Бугара каже да коловођа води и коло и лесу²⁹¹. Исто тако, већ је споменуто да нека кола носе назив *леса*, а Ј. Вујић спомиње да су на једној београдској свадби тридесетих година прошлога века „господари” играли „коло, лесице и друге танце”, па чак у писму кнезу Милошу тврди да је „Сербске Лесице” и Вук Карадић играо!²⁹² На крају, *леса* се сматра свуда за мушки формацију, мада женама није неприступачна. У њој има нечег силовитог, захуктаног, безобзирног, нарочито док је „у реду”; кад се савије круг и приближи по облику колу, ма колико остала бурна, осећа се да је укроћена.

Коло и раченица. — *Раченица* представља поред *хора* најкарактеристичнији облик игре у Бугарској; изводи се соло („по саме”), у пару, у тројкама или у колу. Основни облик је соло игра, јер је игра појединачна, у пару или тројкама слободнија, „играчи се не осећају зависни од игре других и могу да праве најразличније комбинације између неколико основних фигура”²⁹³ (што се не може рећи за кола типа *раченице*). У *раченици* (као врсти) долази до изражавања *играджийството* (уметност играња) у надигравању, а карактеришу је веома живи и ситни кораци у 7/16 такту са распоредом J J J .

Термин *раченица*²⁹⁴ (ръченица) долази од ръченник (марама, крипа), коју играч држи у руци и њоме маше за време игре. Негде се назива и *чупница* (кършиница) од чупено, кършено тялото

²⁹¹ Б. Џоневъ: *оп. сиt.*, стр. 7

²⁹² Ј. Вујић: *Путешествије по Србији*, I, СКЗ 66, Београд, 1901, стр. 38; Вукова Преписка, III, стр. 746.

²⁹³ С. Джуџевъ: *Българска народна хореография*, стр. 242.

²⁹⁴ Овде је употребљен у значењу врсте игре за разлику од назива једне појединачне игре одређених музичких и хореографских елемената.

(извијање тела) и од чепник (пуцкање прстима); у софијском крају назива се и *пешачки*²⁹⁵. Има и других регионалних назива, од којих неки показују и извесне одлике раченице: *на срътa* — када се две колоне сусрећу и размимоилазе; *тестемеличка* и *кърпешка* — од кърпа; ст. слов. корен *плъс* — јавља се у називу за реченицу: *на пlesане*, *на пlesене*. Кад игра пар, играчи се не држе за руке, али у источној Бугарској (Добруца, Сливен) игра се *по тройки* или *ръченица тройка*, и тада је држање укрштено, са повременим кретањем по кружној путањи, пролажењем испод уздигнутих руку.²⁹⁶

Мада је распрострањеност данашње *раченице* као врсте велика, ипак она остаје највише везана за западну Бугарску, Шоплук, где се игра „најсавршенија раченица”, јер су, по Д. Христову, Шопови највећи мајстори за ситне, „тропливe” кораке²⁹⁷. Узимајући *раченицу* као врсту (не само као облик или одређену игру), Д. Христов је утврдио да постоји низ основних фигура које играчи слободно комбинују, и на основу тога извео закључак о сличности *раченице* са неким играма других народа: по корацима — са полком, по извијању тела — са ко-зачком игром; неке заједничке црте нашао је и са словачком игром *хомије* и мађарским *чардашем*. Ипак, *раченица* је оригинална бугарска игра и по важности одмах иза *хора*. По Р. Кацаровој, *раченица* је најбурнија бугарска игра, пуна импровизације, фантазије, често са елементима гротеске. Иако је типична соло игра (један игра, остали посматрају), она се понекад, нарочито у свадбеном расположењу, претвара у масовну игру: „У вихору опште игре често се дешава да учествују и не баш добри играчи, који се у мирној атмосфери не би решили да се изложе погледу критичког ока у игри „по саме”“.²⁹⁸ То све покazuје да је *раченица* екстатична игра и ближа играма Близског истока него словенским. Зато је требало много година заједничког живота да се ова два начина играња сложе. У Хлевену, на пример, жене и данас играју *раченицу* појединачно, док се мушка *раченица* игра и „на хоро”. То је логични прелаз (као и добруџанска *раченица* у тројкама) из хаоса масовне *раченице* у *ред*, организовану игру, чији је најбољи представник коло. Прелаз је понекад обележен комбинацијом *хора* и *раченице*, а понекад се сами играчи одмах повезују међусобно и формирају коло, док орске мелодије задржавају раченички ритам. Таква мешавина облика види се у свадбеним играма, и то даље од типичног раченичког подручја (Тракија).

²⁹⁵ Око Босиљграда *пешачки* је соло игра, удвоје или утроје; у Лужници је *пешачка коло* (Л. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 12 и 315).

²⁹⁶ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 42.

²⁹⁷ Д. Христов: *Ритмичните основи на народната ни музика*, Сборникъ за народни умотворения и народописъ, XXVII, София, 1913, стр. 15.

²⁹⁸ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 46.

Уз то, свака кореографска област у Бугарској има своју *раченицу*. Добруџански *ръченник* је најорганизованија форма, мада се играчи не држе међу собом за руке; они играју у виду круга, колоне, изводе истовремене покрете, у којима редовно има хумористичне ноте²⁹⁹. Таква синхронизација покрета и груписање играча у одређену целину воде директно у коло, што је несумњив доказ снажне традиције *хора* у Бугарској, која се бори против неконтролисане импровизације, тако различите од импровизације у колу (технички и стилски ограничене). Надмоћ кола као облика над игром појединца јавља се у низу бугарских игара, особито са мимичким елементима: *мамалига* (ист. Бугарска), *заешката* (околина Софије), *кривата* (Пловдив). У источној Србији играју се „по саме” *пешачки* из Божице (*пешачка* — Пирот, игра се у колу), *кatanка* из Лужничког Извора (изводе и два пара), док је сврљишка *кatanка* игра „на два танца”.

Крајњи резултат ових промена је *хоро-раченица* (држање као у *хору*) и *леса-раченица* (држање као у леси). Ритам и тakt *раченице* остаје (7/16), а кораци и покрети изводе се истовремено. Многа „игрива” *хора* играју се у *раченичком* ритму, па се називају *хванати ръченници* (тј. у којима су играчи међусобно повезани)³⁰⁰. Утицај кола показује податак из Лужничког Извора, по коме када *кatanку* играју у четворо, једнога играча изаберу за *коловођу* (мада није коло), тј. „ставе му у дужност да даје знаке за промену у игрању. Када игра само један пар, онда ову дужност врши мушкарац”³⁰¹.

Раченица је прешла из Бугарске у Румунију (задржавши се у Подунављу), где се игра као затворено коло у карактеристичном ритму. Д. Маринов је тврдио да су и калушарске и русалијске игре „разне форме *раченице*”³⁰². Наћи ће се и друге сличности, али остаје чињеница да *раченица* као специјална врста бугарске игре уступа пред *хором*, које се, с друге стране, примајући ритам *раченице* и неке њене одлике, развија и технички и стилски обогаћује.

Коло и паровна игра. — Наша данашња подела игара по облицима оштро разликује паровну игру од осталих облика, а нарочито од кола; чак се сматра да је свака паровна игра импортована у јужнословенско кореографско подручје, што није тачно. Напротив, треба разликовати пренесене и аклиматизоване стране игре (валцер, полка) од игара сличних облика, које су настале даљим развојем кола као облика у одређеним усло-

²⁹⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 42.

³⁰⁰ *Ibid.*, стр. 33.

³⁰¹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 326.

³⁰² Д. Мариновъ: Сборник за нар. умотворения, XXXIV, София, 1920, стр. 165.

вима. За многе од ових игара зна се да су се некада играле у колу, или да се и данас делимично тако играју а делимично у паровима, или да се парови крећу по кружној линији.

Промене се опажају у областима које су биле приступачније, које су биле економски и културно повезане са, тако да се изразимо, Европом. То се, дакле, односи у првом реду на алпску и панонску етнокореолошку област. У Барањи коло је основна форма, али се неке игре могу играти и у колу и у паровима (*ранче*) или се играју само у тројкама, које се поставе тако у круг око гајдаша (или тамбураша) да су лицем окренуты центру (*јабучице*). У игри се круг сужава и шири, али се кружни облик не ремети³⁰³. У Истри је најкарактеристичнија игра *балон* у паровима, која има више фигура. У варијанти из Ровињског Села „у једном часу... сви плесачи начине велико коло и врте се у смјеру хода казаљке на сату. То је, закључује И. Иванчан — „највјеројатније остатак преузет из једнога другог, много старијег, а сада заборављеног плеса (кола)”³⁰⁴, које спомињу и старији аутори. Следећи пример је из дубровачке околине, односно Херцеговине. *Поскочица* се изводи у паровима који се крећу по кружној линији; три фигуре су у паровима, а четврта је у затвореном колу око свирача на лијерици. Стари домаћи назив за ову игру је *коло*, а први играч, који командује, зове се *колољоба*. — Херцеговачка *шевица* (*шепица*) игра се у паровима³⁰⁵. Говорећи о зиљском *високом реју*, В. Водушек констатује да се „кретање играча у паровима по кругу развило из облика кола, тј. из изразито колективног играчког облика”, и да се та промена извршила у току последњих сто година³⁰⁶; и данас се пар по пар хвата у затворено коло под липом, па тек онда почиње игра.

Промене облика виде се и у другим играма, на пример, срpsким: У *Милице* (*битолька*) — у првом делу мешовито отворено коло са подједнаким бројем играча и играчица; у другом делу издвајају се парови, итд³⁰⁷; у сремској игри *Ajde поведи* јављају се три промене: отворено мешовито коло са подједнаким бројем играча; кретање издвојених парова по кружној линији, окретање парова око осе у правцу казаљке на сату (важно је да се кружна путања не поремети)³⁰⁸. Тетовска дечја игра *Куме, сваће* је затворено коло са променом облика у двојке³⁰⁹. У

³⁰³ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 25, 30; сл. 7.

³⁰⁴ I. Ivančan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 23.

³⁰⁵ J. Doprudža: *Priručnik*, V—VI, опис бр. 8.

³⁰⁶ V. Vodušek: *Alpske poskocene pesmi*, Rad KFJ, VI, стр. 56.

³⁰⁷ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, стр. 102. — Ова промена наступила је тек после првога светског рата; назив *тајче* (Deutsche), по причању играча из околине Светозарева, дошао је за време рата (О. Младеновић, рук. *граба*).

³⁰⁸ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 174.

³⁰⁹ Ibid., III, стр. 115.

хрватским играма то је још чешћи случај. И *дрмени*, који се игра између Купе и Драве, од Словеније до Славоније, може бити затворено коло, у двојкама, тројкама и четвртакама. Бачко *момачко коло*, упркос своме називу, игра се у тројкама итд.

Обрнути случајеви, када паровна игра прелази у коло (*кетуша*, неке славонске игре) или се толико асимилисала да се не разликује од домаћих игара (*маћарац*), показују превагу јужнословенске кореографске традиције над страним наносима. Али ништа се не сме уопштавати. На пример, *чрнничко коло* изводи се у колу и као *играње удвоје*. Кад В. Вујовић тврди да је играње удвоје било раније чешће него у колу,³¹⁰ то не треба разумети као да страни кореографски елемент чини основу црногорске игре; појава је много старија, налазимо је у *гламочком колу* и колима Далматинске Загоре, у којима је *играње удвоје* наставак кружне игре, како је већ Фортис приметио.

Питање односа кола односно ланчасте игре и паровне нарочито је интересовало етнокореологе у Средњој Европи. Р. Волфрам је дошао до закључка да је кидање ланчасте игре у XVI веку наступило као последица тежње человека ренесансе да постигне и у игри индивидуалан израз³¹¹. Такво објашњење прихватила је и М. Магазиновић у својој *Историји игре*. Арукчије решење нашла је З. Јелинкова, која је овај однос проучавала у Словачкој и Моравској, где још постоје трагови некадашњег кола. Њен закључак је да је паровна игра са фигуrom „обртања“ (окретања пара око осе) у своме основном облику произишла из великога колективног кола. „У пракси то се извршило смањењем колективног кола на мало „колце-пар“³¹². Чињеница да постоје многобројни примери, од којих су неки наведени, да се коло у току игре или од самога почетка претвара у низ парова који се перманентно крећу по кружној линији, говори против ове хипотезе З. Јелинкове. Пре би се могло рећи да се коло, под утицајем слободнијег изражавања појединача као играча и под утицајем страних игара (које су паровне), распало на парове који су и даље развијали игру. Коло са паром у средини, којим Јелинкова објашњава овај процес, није ништа друго него прастаро затворено коло са једним лицем или предметом као центром, око кога се врши магијско опкољавање, наравно, сада заборављено, у складу са новим условима мешовите игре. Томе се не противи место из Зирбтова књиге *Како се некад у Чешкој играло*, на које се Јелинкова позива: да се коло може сматрати заметком игара каснијих и садашњих. Најзад, Јелинкова претпоставља да су из кола поникле и „неке мушки игре — можда хајдучка, ратничка, са сабљом“, иако не располаже доволним

³¹⁰ В. Вујовић, *op. cit.*, стр. 46.

³¹¹ Р. Волфрам, *op. cit.*, стр. 145.

³¹² Z. Jelinková: *Točivé tance*, Gottwaldov, 1959, стр. 22.

историјско-етнографским доказима. У томе се она, вероватно, поводи за Мошињским, који је као посредну везу између кола и ратничке игре (збојнице) видео у *васојевићком* и *црничком колу* (Црна Гора) и Ђевђелијским русалијским играма.³¹³

Улога појединаца у колу (колољоћа, кеџ и др.). — Само су у затвореном колу сви учесници једнаки, мада и ту неко мора да има улогу организатора. У отвореном колу је арукчије: сва места нису од исте важности, па многохваљена једнакост у колу, изблизу посматрана, долази у извесну сумњу.

Пре свега, има крајева у којима се у отвореном колу разликују сасвим јасно три посебна дела (Бугарска, источни делови Македоније и Србије). У њима се играчи групшу према способностима или другим мерилима (социјални положај, економско стање), укључујући ту и већ споменуто одвајање по полу и узрасту. Те групе чине: *чело* — *средина* — *крај (опашка)*, или се само каже да играчи између коловође и кеца представљају *средину*. По важности, а и са етнокореолошког гледишта, редослед је овај: коловођа је главна личност у колу, он је, у неку руку, солиста, чак и када се не пушта из кола; за њим долази *кеџ*, као последњи играч у колу; *доколовођа* (у мушким) и *трейнек* (у мешовитом колу). Ови играчи имају посебне и различите наглашене улоге у колу, док је средина углавном маса која се креће у зависности од протагониста.

У одељку о терминологији наведени су термини којима се обележавају функције појединачних играча у колу, па се на то нећемо враћати; задржћемо се на самим функцијама.

У појму *колољоћа* (као и слично грађеним терминима: танчовода, хороводач и др.) веома је истакнута водећа улога првог играча. Коловођа је први певач, који намеће играчком колективу мелодију (мање) и текст (више); он тај текст често импровизује и његову формулацију играчи сместа прихватију и понављају. Ако није потребно да буде увек први певач, потребно је да буде одиста први играч. Коловођа одређује путању отвореног кола, он увија, извија, вијуга, исправља линију кретања, а остали га слепо следе, одиста „као овце свога предводника”³¹⁴; он играче води испод „моста” — „капије”, па чак преко столова и столица, кроз прозор; он коло шири и скупља, изврће. Коловођа је у кретању слободнији од осталих играча у колу (једна страна тела му је слободна, једна рука је његов лични инструмент и допунско средство изражавања), па има могућности да се изрази до максимума, да покаже шта све као играч уме, јер му је дозвољено, па се то од њега и очекује, да до миле воље

³¹³ К. Мошињски, *op. cit.*, стр. 1044. Вероватно на основу Дучићева рада о Кучима и Тановићева о Ђевђелијској кази.

³¹⁴ К. Сакс, *op. cit.*, стр. 82.

„цифра”, „шара”, „кити” кораке, да се у заносу савија до земље, да се залети, да чучне, игра коленички, да се на врховима прстију превије уназад, да се преврне преко главе из става на прстима, да ногама хода по зиду придржавајући се рукама за суседног играча и за земљу. Коловођа понекад вешто врти штапом, или га баца увис и у лету хвата; он сме да пуда из пиштола, да маше мачем, да скочи на тупан, па и да га ножем провали. Он понекад игра „полеђушке”, загледан у групу која га покорно прати или, још чешће, занесен својом игром, он никога не гледа и никога не види. А када се сав испуни ритмом, кида и последњу везу, одваја се од осталих играча, сам игра, скоче, пада на колена, врти се као чигра и, исцрпен, прелази на други крај кола, остављајући да и други играчи редом осете до вршка занос игре.

С друге стране, коловођа је стварни „народни диригент”, како га називају сестре Јанковић³¹⁵, ауторитативни организатор игре. У том смислу његова улога првога играча изискује велику концентрацију пажње и бригу за све што се дешава у колу. Он на себе узима неке функције обредно-магијског и обредно-културног значаја: носи у руци развијен барјак или мач, или вије марамом изнад главе; води коло са „сваћом” у руци; у уздигнутој му је руци понекад овчарски штап — гег или букова грана; у игри за покојнике он носи одређене реквизите хтонског култа (слику покојника, цвеће, у руци нож и босиљак, огледало на грудима, белу мараму на плећима); он се „криви” у игри која се зове *кривка*; заједно са кеџом изводи мимичке радње у колу *чор питер и Није идаме*; у *баткином колу* носи чак отворен кишобран. А то су све озбиљне радње, у којима долази до изражаваја не само играчка вештина (јер треба и играти, и то боље од других!), него и спретност и знање у испуњавању важних чинова утврђених народном традицијом. Као што је Кизинje закључио за коловођу на Јави, и наш коловођа изгледа више од других обдарен духом игре, па играчи у колу као да у њему осећају вођу који је у директној вези са прецима³¹⁶; улога коловође је олиста улога вође и жреца, па није чудо што се у средњем веку тако често срећу подаци о свештеницима који су, упркос црквеним забранама, сами водили коло, вероватно повинујући се законима традиције своје средине. Да то и данас село може да захтева од свога свештеника, доказ је покладна *ора* у југоисточном Банату³¹⁷.

Осим оваквих обавеза коловођа има и чисто организаторске дужности за време док води коло. Његова је дужност да смисли линију којом се коло креће, да изведе све фигуре које

³¹⁵ Љ. и А. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 9—13.

³¹⁶ Ж. Сузиње: *La danse sacrée en Indochine*, Paris, 1951.

³¹⁷ О. Младеновић, рук. грађа из 1963.

долазе у обзир, а да при том не допусти да му се коло замрси; у неким случајевима треба да пази да му се коло увија по спирали не ка центру него ка периферији; у Врлици треба да одабере погодан моменат да се од четири друга један у ваздух мајсторски „омане”; он крчи пут кроз светину на сабору, мисли на то колико једна игра има да траје, „пресијеца” коло водећи га према средини и проводећи га испод „капије”. Он бира девојку која ће играти до њега, па, понеде, мало после другу која ће прву сменити. Коловоћа, затим, мора да покаже до краја бодрост, да се стара да његова вешта игра надахњује остale играче у колу, како се не би додогодила срамота да се коло искида, незадовољно тромом и невештотом игром коловоће. Али он не води рачуна само о себи, он „са највећом пажњом посматра сваки покрет својих играча и исправља им погрешке готово ћутећи, једним мигом или нарочитим погледом” (Малешево)³¹⁸. Хлевенски коловоћа у симболичној мушкијој свадбеној игри *чор типер*, која се игра „на крив прут”, много је строжи: он води „прут” са тојагом у руци и њоме кажњава свакога ко не испуњава добро различне фигуре — сејање, сађење, брање, низање паприка.³¹⁹ Напослетку, коловоћа је дужан да по цену живота брани образ и углед првог играча у колу (обично ножем), јер ако му неки ривал или обична задорица препречи пут, подметне ногу, преотме играче или, још горе, увреди девојку, сваћа се зачас изроди и убиство у колу постаје стварност.

Посебно питање представља однос коловоће и свирача. Ретко се дешава да је коловоћа у исто време и свирач, као је даји младић из Вишњице, који је водећи коло свирао на фрули, а играчица с леве стране држала се за гајтан привезан за његов појас. Али између коловоће и свирача мора да постоји разумевање. Док у Србији важи: „Играј како се свира!”, у Македонији то није правило: ту се свирач, врло често, управља према коловоћиној игри, и без игре чак не уме како ваља да свира. И дужина игре зависи од коловоће. У околини Бећелије „кад он нађе за сходно да престане игра, он даје знак свирачима, било главом било десном руком, те свирка престане и оро се завршава. Али, понекад, и сам коловоћа, без икаквог датог знака, завршава игру пре него свирка престане и то нагло, одједаред, као да даље не сме ни за нокат. У таквом случају правило је да играње заустави када заврши фигуру у ору и да стане „тукмички” тј. задржи обе ноге као у ставу „мирно”, па тек онда руком даје знак да зурле престану свирати, јер је оро завршено. Свирачи у таквом случају нагло прекидају мелодију и то врло вешто, скоро једновремено, јер се прави играчи и добри свирачи увек сналазе”.³²⁰ Кад тупанција у тешкоту, гледајући не-

³¹⁸ Ј. Павловић: *Малешево и Малешевци*, стр. 328.

³¹⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 20.

³²⁰ С. Тановић: *Народна ора у околини Бећелије*, стр. 276.

тремице у танчара, „удара по нога” тј. синхронизује свој ритам са коловођиним, он тиме показује да у коловођиној игри могу наступити непредвиђене промене, јер је она стварно екстатична соло игра, а не колективна (без обзира што и колектив у њој учествује). Али и тамо где није толика повезаност између коловође и свирача, он има права да поручује игре (односно мелодије) и да покаже своје нездадовољство свирком уколико му не одговара.

У току игре ствара се нека врста утакмице између свирача, коловође и осталих играча. „Натаџац, танација треба да издржи до краја игре. То је, вероватно, услед потребе да добар играч диригује за све време; остали играчи могу да се хватају или пуштају кад хоће”,³²¹ али то из поноса понекад не чине. Кухач каже да има „коловођа правих играчина (Riesentänzer, Tanzvirtuos), који у својем славохљепљу сваки пут хоће пошто пото коло надиграти! . . . Или ћу их надиграти, или мене неће бити” (и. пјесма). Када у таквом случају гледаоци виде да је дружтво већ сасма изнемогло, ступи који старац ка коловођи, па му рече нека заврши. Играчи сами не би коловођу опоменили да заустави коло или сами из кола напростио изстутили, јер би то за свакога неожењенога велика срамота била”.³²²

Опште је мишљење да увек најбољем и највећтијем играчу припада право и дужност да буде коловођа. „Свако коло имаде управитеља или вођу („коловођа”) — каже Кухач — којега си играчи сами изаберу, но бива и то да се који момак и без избора стави на чело кола, те га води. Колаши се тому риедко опишу, јер ако се дотични наметник као коловођа изкаже, или друштво надигра, тада је свим драго те не мањкају похвале на лицу мјеста. Не само играчи, већ и гледаоци честитају му на вјештини, те га узвисују бар толико колико слушаоци у саборници вјештог и смјелог говорника. Ако пако непозваному коловођи уредовање не успије, тада му играчи додуше одмах не приговарају, али га кашње боцкају те му дају похвалу по репу (наопаку похвалу)”.³²³ Ако коловођа није на гласу, данас се просто не хватају у његово коло (или се у току игре издвајају и образују ново на исту музику). У околини БевЂелије постојала су још крајем прошлога века права велика надметања у играчкој вештини: кандидат за доброг играча поручио би игру коју жели (то је „нарачано оро”) и „полагао испит” пред скупом најбољих старих играча ради стицања права на назив „играорца” и „ороводца”.³²⁴ Таква такмичења одржавала су се раније и у Лазаропољу и, према казивању старих Лазаропољаца, само онај

³²¹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 10.

³²² F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 235.

³²³ Ibid.

³²⁴ С. Тановић: *Народна ора у околини БевЂелије*, стр. 263.

који на тај начин стекне назив „играорца“ може да положе право на место коловође. Тамо где није било оваквих обичаја, самом праксом се освајао положај коловође са свима повластицама које му припадају. Јер добар играч је свуда особито цењен, а вођење кола је почаст намењена најбољима, који су је личним играчким квалитетима заслужили.

Међутим, са променом друштвено-економских односа, са доласком новчане привреде и појавом професионализма код свирача, мења се донекле карактер коловођине улоге, па и значај. Он више није увек и свуда најбољи међу најбољима, коме право вођења кола припада по једнодушној оцени колективе. Све се ређе среће да је „коловођа најбољи плесач без обзира на подријетло и имовно стање“,³²⁵ све чешће је коловођа онај који има можда просечне играчке способности, али је у могућности да плати свираче. Ако има новца, он води коло и више пута узастопце, неамбициозни играчи из „средине“ не мешају се у то, јер је њима главно да могу да играју. У Анкети из 1948. један одговор из околине Ужичке Пожеге гласи: „Коловођа — који води, који је платио“. Реткост је да упркос оваквих односа сиромашнији коловођа освоји игром право да води коло без обзира да ли ће он или неко други платити, или да се свирачи у знак признања мајстору-играчу одрекну награде³²⁶. У последње време примећује се незанинтересованост играча за ову функцију. Тако је и И. Иванчан забележио да се у Барањи „значај коловође свео једино баш на то да у одређеном мјесту удари снажно о под, а остали то понове иза њега“³²⁷, што може да изведе и сасвим просечан играч. Али просечни играчи не могу оно што могу играчи кова Јање Чичек из Г. Оџака на Купрешком пољу, која као коловођа „у мирном игрању, званом *равно коло*, даје извјесну живост, чисто повуче коло за собом, пробуди га кад стане у разговору...“³²⁸

Такве играчице нису само „украс на оро“, како се о јенама изражавају македонски играчи; то су темпераментне „играорке“ и „песнопојке“, које радо прихватају одређене функције у женском, а понегде и у мешовитом колу. Међутим, жени је много теже него мушкирцу да се афирише у играчком смислу, јер, пре свега, има мало прилике да игра. У околини Београда девојка и не стигне да постане коловођа, јер игра само 2—3 године, од „проигравања“ до удаје; у млавским селима „женске не воде коло и не играју кеца“³²⁹. У другим крајевима Србији, као и у Македонији, „девојке могу бити коловође...“

³²⁵ I. Ivančan: *Prilozi istraživanju socijalne uloge plesa*, стр. 102.

³²⁶ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 11.

³²⁷ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, I, стр. 22.

³²⁸ Ј. Допуда: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 162.

³²⁹ Анкета из 1948.

Свирачима за њих плаћа родитељ, брат, неки рођак или момак. Кад жена води коло, свирачима плаћа њен муж, син или девер".³³⁰

Док у околини Бељелије девојка коловођа не пева, јер води рачуна да се коло шире,³³¹ у осталим крајевима она почиње песму у женском колу (зато се у Хрватској назива *предњача*); у Струти девојка која има леп глас и зна много песама чешће од других води коло. Али, без обзира на певачке способности, добра играчица може да води и мешовито коло, чак и дебарско *машкото* (мушки коло), само без фигура окретања, вртења марамицом и чучаша, које су обавезне за мушкарца.³³² То су велики уступци, јер је женина уздржаност у игри условљена њеним биолошко-психичким особинама, пошњом и подређеним аруштвеним положајем, који се још није радикално изменио.

С друге стране, ако не достиже пуноћу изражавања као мушкарац коловођа, жена заузима истакнуто место у играма са остатцима некадашњих обредних функција, нарочито у свадбеним играма. У мијачким селима свекрва са ситом на глави води коло а одмах затим предаје место коловође сину младожењу.³³³ Њена је дужност да уведе невесту у домаћи култ; у Бугарској, на пример, свекрва води коло око огњишта са ситом у десној уздигнутој руци, док левом хвата невестин појас; ова се десном руком држи за вериге, а левом за младожењин појас, даље се ређају остали сватови.³³⁴ Уопште, у свих Јужних Словена било је обавезно играње младожењине мајке у току свадбеног весеља. У Боки Которској, кад полази младожења у пркву, „мати му искочи из куће и буде колу коловођа, па макар да се од старости и поштапа, те с невјестама и ћевојкама пјева: „Јово мајци десну руку љуби...”³³⁵ Постоје и нека ограничења у вези са женом коловођом. На Косову саборско коло о Ускру и Духовима не сме да води нероткиња; за коловођу у банатској *ори* на Покладе бира се бременита жена или девојчица, итд.

У отвореном колу коловођа ужива највећи углед, па су и места до њега или у његовој близини почасна. У околини Софије до коловође се хватају девојке које ће се удати те године,³³⁶ а у Србији је то место резервисано за девојку коју коловођа изабре. У мушким играма први играч до коловође зове се *доколовођа*; он мора да буде не само одличан играч, него и да се слаже у игрању са коловођом, да му помаже у тешким фигурама, да га придржава; у ћевђелијским играма он, поред тога,

³³⁰ Ј. Павловић: *Малешево и Малешевци*, стр. 329.

³³¹ С. Таповић: *Народна ора у околини Бељелије*, стр. 269.

³³² Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 119.

³³³ *Ibid.*, IV, стр. 47.

³³⁴ Р. Каџарова-Кукудова: *Хора и игри от сев. зап. България*, стр. 296.

³³⁵ В. Врчевић: *Три главне српске свечаности*, стр. 193.

³³⁶ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 38.

„често служи као подсетник коловођи коју игру да поручи да се свира, мада свирачи јувек сами подешавају игре према играчу, јер се они у томе одлично разумеју”.³³⁷ У околини Београда први играч до коловође зове се *трећак* зато што по уласку коловођине девојке он заузима треће место у колу.

Обична је појава да се ближе коловођи групишу добри играчи, који чекају прилику да и сами постану коловође. Али у северној Србији се може последњих година пратити процес који је, бар наоко, супротан: добри играчи се померају ка крају кола и ту „сложе корак” и својски заиграју, што им више није могућно у првом делу кола, где се играчи тромо крећу, обузети сменом девојака крај коловође.³³⁸

То померање добрих играча према крају кола у неку руку је карактеристично за коло у савремености. Како се некада последњи играч у колу називао „на репу”, *опаш*, *прикуцало*, *притуцало*, *кртич*, *зavrškolo*, *кец*, дакле, терминима који нису у примарној вези са колом или игром уопште (као *колоља*, *хороводач*, *танчар*) и који имају извесно пејоративно значење, може се претпоставити да је то последње место у колу стварно било последње и по рангу. У Хлевену су се до опашке јувек хватали најслабији играчи, чак и у затвореном колу, док су на супротној страни најбољи организовали центар. *Опашка* је „основна кореографска школа, кроз коју пролазе сва сеоска деца”³³⁹; крај њега су најмлађи и најнеискренији играчи, али понекад и добри, чија је дужност да активирају групу најмлађих.³⁴⁰

Чињеница да у Србији и Босни често кажу да последњи играч у колу „нема име” не значи да се то место не цени, већ да коло које расте „додавањем”, „низањем” играча стварно не мора да има одређену личност на крају низа, јер он никада није завршен. Кец, напротив, има своје константно место, као коловођа. На тај се начин и његова улога повећава. У Будви и околини, а тако је и у Врању, коловођа и кец (који се назива *колољаша*) држи марамицу у слободној руци и машу њоме за време игре.³⁴¹ У охридској игри *Није idаме* у тренутку када се коло скупи, коловођа и кец се поклоне један другоме.³⁴² У прошлом веку био је обичај у Сомбору да после коловође обавезно кец прихвати посочицу, а тек затим остали играчи.³⁴³ У Бугарској кец са другови-

³³⁷ С. Тановић: *Народна ора у околини Београда*, стр. 276.

³³⁸ М. Илијин—О. Младеновић: *Народне игре у околини Београда*, стр. 186.

³³⁹ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 10.

³⁴⁰ С. Ђорђевић: *Българска народна хореография*, стр. 159.

³⁴¹ В. Врчевић: *Српске народне игре*, II, стр. 30.

³⁴² Л. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV; стр. 128.

³⁴³ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 273.

ма подржава линију кола, размахује, завија и развија коло.³⁴⁴ У Гњилану се у неким играма води рачуна да и последњи играч буде добар³⁴⁵. У врањском мешовитом колу бело *Ленче* кеџ повремено прелази за коловођу, док у Крагујевачкој Јасеници „коловођа сам себи бира кеџа, а после бива кеџ коловођом”.³⁴⁶ У Странџи „отворено или „дуго хоро” је оно у коме један водник води („кривули”) хоро, а један опашкар, који се назива *кртич*, *крапач*, важан је исто толико колико онај на челу. Зато се тражи искусан опашкар; он заједно са неколико добрих играча, има дужност „да карат”, „да въртат”, „да шибат” „да шиткат” крај хора и то тако вешто да нема разлике између крајева. На тај начин хоро добија два краја — „десни крај” и „леви крај”, са два „чела” — „десно чело” и „лево чело”, односно добија десног и левог танчовођу, јер се игра „на два танца”. У таквим случајевима игра опашкара понекад је напрегнутија и бујнија од коловођине”.³⁴⁷ Играње „на два танца” познато је и у источној Србији, а у својој суштини таква је, али кротка и одмерена, и *србијанка*, којом су се пре тридесетак година отварале грађанске забаве у Србији; када је ту функцију званичним путем добило *краљево коло* (исти тип *лако коло*), отпало је кретање улево, па се и улога кеџа знатно смањила.

Овако истакнуте улоге коловође и кеџа доводе до антагонизма између њих, те су играчи у средини кола стављени на велики испит. Они треба да напрегну све сile да би одржали јединство кола: „и врх тегли на једну страну и опашка тегли на друту”.³⁴⁸ Ако средина не издржи, велико коло се искида у два мања, а то није пожељно. Коло, напротив, тежи да задржи свој традиционални облик, у коме је и улога појединача тачно одмерена. Инвенција и слободе које ужива коловођа, а са њиме понекад и кеџ, подређене су законитостима које владају у једном играчком колективу — колу: до ситница се зна шта се сме а шта не у којој прилици или у којој игри, тако да и оно што изгледа неконтролисано, стварно не излази из традицијом утврђених оквира. У збиру свих могућности које стоје на располагању коловођи појединач налази она изражajna средства која најбоље одговарају његовој етничкој групи. То је већ питање стила тј. целокупног кодекса неписаних правила о опходењу, држању, извођењу корака и покрета, укусу и кореографским односима, који се у игри, колективној и индивидуалној, стално манифестије. Ако се ове специфичности превиде, онда се одиста могу чинити на основу самог облика или кореографских појединости смеле претпоставке о везама и утица-

³⁴⁴ С. Џуджељев: *Българска народна хореография*, стр. 159.

³⁴⁵ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 53.

³⁴⁶ Ј. Павловић: *Крагујевачка Јасеница*, стр. 65.

³⁴⁷ Р. Каџарова-Кукудурова: *Български танцов фолклор*, стр. 39—40.

³⁴⁸ Р. Каџарова-Кукудурова: *Народни хора и игри в Странџа*, стр. 361.

јима између кореографског наслеђа врло удаљених народа, јер су сличности понекад упадљиве. Узмимо само коловођу. Не само да *корифеј* отвореног кола на античким споменицима маше марамицом изнад главе, као, на пример, македонски *танцилија*, већ то исто чини први играч у провансалској *фарандоли*, или *гендбаси* (глава круга) у древним јерменским *гендовима*, као и многи други.

ГЛАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТИПОВА И СТИЛОВА КОЈИ СЕ ЈАВЉАЈУ У КОЛУ

Свако коло, без обзира на облик (затворено, отворено, коло на колу) има одређену структуру тј. састоји се из извесног броја корака. Ако се две или више игара у томе потпуно или скоро потпуно подударају, а уз то имају исти правца кретања и друге сличне елементе, за њих се каже да припадају истоме типу.³⁴⁹ Типске комбинације могу бити *симетричног* и *несиметричног склопа*. Судећи према досада објављеним записима игра, у Јужних Словена има више несиметричних него симетричних типова; уз то се известан број симетричних типова изводи са јачим помицањем на једну страну (кораци су крупнији), па се добија утисак да су и оне несиметричне. Тип игре је, даље, у зависности од начина на који се игра — *стила*, који има *спољашњу* и *унутрашњу* страну. „Спољашња страна стила састоји се у начину на који се изводе разне фигуре (окретање, чучanje, клечање), кораци и покрети; у преплитању ногама, јачем или слабијем савијању колена, вркању, тропању, треперењу, тресењу, ситним украсним корачићима; у начину држања и хватања играча итд. То би у ствари била техника игре.

Унутрашња страна игре огледа се у психолошкој боји начина играња, дакле у одуховљености покрета једнога колектива. Да ли стил карактерише ведрина, или веселост, или полет, или снага, или замах, или озбиљност, или достојанственост, или скрушеност, или понос, или отвореност, или затвореност играча, то је стил у правом смислу речи“³⁵⁰.

Историјски и географски посматрано, свако време и свака средина има свој начин играња, или, како је већ речено, и игре имају „моду“³⁵¹. Како је та „мода“ изгледала у старијим периодима, тешко је данас рећи, јер тек од XVIII века почињу да се јављају јаснији подаци о томе *како* се играло.

Али, ако није могућно пратити према историјским изврима развитак типова и стилова у току неколико стотина го-

³⁴⁹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, стр. 45.

³⁵⁰ *Ibid.*, V, стр. 53.

³⁵¹ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 34: „Хората имат мода“.

дина, могућно је у данашњим типовима и стиловима јужнословенских игара потражити неколико карактеристичних црта, за које се сме претпоставити да су од трајније вредности. У таквом прегледу *типов* пажњу привлачи босанско-херцеговачко *лилање, гегање, нихање*: играчи у затвореном колу, чврсто повезани, нишу се у раскораку уз песму или без ње. То је данас само уводни део неких немих игара (*јањско коло, зука*), или су то игре уз певање (*Текла вода на валове из горње Херцеговине*),³⁵² или свадбено отворено коло *троњака* из Подравине, а сличних кола има и у Међимурју и Банији.³⁵³

Ако се у *лилању* назири заметак играња (симетричног типа, можда), онда се у најједноставније типове може убројати, на првом месту, обично, ритмичко корачање у једном правцу, у отвореном кружном или змијастом облику. Корак је обичан, лак, са привлачењем, трчећи, са скоковима, или тежак, са нагласком и набијањем. У кретању играча у једном правцу обичним кораком могао се развити из застоја или нагласка онај несиметрични тип игре, познат на читавом Балканском полуострву у безброј игара и њихових варијаната, који се састоји из 2—3 корака у једном правцу и 1 корака у супротном правцу (шо или полукорак). Томе типу су нађене паралеле у разним земљама света, а на територији Јужних Словена носи различите називе у вези са начином извођења: *лесното* (лако коло) у Македонији и Метохији са Косовом, *правото* у Бугарској, *равно* у Босни, *колање* или просто *коло* у Босни, Херцеговини, Лици, Далмацији, Белој Крајини. Овај тип игре, за који смо усвојили назив *лако коло*, изводи се готово искључиво уз вокалну пратњу. У играма овога типа очигледна је доминација песничке и певачке компоненте над играчком: у центру пажње је садржај песме, коју обавезно треба испевати до краја, па играње дуго траје. Као да је игра пратилац песме, њен ритмички ослонац.

Други значајан тип игре — уједно и основни у неким крајевима (Војводина) — састоји се из 2 корака десно и 2 лево (на пример, *сремчица*). Према шеми, требало би да се коло после четири корака укупно нађе на истом месту на коме је било раније. Међутим, то није случај, јер су кораци улево редовно ситнији, па се, као што је већ споменуто, добија утисак да се коло креће само у једном правцу.

Ово су прости типови, из којих су се умножавањем кореографско-техничких елемената развили много сложенији типови. Тако је само у Србији констатовано да се од 270 забележених игара може издвојити око 150 типских група, међу којима неке имају велику популарност и ван Србије. То важи, пре свега, за тип *кокоњеште* и *Жикино коло* и онај несиметрични тип за

³⁵² J. Dopuđa: *Priručnik*, V—VI.

³⁵³ I. Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, II, стр. 19—20.

који сестре Јанковић кажу да је „можда највише српски тип кола, иако се то по називу не би рекло“, а то је *влахиња*, коме припадају најполетније српске игре: *девојачко коло, нова влахиња, сарајевка, срба*, као и низ игара ситних, са привлачењем и треперењем тела (*стара влахиња, чачанка*).

Основни славонски и барањски тип игара садржи „трокорак“. За ово подручје карактеристична је структура славонског *кола*: *дрмеш* (уз свирку), *шетња* (уз песму), *шарање* (уз посコчице и свирку). У структури босанског *немог кола* (Гламочко поље) разликује се женско и мешовито коло, које се растура у парове, са „*колањем*“ и импровизованим мушким корацима у другом и трећем делу. Итд. Анализа свих типских комбинација готово је неизводљива, јер су могућности комбиновања бескрајне, а јужнословенски играчи су у томе показали много маште. И тај процес није завршен. Захваљујући талентованим играчима, олакшаном контакту између етнокореографских области, промени музичке пратње — од старих типова постaju нови додавањем кореографско-техничких елемената, изменом ритма и темпа. И сам стил се у времену мења, као што се види из податка о играма на Купрешком пољу: „Код омладине се запажа тежња за живљим, богатијим ритмичким играњем, па и удешавање играња тачно по ритму пјесме, а и пјесме се бирају оне са живљим ритмом или их преудешавају у живљи ритам. Тако нпр. данашње играње звано „равно“ нема више онај карактер „равног“ купрешког играња као што се некад играло према старим колским пјесмама на одморке, са прекидима и разговором у колу, удешавањем ритма према ритму старинских пјесама. Нове пјесме, које омладина данас пјева уз „равно“ играње немају ништа заједничко са старим пјесмама тога краја: оне теку у једнакомјерном такту, бржем темпу, као и игра. Кораци са привлачењем, једноставни, никада тешки, данас су замијењени живљим трокорацима (напомена: ово није случај само у овом крају, него се запажа и у играма омладине у другим крајевима, нарочито већим селима, варошицама и градовима)³⁵⁴“.

Ове промене у стилу играња између генерација везују се, обично, за крупне историјске догађаје који уносе измене у социјалне, економске и културне услове живота. Говори се о карактеристикама играња до првог светског рата, између два рата, по ослобођењу. У том кратком временском периоду од педесетак година запажа се склоност убрзању темпа, скраћивање орских текстова, замена вокалне пратње инструменталном, прелаз на бучније инструменте. И када би било могућно откривати слој по слој у играма прошлих столећа, видело би се какве

³⁵⁴ J. Dopuđa: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 161—162.

су промене наступале у одређеним условима и, истовремено, колика је снага традиционалних кореографских форми изражавања. Игра Морлака, како су је забележили Фортис и Ловрић у XVIII веку, није много изгубила од своје стихијске снаге у извођењу данашњих становника планинских предела западне Босне и Далматинске Загоре. Карактеристика играња граничара Банаћана, Сремца, Славонаца, коју је дао С. Шумарски евоцирајући сећање на један војнички „предах“ из 1799. године, важи и данас. Његови Сремци цене ситно играње у месту уз гађе, када „ноге на такт скакућу и дркну као прсти на свирали“; Славонци певају у колу на колу и играју вешто заплетени *танац*; Хрвати у игри хитро избацују ноге (*старо сито*) итд. Шумарски је повукао и стилску границу између суседних етнокореографских области: „Горњи Славонци и нека част Хрвата играли су коло певајући различите лепе песме на такт, но њивово коло иде тихо и лако, а сремско и банатско са великим оштрином и хитрошћу“³⁵⁵ То је сасвим добро уочено и речено, јер се и ми данас сличним речником служимо када покушавамо да фиксирамо унутрашњу страну — психолошку — стилова играња различних етничких група. На пример, кажемо да је стил играња у Скопској Црној Гори полетан и ведар, да су мијачке игре достојанствене и озбиљне, да су Црногорци у игри горди и усправни, а Славонци обесни и раздрагани, итд. Можда смо прецизнији када описујемо спољашњу страну — техничку: лакоћа и елеганција српских играча условљена је гипкошћу колена; Кучи се збију и круто ухвате да би добро скакали; Тимочани играју затегнутих ѡудова и ситно потресају телом; „Армање“ је посебна фигура посавских и славонских игара; „Ауплири“ и виртуозно „кврџање“ до максимума компликују иначе лак основни тип војводанских игара; велики пренос у простору карактеристичан је за игре Личана; у Тракији је ситно играње са карактеристичним „претупкането“ (као ситан степ), итд.

Велико је питање да ли ће етнокореологија наћи у блиској будућности бољи начин од досадашњег фиксирања стилских карактеристика играња појединачних географских и етнографских области, временских периода, друштвених средина, жена и мушкараца итд., или ће се стил увек измицати егзактном фиксирању као трајно „неухватљив“ или одлучујући елемент у игри народа и мањих етничких група.³⁵⁶

³⁵⁵ С. Шумарски, *op. cit.*, стр. 54—57.

³⁵⁶ S. Zečević: *Folkloristika i etnomuzikologija*, стр. 408—409. — Са више оптимизма гледа на овај проблем амерички музиколог Ломакс (A. Lomax: *An ethnography of movement style*. IXth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Chicago 1973, Summary 928).

КОЛО И МУЗИЧКА ПРАТЊА

Немо коло. — *Немо коло* не прати ни песма ни свирка: чују се само кораци и звекет накита на играчима у ритму који је „нема песма њихова сопственог тела”, како се изражава албански музиколог Р. Соколи говорећи о немим играма из Малесије.³⁵⁷

И данас је рас прострањеност оваквих игара (у колу и у другим облицима) на Балканском полуострву велика, нарочито код становништва западних и средишњих области, а то су пла- нински масиви северне Албаније, Црне Горе, Херцеговине, Босне, средње Далмације, Лике, док у осталим јужнословенским крајевима има само, мање или више очуваних, остатака немог играња. Осим немих игара у најстрожем смислу (без песме и свирке), које се називају *глухе, шутке, ниме* (икав.), *тихе, на суво, на јалово, цуцке*, постоје још две врсте: без песме и свирке, али уз команду коловође, и уз ударање неким предметима које даје само ритам. Наведени називи за немо играње истичу одсуство свих звучних елемената и могу да стоје уз термин *убичајен* за локални облик игре (*тиха труса, глухо коло, нима игра*), али нису неопходни, јер се у домаћој употреби у, на пример, Острошцу зна да је *зеланица* нема игра, као што је пролета у Херцеговини и др.

Играње „брез ишта“, „нако“ сачувало се на Купрешком пољу у великој мери. На „сијелима“ влачиља и данас се изводе женске неме игре, на пример, *чучање*: по две жене чучну па скакућу „шутке“. У Херцеговини је најрас прострањенија нема игра *пролета, проскака* удвоје (ако су скокови крупни), затим *труса* (исти тип са ситнијим скоковима и ситним трускањем). Пар играча игра у свом ритму, независно од кола у чијем се центру понекад налази (као и црногорске *скоке*, код којих је песма присутних само позив у игру и подстицај; усклађивање песме и игре је новијег датума). У западној Херцеговини игра се немо или уз дипле *поскочица* у „змији“ тј. вијугавом колу.³⁵⁸ Немих кола, затворених и отворених, има и у Босни, Лици и средњој Далмацији, где се играју на више начина. Док је *кевско коло* увек немо и „најживља игра овога краја тј. са највећим преносом у простору и са најсилнијим замахом“,³⁵⁹ дотле су врличка и косовска кола комбинована тј. један начин је уз песму, а други кад се игра немо. Такт је 2/4.

Изван овога подручја примери немот играња су сасвим усамљени. У Белој Крајини се сачувало немо коло *на трумф*.³⁶⁰

³⁵⁷ Р. Соколи, *op. cit.*, стр. 20.

³⁵⁸ Ј. Доруда: *Pregled narodnih igara Hercegovine*, стр. 90.

³⁵⁹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 184.

³⁶⁰ За овај податак захвалијам М. Шуштар, етнокореологу из Ау- бљане.

7000

Кухач помиње женско немо коло из Валиш-села у Славонији.³⁶¹ „Немски“ играју мијачке невесте и девојке када пред свадбу дођу вереници на честитање (*повратешкото и клинога*),³⁶² старо оро селско из Лешка код Тетова изводи се немо у мешовитом колу, у 2/4 такту, са карактеристичним „набијањем“.³⁶³

Ове неме игре није лако одвојити од најближе сродне врсте: немих игара уз команду једнога лица из кола (кововоће, без обзира да ли је коло или неки други облик). То су затворена, ређе отворена кола, која се претварају у току играња у паровну игру, али парови, или веће групе играча, ретко када задржавају кружну линију, него, као под дејством неке центрифугалне силе, „растргну“ коло на више места „и сваки део кола за себе немо игра прескачући жбуње и све друге препреке. Групишу се снаше и цуре, или цуре и момци, или момци и снаше, или момак, цура, снаша. Играчи с великом преносом онда „табанају“ газећи све што је на путу“ (Црни Луг, Херцеговина).³⁶⁴

Најпознатији представник немог играња уз команду је коло или *старобосанско немо коло* из околине Гламоча, у коме препознајемо карактеристичне прте „морлачких“ игара Фортиса и Ловрића из XVIII века. Наглашена је улога коловоће, од кога зависи развој игре, јер се јављају разне фигуре. Све прелазе командује коловоћа, на пример: „Живље, по један унутра“ (корак), „по два унутра“, „свак себи“ итд. Али и када коловоћа на неки начин намеће играчима моменат прелаза из фигуре у фигуру, дајући игри карактер организоване целине, он не делује на њихов избор у погледу кореографских елемената, јер, како каже један информатор из Гламоча, „сваки човек (само мушкарцу!) мисли за себе, има своју идеју како ће да игра“, или, „треба да буде жива игра, а игра како је ко способан, само да имамо сви такт“.³⁶⁵ Добија се утисак да је игра мушка, толико је наглашена улога мушкарца. Девојка га следи, она чак „треба да погоди шта његова нога мисли“.³⁶⁶

Трећу врсту чине неме игре уз ударање предметом о предмет, којим се на једноставан начин одређује ритам: то је замена удараљки и музичких инструмената, нарочито у женским играма, у срединама које су се стриктно придржавале поделе по полу. Играло се: уз ударање чампаретима, уз „кашикање“, ударање кашиком о кашике са прапорцима, „филџанање“, ударање кашиком о ибрик, уз тепсију (Босна и Херцеговина).

³⁶¹ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 350.

³⁶² Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 65—67.

³⁶³ *Ibid.*, III, стр. 132—133.

³⁶⁴ *Ibid.*, VII, стр. 137.

³⁶⁵ J. Dopuđa: *Starobosansko kolo iz okolice Glamoča*, Bilten IFBH, I, стр. 87.

³⁶⁶ О. Младеновић, рукоп. грађа (1951).

Ни у једну од ових група не може се укључити *немо хоро* из Странџе, које је у Добруџу пренесено као *мълчано хоро*. У овом свадбеном колу, које се изводи као корачање удесно без песме и свирке, налазе се само брачни парови, а у центру је „*масалджиата-смешникът*”, који слободним шалама покушава да наслеђује играче. Ако се неко наслеђује, он му за казну раскопча дугме на оделу и тако га редом свлачи (према броју погрешака), што изазива смех код осталих учесника.³⁶⁷ То и није орска игра, него забавно-шалљива игра у саставу свадбеног весеља.

Немо играње уопште представља важну и интересантну етнокореолошку појаву. Ако се од самих играча затражи објашњење зашто баш тако играју, они обично ништа не умеју да кажу. Знају само да је то старији начин него играње уз свирку, или да се код њих никада друкчије није ни играло. У нашој стручној литератури највише се немим играма бавила Ј. Допуђа³⁶⁸. Њена испитивања воде се на следеће: За подручје Јајца неме игре имају онај значај који у другим крајевима имају игре уз свирку. Оне долазе редовно после мирних кола уз песму типа *шетња*, као њихов логични наставак; „оне представљају форму јачег израза себе у игри, јачег уживљавања и ужијавања у чистој игри“. То су типичне горштачке игре, а највише их има тамо где људи нису ни имали прилике да виде неки други начин уметничког изражавања у игри. Неме игре су кореографски израз сплета околности: природа — живот — прилике — ношња — уметнички израз итд., а не директна последица турске управе, која је, по неким ауторима (Ј. Допуђа их не наводи), бранила хришћанима да играју па су се зато забављали без музике. Напротив, звецкање накита се из далека чује и нико се није крио; народ је и за Турака уживао у што јачем изразу ритма, као што није крио своје расположење, када је после мирне игре уз песму долазила нема игра, подстицана разним акустичким средствима: узвицима, командом, јачим ударањем ногу. Ту нема ни трага неком притајеном игрању. „Верујемо — закључује Ј. Допуђа — да су оне постојале и прије ропства, и за вријеме ропства, а постојале су и постоје и у слободи, када нема потребе да се игра сакрива, да се учини нечујном“.³⁶⁹ Овом документованом излагању Ј. Допуђе нова истраживања немим игара даје, свакако, подршке. Теорија о турском мешању, о „*ius primae noctis*“ Е. Чучкова (с којим је Ј. Допуђа, не наведени имена, полемисала) наравно да није прихватљива, као што је наивно и произвољно Кухачево тумачење у вези са немим играма у Славонији: „Ово мучање страном бива зато што је народ уз сваки позив на традиционално право кола, ипак

³⁶⁷ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 71.

³⁶⁸ Вид. *Народне игре с подручја Јајца*, *Народне игре Купрејског поља, и др.*

³⁶⁹ Ј. Допуђа: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 28.

гајегаје подлегао моћником те што вољи шутјети, него оно пјевати што би силовитој господи у прилог ишло; страном пако зато да се уклања свађи, када је у једном селу народ различан по вјероисповедању или по језику. Тако сам н. п. видо у селу Хртковцима у Сријему да се шутећ коло игра. Питајући за разлог, добих одговор да су они то сами међу собом утаначили, јер ако би Клементинци (Албанци) арбанашки припјевали, мислили би Шокци да они против њим пјевају, а исто тако и обратно: миру за вољу, боље је да се у колу не пјева. Питам: би ли и који други народ досељеником за вољу такова шта установио?³⁷⁰

Музиколози сматрају да у најстаријим периодима друштвено заједнице игре нису биле праћене музиком, него је сам ритам усклађивао покрете. За упознавање овога феномена и данас је корисна студија Ф. Бемеа *O игри без музике*.³⁷¹ Што се тиче стarih Словена, према најстаријим изворима Нидерле је извео закључак да су они играли уз песму, свирку и „рукоплесканије”, а не помиње да се ритам одређивао топотом ногу и евентуалним звјецкањем накита. „Рукоплесканије” је, међутим, блиско изражавању ритма помоћу удараљки. Ударавање дланом о длан је акустички елемент који се и данас среће у многим играма уткан у кореографску структуру (као и наглашени кораци), а нарочито у дечјим играма.

Док се у других Словена изгубило,³⁷² у Јужних Словена немо играње спада у живу играчку праксу горштачког становништва, углавном, динарског подручја. Извесне аналогије говоре да је немо играње могло бити познато на Балканском полуострву и пре доласка Словена, првенствено у крајевима где и данас постоји. Да ли се и у овоме случају ради о симбиози староседелачке и словенске играчке традиције, одговор ће се добити тек после студиозних истраживања; засада се може само констатовати да је основни најстарији тип неме игре „по свом кореографском саставу, техници и стилу јањско коло, са уводним њихањем-гегањем (како овде називају „лилањем”) с ноге на ногу, и правим играњем у скоковима и поскочним корацима са избацивањем слободне ноге у ваздух по два и четири пута”;³⁷³ затим, да неме игре одликује елементарна снага, спонтаност и плаховитост, које на известан начин укроћује ритам. Такву жестину у играчком заносу немају игре уз вокалну и инструменталну пратњу.

Али, без обзира на питање да ли је *немо коло* словенског порекла или је, евентуално, наслеђено од аутохтоног становни-

³⁷⁰ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 223.

³⁷¹ Fritz Böhme: *Vom musiklosen Tanz*, Leipzig. И. Мошињски је писао о немим играма, *op. cit.*, II, 2, стр. 1034.

³⁷² Ч. Зибрт, *op. cit.*

³⁷³ J. Dopuđa: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 28.

штва Балканског полуострва, чињеница је да оно данас представља један део јужнословенског играчког предања. Да је тај део у прошлости био далеко већи, нема сумње, судећи по броју игара у којима се опажају само остаци немог играња. Те игре нису нестале, него се њихова акустичка страна, у немом игрању обележена само ритмички, попунила музичком компонентом, вокалном или инструменталном, под утицајем игара које су је већ имале. Ми и данас имамо прилике да пратимо тај процес у црногорском ору: песма околних посматрача није имала првобитно везе са игром, али се у последње време осећа њеним саставним делом. У *врличком колу* мушкарци играју ћутећи док жене певају, и обратно, али „ово је заправо нијемо коло — каже В. Жганец. — Плеше се без пјевања. У новије вријеме уз плес додају плесачи и разне пјесме у десетерачким стиховима, обично двостихове зване „поскочице“.³⁷⁴ И *косовска игра* (Далматинско Косово) спада у ову врсту, јер се певање и немо играње смењују у велиkim временским одсекцима.³⁷⁵ У околини Сарајева *грескавица ситна* може да се игра немо или уз шаргију (код Муслимана); Муслиманке на свадби начине затворено коло, „колају“ ћутке, па запевају *Запјевала булбул тица*.³⁷⁶ Ови и слични примери показују уступак немог играња пред вокалном и инструменталном пратњом; зато се са резервом може примити подatak да се *ромица* у колу (источна Херцеговина) „раније изводила уз свирку на диплама, а сада већином без музике“ (можда ипак уз песму?).³⁷⁷

У вези са оваквим наизменичним немим и уз музичку пратњу играњем у већим одсекцима може се разматрати и питање играња *на одморке* или *на поступке*, а то је „у ствари, периодично смењивање немог играња са играњем уз певање“.³⁷⁸ Говорећи о метохијским играма, сестре Јанковић су истакле да „немо играње, које у овом типу кола (*лесното*) може у неким местима јужне Србије да настане после отпеване мелодијске фазе, јавља се и у Пећи. Али тамо немо играње може много дуже да траје, и за то време темпо се знатно убрзава. Тај дуги застој у певању који прекидају само узвиши: И! И! И! наступа баш због тога брзог играња да се играчи не би сувише заморили ако би у исто време и певали и живо играли. Зато се у Пећи такво играње назива „на одморке“ или „на поступке“³⁷⁹. Оно се може објаснити, бар делимично, и јачим утицајима црногорске етнокореографске области, са којом је метохијска област имала старе и трајне везе.

³⁷⁴ V. Žganec—N. Sremec: *Hrvatske narodne pjesme i plesovi*, стр. 279.

³⁷⁵ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, бр. 67.

³⁷⁶ Ј. Доруђа: *Priručnik*, V—VI.

³⁷⁷ Ј. Доруђа: *Pregled narodnih igara Hercegovine*, стр. 89.

³⁷⁸ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 169.

³⁷⁹ *Ibid.*, II, стр. 9.

Процес прелажења из неме у игру са музичком пратњом сасвим је јасан у игри *четвероњак*, која се игра у четврто на Купрешком пољу. „Радња даје слику млинског точка који се окреће у водоравном положају, или витла који намотава пређу вртећи се уокруг. Ова игра је доживјела промјене: док се раније (прије 30—40 година, па и више) изводила без музичке пратње, неспојених руку, у једноставним корацима са привлачењем, тешким, лъумавим, послије се уз пјевање додавала пратња, свирка на мале усне хармонике, па уз саму свирку на том инструменту, што је утицало на игру да се она почела изводити у брјем темпу, а додају се и ситни украси: дизање и спуштање спојених руку у средишту, изменјена мјеста преко средишта четворке, — што обогаћује игру и чини је сликовитијом”.³⁸⁰ Са променом музичке компоненте изменила се, dakле, и кореографска страна игре (гледана у целини).

Коло уз певање. — У колу је песма онај елемент који у складном јединству са кореографском компонентом, омогућује учеснику аудитивно-акустички доживљај (потпунији него што га пружа инструментална пратња), па се у његовом оквиру понекад успешно развија и драмско-мимички елемент као заметак самосталне драмске радње.

Нема ни једнога јужнословенског краја у коме игра уз песму није позната (што не значи да се свуда и данас тако игра), а такав је случај и са другим словенским земљама, као и балканским. Од свих Словена најснажнију играчко-певачку традицију данас имају Источни и Јужни Словени, па није чудно што су баш код њих и орске песме биле предмет обимних проучавања; тако је хороводним песмама Руса и Украјинаца посвећена читава мала литература, у којој централно место заузима текстолошка анализа,³⁸¹ док су орске песме Јужних Словена последњих тридесет година проучаване заједно са игром.³⁸²

Није никако претерано ако се каже да је у Јужних Словена игра уз певање све до половине XIX века била главни играчки начин изражавања, и не само играчки, јер је у разним историјским епохама имала различите функције, од магијске до забавне. Бржи темпо живота, потреба за интензивнијим емоцијама, прилив професионалних свирача — све је то утицало да орска песма нагло уступке испред инструменталне пратње ига-

³⁸⁰ Ј. Доруђа: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 169.

³⁸¹ Уп. Е. В. Аничковъ: *Весенняя обрядовая пѣсня на Западѣ и у Славянъ*, II, С. Петербургъ, 1905.

³⁸² У последње време све збирке народних игара, објављене у Југославији и Бугарској, имају кореографске описе и мелодије са текстовима песама. Посебно о орским песмама: О. Младеновић, *Орске песме и њихово место у систематизацији српскохрватских народних песама*, Народно стваралаштво, 26—27, Београд, 1968, стр. 165—172.

ра. У Србији, на пример, орска песма се још памти, али се све ређе пева уз игру, и то још само у извесним крајевима. С друге стране, многе орске песме наставиле су да живе изван кола, претрпевши, углавном, ритмичке промене. Одвајање музичке од кореографске стране игре није једноставно, нарочито тамо где се никад не игра немо. У северозападној Бугарској, према Р. Каџаровој, једна информаторка са села одбила је да игра: „Кад би било свирке, ја бих ти играла, а тако на суво (без музике), шта да ти кажем?”.³⁸³ Обрнуто: призренски свирач Рамиз није могао правилно да свира *калач* без играча.³⁸⁴ Или: кад је С. Лазаревић тражио од информатора из Белице да му отпева посコчицу „Хопа, цупа, чизме моје”, певач се устезао, јер је наводно слаб па не може да игра. На наваљивање да пева без игре, рекао је зачуђено: „Па, како ћу?”.³⁸⁵ Четврти пример је исто тако речит: малешевске старице успеле су да реконструишу једну стару епску песму тек када су почеле да је певају у колу.³⁸⁶ Све то говори о јакој повезаности играчких, песничких и музичких елемената у прошлости.

Ако се у анализи орске песме пође од садржаја текста и начина на који се он саопштава, видеће се да постоје орске песме са фиксираним садржајем (не апсолутно!) и са импровизованим (опет не апсолутно!) у одговарајућим метричким оквирима. Прве бисмо радо и даље називали *орским песмама*, а друге *поскочицама*, које се више „броје”, „одсецају” него певају.

За посコчице Кухач каже да су то кратке песмице „од два до шест а каткада и више стихова... а протежу се на којега играча или коју играчицу, родбину његову или на коју — свима познату — особу изван кола”.³⁸⁷ Он чак мисли да су то у Херцеговини све песме које нису у десетерцу, што није тачно. По М. Филиповићу, у Височкој нахији „кратке песме што се у колу више рецитују брзим гласом него ли певају зову се *поскочке*”.³⁸⁸ Сремске поскочице су кратке песмице мале песничке вредности, а банатске се не певају него „узвикују”:

Боље наше
Него ваше;
Наше ваше
Надиграше!

Играм, боже,
Лако ми је,
Нико не зна
Како ми је!

³⁸³ Р. Каџарова-Кукудова: *Хора и игри от сев.-зап. България*, стр. 301.

³⁸⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 9.

³⁸⁵ С. Лазаревић: *Музички фолклор Боке Которске*, Споменик САН, СПИ, Београд, 1953, стр. 237.

³⁸⁶ А. Недељковић: *Облици малешевске епике; Расматрања на изворима старе македонске епике*, Зборник Етнографског института, I, Београд, 1950, стр. 1—50.

³⁸⁷ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 272.

³⁸⁸ М. Филиповић: *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, СЕЗБ, LXI, Београд, 1949, стр. 223.

У Србији је поскочица још у XIX веку било свуда, али су се најдуже задржала у Мачви. Вук истиче да су „готово све тако срамотне да их осим кола не смије нико ни поменути, а у колу их нико за срамоту не прима. Младе и дјевојке, старици и бабе учине се као да и не чују што момци говоре“.³⁸⁹ У Славонији се и најслободније поскочице могу чути од жена. Међутим, овај термин *поскочица* (поскочница) у Приморју и Боки Которској има и друго значење, без ичега ласцивног. У њему је подвучен *играчки карактер* — у поскоцима — за разлику од *протезавице*, која означава споро, лагано кретање кола³⁹⁰.

Склад између играчких и певачких елемената у орским песмама успоставља се на различите начине. Тако, коло може да има одређену формацију, играчи се држе за рамена, али стоје и певају; или, затворено коло пева, али се играчи не крећу, они само преносе тежину тела с једне ноге на другу (лилање, гегање, клаћење); затим, из „лилања“ коло лагано прелази у игру: понекад је то само обично корачање, чак са застојем, прекидом и разговором(!). *Колањем* се називају најједноставније игре којима почињу игранке у Босни и Херцеговини; најближи му је тип *лако коло* (*лесното, рамно, Македонија, Косово, Метохија; правото, Бугарска, зетско коло, Црна Гора*), а све их повезује у једну целину *орска песма*.

У овим, већином, спорим играма у облику кола носиоци певачке и играчке стране су првенствено жене; по приликама у којима се изводе, текстовима, па и по мелодијској компоненти, у колима ове врсте назирнемо врло често њихово обредно порекло, тим пре што су данас, бар понекад, везане за култovе хришћанских светитеља. Анализа њихове кореографске, песничке и мелодијске структуре показује да примат припада *тексту*, који се саопштава на одређени кореографско-мелодијски начин. Игра је стварно посредник у томе саопштавању; било да се ради о односу људских група према вишим силама, било између појединача, — игра прати песму.

Из таквог односа елемената проистиче богатство и лепота орског песничког стваралаштва и релативно сиромаштво кореографских елемената. Али то није никакво правило које важи за целу јужнословенску територију и за све епохе. Напротив, један фин, каџиперан текст љубавног дијалога нашао је адекватну кореографску изражajност у колу *Кој ми те, моме* (околина Струге),³⁹¹ а таквих је примера, мање или више успелих, много, мада има неупоредиво више игара у којима је орска песма главно.

³⁸⁹ В. Карадић: *Српски рјечник*, код речи *поскочица*. У Вуковој заоставштини (Архив САНУ) сачуване су необјављене „стиднѣ пъсмице“, које му је послao В. Врчевић.

³⁹⁰ С. Лазаревић, *op. cit.*, стр. 237.

³⁹¹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, I, бр. 97.

Што се тиче песничке садржине орских текстова, може се рећи да на прво место долазе *лирске песме*; оне су најчешће љубавне или просто играчке (служе играчима као подстицај на игру); већином су ведре, али могу бити и сетне. У љубавним песмама изражена је чекња за драгим, лепота девојке или момка, жалост што се мора поћи за недрагог; ту су, затим, породична осећања, особито љубав према брату; у празничним песмама помињу се Богородица, св. Тројица, св. Јован и други светитељи, као што има и вила и других натприродних бића. Велику групу орских песама чине хумористичне, које су стварна окосница оваквих игара, јер је хумористична садржина песме праћена оскудним (најпотребнијим) кореографским елементима и богатом импровизацијом мимичког карактера, без које велики број хумористичних игара губи сваки смисао. — У колу се, по ред лирских, певају и епске песме (Херцеговина, Црна Гора, Македонија, Славонија, Далмација). По једном податку, жене су певале епске песме у колу у близини Београда³⁹²; у Новом Винодолском и сада се у колу пева епска песма *Кад ми се Павле жењаше*, а слободарски текстови у црногорским колима смењују се према расположењу играча. Пошто ипак епске песме најчешће певају у колу мушкарци, Кухач је покушао да и орске игре тако подели: у женским колима певају се лирске песме, у мушким — јуначке, а све што се игра уз пратњу инструмената назива се плес.³⁹³ Ова подела није прихваћена ни у Хрватској, јер и жене играју уз епске песме, и обрнуто.

Од орских текстова етнокореолога највише привлаче они који се односе на игру, а таквих је доста. У њима се говори о љубави играча према игри, описује се лепота кола, дају кореографска упутства. У малешевској орској песми *Ситна Стојно ситничано рефрен је наизменично „На лево води оро, на лево” и „На десно води оро, на десно”;* њиме је прецизиран момент промене правца „ора на два краја”³⁹⁴; слично упутство даје се у српској игри *Ajd na levo:*

Ајд на лево, браца Стево,
Ајд на десно, мила сестро!
Један пут, други пут,
Трећи пут у место!³⁹⁵

Засебну групу чине кратки текстови који служе као подстицај на игру и врло су блиски правим пос코чицама.

У погледу метрике орских песама може се рећи да је врло разноврсна, али ипак преовлађују стихови од седам, осам и де-

³⁹² P. Волфрам, *op. cit.*, стр. 90.

³⁹³ F. Kuhač: *Južno-slovenske narodne popievke*, III, стр. 222.

³⁹⁴ J. Павловић: *Малешево и Малешевци*, стр. 328.

³⁹⁵ B. Р. Борђевић: *Српске игре за виолину*, Београд 1933, стр. 24.

сет слогова, који се често проширују у мелострофи уметањем поједињих речи, стихова или групе стихова (рефрен). Зато је неопходно проучавање музичке и кореографске фразе као целине, од које се не може одвојити ни текст орске песме.

Приликом теренских испитивања у Србији често се чује од старијих људи како се, ето, сада уопште не пева у колу, а раније су сви играчи певали. Тврђење је делимично тачно. Наме, у Србији, као и у другим јужнословенским крајевима, може се говорити о учешћу свих играча у певању, али они не певају увек сви заједно, него се деле у мање певачке групе које своје деонице изводе у складу са локалном певачком традицијом.

У колу се пева једногласно и вишегласно. Једногласно певање свих учесника у колу забележено је, на пример, у Призрену, затим у Пећи, Охриду и другде. Код Куча, иако је коло „потпуно запучено, ипак се зна ко започиње пјесму. Ономе што започиње пјесму помаже половина играча у колу, а друга половина наставља испјеван стих“.³⁹⁶ У Кистањи, у затвореном колу мирно „шетају“ уз песму, а „један, који најлепше пева, води песму (а не коло) и каткад „грокће““.³⁹⁷ У Славонији, у женском колу у виду издужене елипсе, које се назива *окретање*, шта ће се певати „овиси о певачици која започиње певање на једном крају издуженог кола, које она „води“; на другом крају кола друга певачица понавља стихове прве певачице (и њене околине) тј. друга певачица (са својом околином) „контра“³⁹⁸. У Љубушком (Херцеговина) у колу *Ну ти, ну* „први стих почиње да пева једна играчица. Пошто отпева први такт (3/4) прихватају сви (2/4), и до краја певају колективно, са припевом „ну ти, ну“.“ Други стих почиње да пева један играч, а припев је „ће но, ће“.³⁹⁹ У херцеговачком Црном Лугу „први играч грекће, други очи, трећи на є пева“. У околини Ливна то је певање „на устреселицу“.⁴⁰⁰

Још је обичније да у женском колу певају по две играчице редом, односно да две певају а две отпевају. Тако се обично пева у бугарском хору, у Македонији, на Косову и у Метохији. Ако је коло мешовито, али предвојено по полу, у певању се смењују мушкарци и жене (зетско коло, и др.). У Хрватској Дубици и околини мелодије које прате игру имају два дела, од којих први даје музичку фразу за први глас (рецимо: сопран), а други њену варијацију за други глас (алт). Тако се стално смењују по два или три прва гласа са по два или три друга гласа. У мешовитом колу који почне песму тај је и заврши,

³⁹⁶ С. Дучић, *op. cit.*, стр. 378.

³⁹⁷ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 176.

³⁹⁸ И. Мамузић, *op. cit.*, стр. 288—290.

³⁹⁹ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 176.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, VII, стр. 136—137.

па се према томе назива „мушки” односно „женско” коло.⁴⁰¹ Особит тип смењивања у певању (у вези са кореографском страним игре) види се у танцу из Колашина, који се креће у једном правцу, са заплитањем и расплитањем играча, који наизменично певају са играчицама. Кад први део сви заједно певају, такт је 3/4 а кораци су ситни, са набијањем. Затим се пева по групама; мушки па женска, а кораци су крупни и лаки у 2/4 такту. Приликом расплитања све се понавља уз песму заплетених играча, док расплетени ћуте. На крају коловођа завршава: „Плео сам га, ој, распешћу га, ој, ситан танац, ој” итд. (такт 3/4), кораци су ситни, са набијањем, а коло се провлачи између претпоследњег и последњег играча.⁴⁰² У западним областима Бугарске двогласно певање се назива „на гърмене”, „на тресене”, „на бучене”. Једна жена, на пример, пева први глас „извика”, „издига”, а две „влачат”, „грмят”.⁴⁰³ Под Романијом у колу једна девојка „пресијеца” а две „кајду гоне”⁴⁰⁴.

И обим орских мелодија је различит. За време колања на Гласинцу се пева у секунди⁴⁰⁵; на Косову и у Метохији мелодије су малог обима, једнолике; на почетку, у средини или на крају стиха умеће се и! За косовски начин певања у колу сестре Јанковић кажу да је „стидљиво примитиван” и закључују да ове мелодије „у извесној мери чувају своју архаичну словенску недотакнутост”.⁴⁰⁶ Тетовске орске мелодије су, напротив, врло развијене (нона), а у колу певају или све играчице или две по две наизменично.⁴⁰⁷

У Црној Гори игра се готово само уз вокалну пратњу (и немо); она претеће над инструменталном пратњом у Босни, а претезала је у Хрватској, Бугарској, Македонији. На ужем подручју Србије, по мишљењу сестара Јанковић, однос између вокалне и инструменталне музичке пратње био је углавном уравнотежен, јер су се смењивале у току једне игре; новије је да свирачи стално свирају, а да се пева периодично; најновије је да играчи уопште не певају.⁴⁰⁸ У Македонији и Бугарској задржало се смењивање вокалне и инструменталне пратње у колу. Тако, на пример, у околини Куманова, прво свира дудук па играчи певају, и то наизменично по један стих и једна музичка фраза на инструменту. У западном делу Србије, у ужичком крају, мало се пева у колу, игра се уз инструменталну пратњу, па су и мелодије инструменталне. Могу се неке певати и свирати,

⁴⁰¹ Ђ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, VIII, стр. 17.

⁴⁰² *Ibid.*, I, стр. 75—76.

⁴⁰³ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 88—89.

⁴⁰⁴ С. Rihlman: *Polifoni oblici u narodnoj muzici B-H*, Bilten IFBN, I, стр. 7—20.

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ Ђ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 38—39.

⁴⁰⁷ *Ibid.*, III, стр. 97—98.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, VIII, стр. 187.

али не истовремено, па ни наизменично, него се примени само један начин. У том случају оне имају два завршетка, један за вокалну, а други за инструменталну пратњу (*Јесам ли ти, јелане*).⁴⁰⁹

Још се у већим размерама одвајање инструменталне од вокалне пратње огледа у обичају да се на сабору у кумановском крају даљу игра уз инструменте, а поћу уз певање; на славама уз певање, а на свадбама уз пратњу инструмената.⁴¹⁰

Све ове појаве показују велику надмоћност вокалне пратње над инструменталном, као и над играњем без икакве музичке пратње. То се може закључити за све јужнословенске земље све до пред крај XIX века, када у јачој мери вокална пратња игара уступа пред инструменталном. Значајна је чињеница да највећи број кола уз певање припада једноставним играчким типовима и да се, судећи не само по томе, него и по односу играча према компонентама игре, кореографска компонента јавља као кинетички пратилац песме, у којој, опет, превагу има садржина над мелодијом. У пракси је то јединство, склад и прави уметнички доживљај. У одређеним условима коло уз певање има, осим естетске, и друшчију вредност, о којој ће бити више говора у четвртом делу овога рада.

Коло уз пратњу инструмената. — Тешко је рећи данас уз какве су инструменте стари Словени играли. У X и XI веку помиње се да су све свечаности (свадбене и погребне) пратили труба, свирале, бубњеви и гусле. На фресци у саборној цркви у Кијеву из XI века виде се играчи и свирачи (флаута, свирале, цитра, лира и тимпан). Може се претпоставити да су такви инструменти пратили и орске игре, поред певања и „рукоплескања“. Од јужнословенских извора презвите Козма из X века помиње у своме *Слову на еретики и поучение бесовске забаве* са гуслама, рукоплесанијем и песмама.⁴¹¹

Средњовековни списи помињу, од XIV века, дуде, уз које се, као и уз разне свирале, играло на „игриштима“, трговима и гумнима; у то време јављају се и први помени зурла и тупана, за које се мисли да су их из предње Азије пренели Цигани, а Турци их фаворизовали, па су се задржали у Бугарској, Македонији и градовима јужне Србије;⁴¹² оријенталног порекла је и пратилац призренских игара — оркестарски састав под именом *чалгије*, као и низ инструмената са трзањем у Босни и Херцеговини (шаргија и др.). У северним крајевима Хрватске, као и у

⁴⁰⁹ А. и А. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 97.

⁴¹⁰ *Ibid.*, III, стр. 154.

⁴¹¹ L. Niederle: *Život starých Slovanů*, III, 2, стр. 715.

⁴¹² А. Гојковић: *op. cit.*, стр. 725.

Славонији и данашњој Војводини тамбуре су потиснуле током XVIII века гајде; међутим, у Истри су страним утицајима одолеле мишнице, роженице, видалице, сурле.⁴¹³ У Србији је половином XIX века са променом економских и других услова дошло и до промене у музичкој пратњи игара: домаће добровољне свираче — гајдаше и фрулаше, дудукаше — почели су да замењују професионални свирачи Цигани са својим гудачким и дувачким оркестрима, а затим је дошла хармоника (после првог светског рата).

Инструментаријум је уопште врло разноврстан, услови развитка игара и њихове музичке пратње неједнаки, па нису могућна никаква уопштавања, ни географска ни у временским периодима. Ипак се може начинити мали преглед по основним врстама инструмената.

На првом су месту дувачки инструменти, различитог облика и различитих назива, као: *фрула* (Србија), *двојнице* (Србија, Хрватско Загорје, Босна, Македонија, Бугарска), *дудук* (Србија, Македонија, Бугарска), *дипле* (Далмација), *шупељка* (Македонија), *карабе* (Војводина, ист. Србија), *ћурлик* (Босна), *кавал* (Бугарска), *зурла* (југ Србије, Македонија, Бугарска), *сворче* (од трске, Дојран), *сопела* (роженица, видалица, сурла, Истра), итд. Неки од њих су са мешином, ипр. *дипле* (Хрв. Загорје, неки крајеви Босне), *гајде* (Србија, Војводина, Славонија, Македонија, Бугарска), *мих* (мијех, мишнице, Далмација).

Од гудачких инструмената, који се у најстаријим изворима — према Нидерлеу — спомињу као гусле, треба споменути *лијерицу* (лиришу, вијало, Далмација) и *кемане* (гадулку, ист. Македонија, зап. Бугарска): лијерица је троструни инструмент, на коме свира *линђо*⁴¹⁴; гадулка има пет струна; на једноструним гуслама се, међутим, не прати игра,⁴¹⁵ мада то неки новији гуслари покушавају.⁴¹⁶

Од трзачких инструмената који прате игру истичу се: *шаргija* (Босна), *чунгур* (Македонија) и све врсте тамбура (Босна, Хрватска, Војводина).

Најзад, у јударљке које имају најчешћу примену приликом игре спадају: *даире* (деф, мусиманска средина, Босна и Херцеговина, југ Србије, Македонија, Бугарска), *тупан* (гоч, Македонија, Бугарска), *бубањ* (бубњић, Далмација, Санџак, Банија и др.), *тарабука* (југ Србије, Македонија, Бугарска), *тепсија* Херцеговина, Косово, Македонија).

⁴¹³ Ј. Ivančan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 427.

⁴¹⁴ По лијеричару — линђу и сама је пос코чица добила име („Свирај, линђо!”) — вокатив је схваћен као акузатив.

⁴¹⁵ F. Kuhač: *Prilog za povjest glasbe južno-slovenske*, str. 9.

⁴¹⁶ Д. Антонијевић: *Милена гусларка*, пос. изд. САН, СССXLII, Београд, 1960, стр. 22.

У последње време, све ове народне или понародњене инструменте замењује хармоника (у Босни и уснена), а игра се и уз пратњу виолине (Босна).

Али, ови инструменти не употребљавају се увек појединачно. Зурле и сопеле су увек по две (велика и мала), тамбуре чине инструменти различитих особина (бисерница, брач, самица), а могућне су и разноврсне комбинације инструмената: труба и тупан (ист. Македонија), мишнице и бубањ, свирале и бубањ (Далмација), гъдулка и тъпан (Бугарска), шаргија и чампартета (Босна), поред познате комбинације: певање и инструмент (на пример, песма уз гајде) или смењивање песме и инструмента (источни крајеви Балканског полуострва).

Састав већих група инструмената такође је различит. У корушком *високом реју* игру прате две виолине, кларинет, бас и „опрекељ“ (цитра); у Подравини је дуде заменио гудачки састав са кларинетом и цимбалом; цигански оркестри, „бандице“ у Србији, састављени су од виолина, кларинета, баса и удараљки, или од лимених инструмената; у Бугарској кларинет се пробија у саставу са цигулком (виолином) и тупаном. Призренске *чалије* чине виолина, „грнет“ (кларинет) и деф, итд.

Инструмент може да буде везан за извесну прилику или врсту извођења. Мушкарци играју уопште више уз инструменте од жена, које своје певање понекаде саглашавају са инструментом (у Ђевђелијском крају жене играју и певају уз гајде, мушкарци уз тупан и зурле). У Бугарској, тамо где се пева уз гајде, оне имају велике межове и нижи тон, који одговара певачима.⁴¹⁷ Тупан и зурле нарочито се цене као пратиоци игара на свадбама и знак су вишег стандарда. У Лесковцу су, на пример, жене усхићено говориле: „Леле, гоч! Гоч гу бије на свадбу! То је нешто истина свирка!“⁴¹⁸ Још почетком овога века у Малешеву су гајде биле инструмент сиромашног планинског становништва, док су *тупанције* (заједничко име за зурле и тупан) имали само богатији.⁴¹⁹

Одумирање традиције да се коло игра уз певање и прелаз на инструменталну пратњу повлачи промене у корацима, метрици, ритмичкој формулама и динамици игре.⁴²⁰ Док се уз певање обично игра споро, једноставно, јер је песма важнија од игре, инструментална пратња изазива живљу игру, укращавање корака. Ј. Допуђа сматра да игре уз домаћу шаргију или бугарију (*труске, треске, играчице*) са подручја Јајца спадају у најбогатије игре по кореографском склопу на територији Босне и Херцеговине. Уз свирку се изводе и неке игре које су раније биле

⁴¹⁷ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 100.

⁴¹⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 47.

⁴¹⁹ Ј. Павловић: *Малешево и Малешевци*, стр. 329.

⁴²⁰ Р. Каџарова-Кукудова: *Разпространение и варианти...*, стр. 109.

неме. „У том случају исте игре мијењају и свој први карактер, јер се ритам и темпо игре прилагођава онда свирци, играње нема оне снаге, оштрине, замаха кола и захукталости као кад се игра без музичке пратње“.⁴²¹ Инструмент утиче на врсту корака: ситне игре се изводе обично уз гајде, а не уз карабе (источна Србија)⁴²²; затим, уз гајде се коловођа у кумановској игри *војвода* не окреће и не чучи, док то чини када игру прате тупан и зурле.⁴²³ У Бугарској исто тако вокална пратња узмиче испред инструменталне, а то изазива отпадање текстова, док мелодије продужавају да живе у инструменталном извођењу а кола задржавају називе према заборављеним песмама.⁴²⁴

У Истри је забележено да се инструменти могу имитирати тј. гласом подражавати: *шивање* значи звијдање, а *тараранкање* је „пјевно имитирање инструменталне пратње, у којем долазе до изражaja слогови „та“, „ра“, „ран“⁴²⁵ Лијерица се имитира на Мљету и у Конавлима у играма типа *поскочица* — *линђо*⁴²⁶; међутим, по Кухачу, тамбуре се не могу имитирати, тешко се и записују, јер се увек друкчије удара, и то врло брзо.⁴²⁷

У последње време, приликом теренских истраживања, све чешће се чује да су игранке у селу престале, у првом реду, зато што нема више свирача. Тачно је да се број свирача, особито оних који су пратили игру, смањио. То је сада у већини јужнословенских крајева професија којом се појединци искључиво баве, а некима је допунско занимање (поред, рецимо, рада у фабрици). Крајем прошлога века, а понегде и све до првога светског рата, ситуација је била друкчија: у сваком селу било је више свирача, који су на игранкама свирали из личног задовољства или за малу награду. У Далмацији су свираче бесплатно послуживали вином. У Истри су свирачима плаћали момци или девојке. У Хлевену су се свирачи надметали у свирању, а нису помишљали на награду, која је долазила у обзир само о свадбама. Ту се професија свирача ни до данас није учврстила.

За свадбе су се свирачи, па и данас је такав обичај, погађали *ћутуре* тј. за све време свадбеног весеља (колико се дана предвиди), добијали су храну, смештај и накнаду у новицу; у Лазаревцу су почетком овога века поред новца добијали и по пар чакшира.⁴²⁸ У новије време се свуда на игранкама плаћа свира-

⁴²¹ J. Dopruda: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 19 и 31.

⁴²² Ј. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 114.

⁴²³ Ibid., III, стр. 230.

⁴²⁴ Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 89. И ти се називи деформишу. Упор.: О. Младеновић, *Прилог проучавању назива народних игара*, Народно стваралаштво, 3—4, Београд, 1963, стр. 229—234.

⁴²⁵ Ј. Ivančan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 33.

⁴²⁶ S. Stepanov: *Pjevano oponašanje svirke lijerice na južnom Jadranu*, Narodno stvaralaštvo, 2, Beograd, 1962, стр. 229—234.

⁴²⁷ F. Kuhač: *Prilog za povijest....*, стр. 80.

⁴²⁸ Џигани из Медошевца и данас постављају тај услов када свирају на свадби.

чима, и то чине коловоће. Ако девојка или жена жели да коло поведе, за њу коло наручи и плати момак, брат или муж. На саборима у околини Београда плаћа се једна *игра* (више мелодија уз које игра мушки коло а води га један коловоћа). Коловоћа више не поручује одређено коло, него само каже какво хоће, који тип: „Свирај „ретко“! или „брзо“ или „моравско“, а шта ће бити, зависи од свирачева репертоара. Исто тако свирач може да пита: „За колико очеш да играш?“ — „Ону за двеста!“, избор мелодија и трајање одређује сам свирач. Изгледа да су такви односи довели до чињенице да у Србији расте улога свирача у колу и да они директно утичу на играње, па се све чешће игре и читаве врсте игара називају по свирачима: *Савино, Радојкино, Мијина кола*, итд.⁴²⁹

Место свирача је обично у колу. На пример, у северној Далмацији, где се игра уз аипле, свирач је у средини и смењује се са певачима. На Бјелашници, у малом женском колу (затвореном) свирач мушкарац такође стоји у центру. То је обавезно и у Барањи. У Славонији у колу стоји гајдаш или тамбураш „свирајући, пјевајући, поскакујући и бодрећ колаше на игру и шалу“.⁴³⁰ Такву улогу има и линђо у дубровачкој *поскочици*, који седи у кругу и снажно удара такт десном ногом свирајући на лијерици. Међутим, према једној слици из средине XIX века, линђо седи изван кола, под дрветом, као што су изван кола свирачи у Истри. „Чини се да је такав смјештај свирача овде дубоко усађен традицијом и да се она не мијења ни онда када за то постоје оправдани разлози, а гдјекада и права потреба“; свирач је морао да буде изван кола пошто је у центру био *штапоноша*, који је управљао колом.⁴³¹ У Македонији је исто тако *балтација* у центру, а свирачи изван кола (*русалије*). Балтацијина дужност је да, поред осталог, одржава *облик кола*.⁴³² У Бугарској је место свирача у колу, али они имају дужност не само да свирају него и да, идући у круг, одржавају округлину кола.⁴³³ У том погледу значајна су разматрања Ф. Хербургера, који је у обичним македонским колима уз тупан и зурле запазио константан размештај учесника у три групе: *коло играча, тупањица* у средини, *зурлаши* изван кола.⁴³⁴

У свима јужнословенским крајевима основни такт у колу је 2/4, а најдуже су га сачувала женска кола уз певање, из којих избија њихова обредна намена у прошлости. Мошињски је то чак израчунао у процентима, узевши за базу прву књигу

⁴²⁹ М. Илијин—О. Младеновић: *Народне игре у околини Београда*, стр. 194.

⁴³⁰ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 223.

⁴³¹ I. Ivanićan: *Istarski narodni plesovi*, стр. 23 и 27.

⁴³² А. и А. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 189.

⁴³³ Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 36

⁴³⁴ F. Hoerburger: *Der Tanz mit Trommel*, Regensburg, 1954.

Народних игара сестара Јанковић, у којој има 100 игара из разних крајева Србије, Црне Горе и Македоније. Према Мошињском, игре са 2/4 тактом износе 62%.⁴³⁵ Међутим, таква израчунања, ма колико на први поглед била убедљива, у ствари не показују увек реалну ситуацију. Поједине кореографске области разликују се међу собом, а неке нису ни до данас довољно испитане, па је рано за тако категорична и прецизна закључивања, али, с друге стране, то је доказ да је утисак који пружа позната грађа потпуно тачан. Ако се узму веће етнокореографске области и најчешћи примери, добиће се оваква слика: у Бугарској је најпопуларнији тип кола *правото* у 2/4 такту; затим долазе тактови 3/4 и 3/8, као и разни „бугарски ритмови“ (*пајдушка* 5/16, *ратченица* 7/16, *копаница* 11/16). У Србији је 2/4 такт, али постоје и други: 4/4, 3/4, 3/8, ређе: 5/4, 7/8 и сложени тактови. У Хрватској су најчешћи: 2/4, 4/4 и 3/4. У Босни и Херцеговини је колање у 2/4 такту, као и већина других кола, али такт може да буде и: 4/4, 6/8, 3/4 и др. У Црној Гори је 2/4, а у Македонији разноврстан: од основних 2/4 и 7/8⁴³⁶ до сложених тактова у разним комбинацијама; у белокрајинским колима (Словенија) такт је 2/4.⁴³⁷

Амбитус орских мелодија је такође различит: у Босни се среће и секунда, у Бугарској обухвата два или три суседна тона, у Србији најчешће од три до четири, али се у истим крајевима могу наћи мелодије које иду до ионе и дециме (на пример, Бугарска, Србија).⁴³⁸

И темпо је различит. У најспорије игре могу се убројати нека бугарска и македонска кола са М. М. $\text{J} = 40$ (*Кинисал ми, Лазарополе*) и $\text{J} = 44$ (*криво хоро*, Видин), а најбржа бугарска *пајдушка* (М. М. $\text{J} = 240$), затим *шесторка* из Србије, *повраћанац* из Славоније ($\text{J} = 200$) и др. Остали материјал се креће између $\text{J} = 56$ и 152. Убрзање темпа је обична појава; нарочито у македонским и бугарским колима. Македонско *тешкото* показује изузетан распон: у почетку је најспорије (немерљиво метрономски), а затим се убрзава до максимума.⁴³⁹

Број тактова у музичкој фрази је понекад врло мали, као и у играчкој: 3, 4, 6; најчешће је 8, затим 12, а може да буде и знатно већи, преко двадесет. У случају да мелодијска и играчка фраза немају исту дужину, јавља се *појединачна аритмичност у ритмичности целине извођења орске игре и мелодије*: „игра

⁴³⁵ К. Мошињски, *op. cit.*, II, 2, стр. 1024.

⁴³⁶ Г. Пајтонијев—Ж. Фирфов: *Македонски народни ора*.

⁴³⁷ F. Marolt: *Slovenske narodoslovne studije*, II.

⁴³⁸ Р. Каџарова-Кукудова, *Български танцов фолклор*, стр. 88; Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VIII, стр. 190.

⁴³⁹ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 220. Вид.: М. Брзанов, *Проблем транскрипције галичке игре „тешкото“*, Рад КФЈ, XIII, Скопје, 1968, стр. 509—513.

и мелодија чине утисак као да се стално јуре, сустижу и престижу, што играчима даје још више подстицаја за играње⁴⁴⁰, посматрана кинетички, ова појава представља правилно и равномерно периодично поклапање у ритмичком току. Јавља се највише у колу, а забележена је у Македонији, Србији, Бугарској⁴⁴¹, затим у Црној Гори, Далмацији, Херцеговини.

Постоје и друкчији односи између игре у колу и песме која је прати. У околини Јајца мелодијска фаза је редовно дужа од играчке, па их играчице не почињу у исти мах: обично почну да играју а после и запевају, па се дешава да следећи стих песме падне у среду играчке фазе⁴⁴². Стиче се утисак да је немој игри накнадно додата мелодија. Корак даље у усклађивању представља *равно коло* на Купрешком пољу, у коме је играчка фаза краћа од музичке, али играчице у игрању застану да би се песма завршила; зато играње изгледа као да је „на одморке”, са прекидима у којима се разговара у колу⁴⁴³. Идући пример је исто тако занимљив. Између два светска рата у Лазаропољу, о Св. Јовану, постојао је обичај да после заједничког ручка сеоски кум поведе коло за здравље и за милост светитеља. „Игра се лесното уз тупане. Истовремено, жене у левој половини кола певају светојованске песме. Ако мушкарци у десној половини пожуре, играчице се пусте, отпевају песму, па опет сустигну коло и ухвате се са играчима”.⁴⁴⁴ Најзад, треба споменути и пример за који је Куба изјавио да му је неразумљив. У Врлици — каже Куба — ни уз дипле, ни уз певање, у колу „нема међу временском мјером гласбе и игре никаквога одношаја”. Гајдаш свира у 2/4 такту, а игра се у 6/4. Врхунац је „kad се коло повећа, пјева одијељено, за се и друк-

⁴⁴⁰ Љ. и Д. С. Јанковић, *op. cit.*, VIII, стр. 191; овом проблему посвећена је посебна студија Љ. С. Јанковић: *Проблем и теорија појединачне аритмичности у ритмичности целине извођења орске игре и мелодије*, СЕЗБ, LXXXII, Београд, 1968.

⁴⁴¹ Овај феномен Р. Каџарова тумачи неистовременим постанком песме и игре („на нов глас старо хоро или на стари глас нови кораци”, *Български танцов фолклор*, стр. 99). — Д. Христов, који је међу првима запазио да се кореографска и музичка фаза не поклапају увек, мислио је да, на пример, *пајдушику* треба „исправити” додавањем два такта мелодији, вид.: Д. Христовъ, *Ритмичните основи на народната ни музика*, стр. 11.

⁴⁴² Ј. Дорића: *Narodne igre s područja Jajca*, стр. 6—7.

⁴⁴³ Ј. Дорића: *Narodne igre Kupreškog polja*, стр. 163.

⁴⁴⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 31.

чије на двије противне стране"⁴⁴⁵. Овакви односи између играчке и музичке компоненте у колу спадају у проблеме којима се бави етномузикологија, али је свакако добродошла и помоћ других наука. Зато спомињемо да је етнолошко објашњење извесних случајева „аритмије“ у колу Е. Гаспарини потражио у прастарој подели људског друштва на егзогамне групе, која и данас живи у разним деловима света⁴⁴⁶.

445 L. Kuba: *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji*, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, IV, 2, Zagreb, 1899, str. 170.

446 E. Gasparini: *Pjesme pjevane naizmjence i egzogamička odvojenost spolova*, Rad KFJ, IV, Zagreb, 1959, str. 296—297.

друштвеним традицијама и обичајима. Мада институције као организације или већине, ствари које чине обичаје и речи, имају сваку вредност, то су сваке традиције које се чувају и које се преносе из поколења у поколење, алије највећи значај имају оне које чине прву друштвену јединицу, која се чувају и које се преносе из поколења у поколења, алије највећи значај имају оне које чине прву друштвену јединицу, која се чувају и које се преносе из поколења у поколења.

КОЛО И ДРУШТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

КОЛО КАО КОРЕОЛОШКО ОБЕЛЕЖЈЕ СЕОСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Говорећи о најстаријим периодима развијатка игре, К. Сакс је констатовао да, кад играње постане свесна радња са одређеним циљем, соло игра прелази из домена индивидуе у домен колективе; она се тада изводи у колективу и за њега¹. То се може потврдити и примерима из играчке праксе Јужних Словена. На пример, *додоле* и *лазарице* и друге игре обредног карактера, мада их данас налазимо углавном као преживеле остатке, имају значај за известан колектив, па се и изводе у његовој средини и за њега (породица, село). Зато није чудно што се у Бугарској *лазарице* понекад завршавају општим колом, у коме учествују и младићи,² мада то по традицији не би смело да буде, јер су *лазарице* женска игра. То је редупликација, поновна потврда магијске функције игре која се у народном осећању сачувала у облику круга — кола више него појединачна игра; да би се дејство игре осетило, потребно је да у њој учествују сви којима је намењена.

Село као друштвена заједница било је последњих година предмет посебних проучавања. Тих. Борђевић, С. Вукосављевић, С. Тановић и други расправљали су о њој са гледишта економско-историјског, правног и етиолошког.³ У расправи Д. Недељковића о партиципационим реликтима примитивног колективног

¹ К. Сакс, *ap. cit.*, стр. 80.

² Р. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 57.

³ Т. Р. Борђевић: *Село као суд у нашем народном обичајном праву*, Зборник Филозофског факултета, I, Београд, 1948, стр. 167—292; С. Тановић: *Село као социјална заједница и управна јединица у Београдском крају* задње турско доба, Зборник радова Етнографског института САН, I, Београд, 1950, стр. 97—157; С. Вукосављевић: *Историја сељачког друштва*, I—II, пос. изд. САН, СССР и СССРС, Београд, 1953, 1965; М. Барјактаровић: *О земљишним међама у Срба*, пос. изд. САН, СССР, Београд, 1952, и др.

менталитета на примерима из Малешева објашњено је „веровање, које је својствено само примитивном колективистичком клану, и по свој прилици првобитној јужно-словенској задружној заједници, наиме да свачија производња успева само кад је свачија, тј. кад у њој учествују подједнако сви чланови заједнице”.⁴ Овакав вид партиципације показује исто тако добро као „Ђурђевско јагње” и „кравај” једна етнокореолошка појава, која је забележена у литератури, али није довољно испитана. То је обичај, распрострањен у свих Јужних Словена, да о одређеним празницима у одређеном колу (са изразитом обредном функцијом) учествују сви становници једнога села. У бугарском селу Момина Клисуре, у необично великом велигданском хору играли су и они који то обично не чине. Традиција је захтевала да свако игра — за здравље, па би коло повеле жене, а њима се придружили мушкарци носећи курбан⁵. У Хлевену на Св. Константина обавезно се игра у колу, а кад куће остају само болесни.⁶ У нестинарском хору у селу Блгари, око жара по коме је играла „нестинарка”, такође морају да учествују сви: стари напред, деца на крају. Игра се уз пратњу тупана и гајди 5—6 минута „за адет, за здравље”. Затим одабране старије особе одлазе на „гозбу” да од жртвованог јагњета — курбана окuse, а млади у ноћи настављају веома бучну игру.⁷ У светојованском ритуалу у Лазаропољу још до другога светског рата учествовало је цело село, а у његову одржавању главну реч су водиле старије жене. У коло које се игра на Богојављење *Кинисал ми свети Јован*, „сви се хватају ... утврђеним редом: танчарка, жењени људи, момци, девојке, жене, па младе невесте”. Колом се село опасује и завршава на „оралишчу” код цркве. Сутрадан, на Св. Јована, приређује се заједнички ручак, за који кум — сеоски домаћин славе — закоље волове а једе се на његов трошак по разним кућама (нешто донесу и гости, али је обавезно да се једе од кумове „манце”). После ручка коло, које је повео кум, обилази све куће редом где је ручак приређен, па се сви хватају у коло, тако да цело Лазаропоље опет игра за здравље, срећу и напредак. Опште се коло играло и на Св. Саву.⁸

На примеру Лазаропоља види се да опасивање села и повезивање кућа колом служе магијској заштити сеоске заједнице и обезбеђењу њена просперитета (помоћу кола као облика, а играња као начина), као што томе служи и једење од меса жртвоване животиње (у овоме случају, од хране коју је кум по кућама припремио), сасвим сагласно закључцима Леви-Брила и

⁴ D. Nedeljković: *Đurđevsko jagnje i »kravaj« u Maleševu kao participacioni relikt primitivnog kolektivnog mentaliteta*, Vjesnik Etnografskog muzeja, IV, Zagreb, 1938, стр. 1—9.

⁵ X. Вакарелски: *Музиката в живота на родното ми село*, стр. 106.

⁶ Р. Кацарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 5.

⁷ Р. Андегова: *Игра по огън*, София, 1955, стр. 52—60.

⁸ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 29—32.

Д. Недељковића. Христијанизација оваквих обредно-магијских игара у основи није променила ни њихову функцију ни средства (промене су у тексту орске песме). Овако се играло и у другим крајевима, мада други примери нису тако рељефни. Б. Нушић помиње да се на Косову о Ускру цело село скупљало на заједнички ручак, а око софре се вило коло;⁹ обичај су детаљније описале сестре Јанковић.¹⁰ М. Станојевић каже да у таквом ускршњем колу треба да игра „и старо и младо”¹¹. У Плашком (Банија) на Божић после ужине иду сви у коло, „то се ваља”, „родиће година”.¹² Такав карактер имају све игранке о заветиnama у Србији, мада се то више не спомиње. Затворена кореографска заједница види се и из податка да у Дебру „коло играју само онде где су сви род, иначе је стидно играти пред тубим људима”.¹³ Свакако да није у питању стид, него обичај да се игра у својој средини и за своју средину; изван ње сви су „туђи људи”. Исто тако, у Црмници „све песме и игре које нису из њихове средине називају се лацманске”¹⁴ (девојачко коло, ћачко и друго).

Такве целине у етнокореолошком смислу налазимо и данас, иако се више не окупљају на игру са одређеним циљем: за здравље, живот, срећу, за раст биљака и плод на њиви, као у прошлости, када су се веселиле куће ако на њиховој њиви коло игра (Банија)¹⁵ или се веровало да оно штити и од града, као у Хлевену.¹⁶ Остало је навика да се у одређене дане хвата у коло „и старо и младо” макар „из чиста весеља”, како се самим учесницима чини (Нови Винодолски). Та су кола веома велика. На Пагу се о Покладама хватало у коло на пијаци „по хиљаду и више играча”, другим речима, све што је могло да игра, па је *нашко коло*, кажу сестре Јанковић, „због своје тесне повезаности за ту свечаност, готово престало да буде искључив појам једне одређене игре, и постало назив свега онога што се у њено извођење том приликом уткива”.¹⁷ И у Новом Винодолском, о Покладама, у *новљанској коли* учествује по више стотина играча, певаче (њих осам) плаћа општина, а служе им вином које дају грађани. Коло поведу жене, па се затим хватају мушкар-

⁹ Б. Нушић: *Косово*, I, Нови Сад, 1902, стр. 177.

¹⁰ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, II, стр. 34—35.

¹¹ М. Станојевић: *Зборник прилога за проучавање Тимочке крајине*, III, стр. 107.

¹² Н. Беговић; *op. cit.*, стр. 92.

¹³ М. М. Вељић: *Дебар и његова околина*, Браштво, Београд, 1899, стр. 52.

¹⁴ В. Вујовић, *op. cit.*, стр. 36.

¹⁵ Н. Беговић, *op. cit.*, стр. 97. И жалост је заједничка. Ако у конавојском селу неко умре, „цијело село не би балало годину дана. Младићи и ћевојке би пошли у друго село па су балали”, каже један информатор, Ј. Јованчап: *Konavoski narodni plesovi*, стр. 372.

¹⁶ Р. Каџарова-Кукудова: *Хлевене*, стр. 5.

¹⁷ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 187.

ци. Песме су епске, о ускоцима. Облик кола зависи од броја учесника, јер је пијаца доста мала, па се хватају концентрични кругови. 1964. забележили смо у Новоме да о Покладама долазе Новљани који живе у другим местима само да би учествовали у новљанском колу. У Босни се нарочито велика кола могу видети на „годовима“ (годишњим скуповима) приликом „житне молитве“ у селима око Јајца са српским становништвом.¹⁸ У Бугарској се у неким селима ухвати у коло одједном по 200—300 особа.¹⁹ Браћа Миладиновци помињу да се у Македонији на Ускрс игра на једном месту у више кола, али се она на kraју сједине у једно (200—300 девојака).²⁰

У већим селима игра се у одређеним приликама коло на сеоском игралишту, а осим тога по махалама. Тако, поред сеоске кореографске заједнице имамо и мање, по родовима. У Панађуришту о празницима се у четири махале прави по једно коло (уз песму или гајде).²¹ Одвајање кола по махалама помиње и С. Тановић. Пошто се већа села деле обично у две махале, горњу и доњу, само „о заветинама све живо се окупљало на саиришту, где се играло. Играле су све сеоске девојке па и гошће, а како нису могле играти све у једном ору, то су се издавајале по махалама, те је свака махала имала своје женско оро. Али ипак играло се на истом средселу, уз једну исту музичку пратњу или уз исту песму, и вијала су се оба ора паралелно од почетка игре до завршетка, без икаквог судара или заплета. У овом случају када су се водила два ора, танчарка другог ора морала је бити веома добро увежбана да би умела добро управљати ором. Јер док је танчарка првог ора могла слободно и по својој воли давати правац своме ору, дотле је танчарка другог ора морала бити веома опрезна и окретна, пошто је правац њеног ора морао ићи паралелно са правцем првог ора. Дакле, друго оро је било у зависности од првог. Друго оро је гледало у потиљак првог ора. Признање о добром вођењу кола припадало је танчарки другог ора, јер је од ње зависило правилно играње“.²² Ова компликована ситуација своди се у ствари на „коло у колу“ (два отворена кола), која су се кретала у истом правцу и имала исти центар, а и песма је била иста. Нас овде интересује повезаност играчица из једне махале и повезаност ових двеју изразитих целина у ширу, сеоску. С. Тановић је још у једној прилици поновио да је у околини Бељевије „обичај био да све девојке из једног села играју у једном ору па ма колико се пружало у дужини то оро“.²³

¹⁸ J. Dorođa: *Narodne igre s područja Jaјca*, стр. 22.

¹⁹ P. Каџарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 36.

²⁰ Миладиновци: *Зборник 1861—1961*, Скопје, 1962, стр. 9.

²¹ *Ibid.*

²² С. Тановић: *Народна ора у околини Бељевије*, стр. 269.

²³ S. Tanović: *Karakteristične osobine orskih igara u okolini Đevđelije*, *Vjesnik Etnogr. muzeja*, IV, Zagreb, 1938, стр. 128.

У овом кореолошком јединству сеоске заједнице испољава се танана црта која у кореографском смислу дели село од села једне етнокореографске области, мада сви играју исте игре. То се најбоље види на саборима које посечују села из шире околине. На Рабу, када су вашари, „скупи се на сајму више села, плесат ће редовно свако село напосе, имају са собом свога свирача (на мишницама).²⁴ Када играчи из околине Требиња дођу „на фешту” (15. авг.) у Доли са својим „динђама” и коловођама, свако село игра по скочицу засебно.²⁵ У околини Београда, на великим саборима у Миријеву, Сремчици, Железнику и Ку модражу, а до пре петнаестак година код манастира Раковице, свако село игра засебно и свира му посебан свирач, мада се на малом простору кола просто гуше, а игре су исте, бар на изглед.²⁶ Тако је и по другим крајевима Србије. На сабору код Св. Романа (Алексинац) „из колико села и крајева има народа, толико се образује и води ора”.²⁷ Ову појаву је запазио и Ц. Рихтман у Босни: „Негде се показује да свако село има своје коло, али такве разлике нису још довољно проучене”.²⁸

Кореолошки није повезана само сеоска заједница, већ и шира, као што ће се видети из неколико примера. Тако је В. Чајкановић објавио из Вукове грађе податак да о Божићу у Грбљу „по обреду скупе се по бреговима и на гумна те певају и играју момци и младиће и из пушака чине весеље. Они зову *хора*, и свако им братство вина даје”.²⁹ Свакако зато што су братственици чинили хоро, а братство је као заједница било заинтересовано да се традиција одржава. У вези с тим још један детаљ: у Калима на острву Угљан „постоји и општи или братински двор са кледиштем, гдје су се одржавали култни обичаји и гдје се играло коло”.³⁰ Веће кореолошке заједнице запазио је и Т. Чубелић на саборима и сајмовима, јер поред заједничких игара сваки крај игра и своје игре.³¹ У том смислу треба разумети податак да је о сајмовима у Кистањи много народа из околине који се хвата у заједничко велико коло.³² И

²⁴ B. Širola: *Etnografski zapisi s otoka Raba*, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, XXVIII, 2, Zagreb, 1931, стр. 139—140.

²⁵ За овај податак захваљујем М. Погрмиловићу, етнологу из Загреба.

²⁶ М. Илијин—О. Младеновић: *op. cit.*, стр. 158.

²⁷ М. Веселиновић: *Свети Роман*, Ниш, 1939, стр. 27.

²⁸ C. Rihtman: *O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike B-H*, Rad KFJ, I—II, Zagreb, 1958, стр. 104.

²⁹ В. Чајкановић: *Расправе и грађа*, СЕЗБ, L, Београд, 1934, стр. 57.

³⁰ Š. Kuljišić: *Matrilokalni brak i materinska filijacija u narodnim običajima Bosne, Hercegovine i Dalmacije*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XIV, Sarajevo, 1959, стр. 308.

³¹ T. Čubelić: *Plesovi naroda Jugoslavije*, Jugoslavija, 6, Beograd, 1952, стр. 15.

³² Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VII, стр. 174.

на већ споменутом сабору код манастира св. Романа, на коме свако село засебно игра, пред вече се сва кола саберу у једно или два и одиграју *орловку*³³.

Леп пример кореографске заједнице на племенској бази представља издавање мијачког кола од брсјачког на сабору код манастира св. Пречисте кичевске, нарочито кад је „старешина села Гара повео велико мијачко коло (из кога ниједан Мијак није изостао) үз песму Оро се вије крај манастира“.³⁴ Р. Вешовић помиње да су се у Црној Гори раније често певала „племенска кола“; текстови су у XIX веку замењени када је црногорски песник и владар Никола Петровић испевао *Нова кола* намењена појединим племенима.³⁵ Најпознатије је *црничко коло*, али се и *васојевићко коло* певало на свима племенским свечаностима и скуповима.³⁶ Кореолашку повезаност показује и Средачка жупа. У Средској, на сабору о Ускрсу игра само једно женско коло, у које се хватају жене из свих села која припадају Жупи.³⁷

Где нема услова за овакво диференцирање, одвајају се у игри етничке групе. На периферији Софије игра се үз разне инструменте а поједина кола образују играчи из различних крајева. Исти је случај у Београду. У Топчидеру до недавна, а сада у Кошутњаку, недељом играју Македонци, Босанци, Црногорци, Шумадинци, Роми у засебним колима, па се и посматрачи на сличан начин групишу.

Оваква разматрања доводе до закључка да нису само кореографске особине услов да се, стилски или технички, раздваја село од суседног села, један крај од другога. Пре се може говорити о томе да се у изолованости играча из једнога села јављају те специфичне кореографске појединости, као и стилске разлике. Можемо претпоставити да је свака таква сеоска заједница имала своје коло (тачно се знало какво), као што у Славонији постоји једно коло, и оно је представник славонског играња, поред низа других кола, која имају посебне називе. Исто

³³ М. Веселиновић: *op. cit.*, стр. 27.

³⁴ Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, IV, стр. 57.

³⁵ Никола I: *Нова кола*, Цетиње, 1910. Из Посвете мушкиј младежи црногорској:

Ја младежи црногорској
Посвећујем кола ова
Бе у кратко такох чине
Бедова јој вitezова:

Да их пјева — а остави
Нека нова мека кола,
Што нијесу за јунака,
За горштака и сокола.

³⁶ Р. Вешовић: *Племе Васојевићи*, Сарајево, 1935, стр. 416.

³⁷ М. Илијин, рукописна грађа.

тако, *козарачко коло* у свом крају само је *коло* или *плетено коло*; у Истри је, сматра се, од таквог *кола* постао *балун*; и босанско колање је за домаће играче *коло*, итд. Тенденција да свако место има своје коло са специфичним називом (*сопоћанка*, *врчинско коло*, *ритањка*) остатак је некадашње кореолошке изолације, која нестаје или се мења заједно са другим видовима сеоске заједнице.³⁸

То идентификовање кола и заједнице којој играчи припадају види се и у такмичењу играча, о коме наводимо податке из Ђевђелијског краја. Победника је село примило са великим почастима (за софором је његово место било међу старијим и угледним људима), „јер се играч у том моменту сматрао као општа својина, заједничка радост целог дотичног села. Сви су имали права да се њиме диче, јер је из њиховог села!“³⁹ И код Крићана је друштвени углед играча био велики, па су представници родова сматрали за част да воде коло.⁴⁰ Тако се поново потврђује мисао К. Сакса да на примитивном ступњу нема противуречности између појединача и друштва: сваки појединач је да игра за друге; другим речима, сви играју посредством његова тела.⁴¹ Таква схватања нису страна ни вишим друштвеним организацијама.

Укупност играња и његова ангажованост у вези са опстанком појединача и целине изразита је прта која у етнокореолошком смислу сједињује све Словене. З. Јелинкова, говорећи о хороводу, подвлачи да су у њему морали да учествују сви, цело село или одабрани део становништва, а да је дејство хоровода најјаче између Поклада и Ивањдана, нарочито око Ускrsa и Духова (као и у Јужних Словена). Кад покладна поворка са „медведом“ обиђе село (Чешка), заустави се у средини села и направи коло, у коме се игра дубоко у ноћ, па то морају да чине и старци и бабе — за раст јечма.⁴² Обавезно учешће свих припадника једне заједнице — сеоске или шире — у колу са одређеном наменом потврђује основни принцип кореолошке колективне партиципације, која је понекад везана и за жртвовање животиња, од чијег меса треба сви играчи да окусе. Најлепши пример ове врсте је лазаропољско светојованско коло, у којем је остала обредно-магијска функција, мада прикривена каснијим наносима у виду култа св. Јована (датум извођења, текст песме и др.).

³⁸ У Србији је у последње време порасла производња грамофонских плоча са таквим колима у извођењу популарних свирача и певача.

³⁹ S. Tanović: *Karakteristične osobine orskih igara*, стр. 125.

⁴⁰ А. Андреев: *Музикални пројави в Крит и Микена*, стр. 14.

⁴¹ K. Сакс, *op. cit.*, стр. 80.

⁴² Z. Jelínková: *Kola a chorovody*, стр. 9.

**КОЛО УЗ ПЕВАЊЕ КАО ПРЕДСТАВНИК ЈАВНОГ МЊЕЊА,
СУДИЈА И НОСИЛАЦ СЛОБОДАРСКИХ И НАПРЕДНИХ
ТЕЖЊИ У ЖИВОТУ ЗАЈЕДНИЦЕ**

Термин *коло*, као и *хоро*, има широко и вишеструко значење, и све се више употребљава као ознака скупа људи и места на коме се игранка одржава. Тај скуп људи у неким крајевима играјући у затвореном или отвореном колу служи се орском песмом или посочицом да коментарише или суди о локалним догађајима, да оштро шиба и кажњава преступнике, да се подсмева или да хвали, па већ зато људи долазе да чују шта коло пева. Славонско коло је — каже Кухач — „њеки народни сабор, у којем је свакому слободно мисли своје — дакако пјевајући — изрећи, без икаквог потоњег укора“.⁴³ Те оцене су обично уске, локалистичке, па остају у оквиру колективна који их доноси (некад је то само једна мајала), али праведне и реалне. Из њих су никле многобројне посочице, најчешће пролазне вредности, жива „дневна штампа“, као и орске песме о конкретним личностима или догађајима. Римовани двостихови импровизују се у самом колу у Славонији и Босанској Крајини, на пример, а односе се на лични живот појединача, на односе међу људима, социјалне и политичке прилике; данас су инспирисани социјалистичким преобрађајем села:

Мој је дида оро на волови,
А унуци ору на трактори,

а увек је било љубавних мотива и хумора.

Тако су постале и неке орске песме; догађај или личност о којој је реч у песми може да буде заборављен, али је мотив, уметнички уобличен, остао да живи у споју са мелодијом и кореографијом игре. На пример, у Гњилану стари људи памте да се 1912. године певала у колу песма о Зејнел-паши (*Зејнелову кућу*),⁴⁴ скопска орска песма *Ценини ћерки* говори о истинитом догађају с краја XIX века, који се песнички и кореографски третира на хумористичан начин,⁴⁵ итд. Док је славонска песма и посочица лапидарна, оштра и крилата, македонска је песма заокругљена, дубоко проживљена, створена не само за данас, него и за сутра, „да се памти“. Зато је разумљиво што у ста-ром Дојрану, „ако неко погреши те нпр. дође доцкан ноћу из кафане, па га жена (или мајка) псује, он би је молио: „Не ме карај, да чују компшињке, да јутре „на оро“ певају моју лопшу

⁴³ F. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke*, III, стр. 222.

⁴⁴ А. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, VI, стр. 185.

⁴⁵ *Ibid.*, III, бр. 2.

работу”⁴⁶. Из овога примера види се да се и у Македонији хитро реаговало на дневне догађаје орском песмом.

Али коло, то „Училиште, у коме се усавршавала наша народна поезија“ — како га називају браћа Миладиновци⁴⁷ — поред локалних коментара, изражавало је и идеје широких размера и трајне вредности. За њихов песнички израз и уклапање у кореографску форму у највећој мери је потребна сагласност целе заједнице; тако ми разумемо и оно чувено место у Његошеву *Горском вијенцу*, када војвода Милија каже главарима:

Чујете ли коло како пјева,
Ка је она пјесма изведена?
Из главе је цијела народа!

Ослањајући се на сагласност заједнице, један од вођа комунистичког покрета у Црној Гори тридесетих година овога века Вукашин Марковић „већи дио своје агитације обављао је преко летака писаних у облику народних песама за кола. Народ је те пјесме прихватио као своје и пјевао их је на својим скоповима. Тако је настао велики број револуционарних пјесама, које су се задржале као моћно агитационо средство комунистичке пропаганде, не само између два рата, већ и у ослободилачком рату 1941—45. Те пјесме су үвијек третиране као народне. Једна од најмасовнијих пјесама из тога доба била је: *Коло, коло, комунари!*“⁴⁸

Године 1941, чим је у Црној Гори отпочела народноослободилачка борба, нови текст књижевника Михаила Лалића за зетско коло допринео је у знатној мери да оно у току рата постане једна од најпопуларнијих партизанских игара:

Листај, горо, цв'јетај, цв'јеће,
Црна Гора у бој креће . . .

Таквих примера има још врло много, али ми смо желели да са неколико одабраних покажемо колико је коло уз певање у Јужних Словена активни чинилац у животу заједнице као регулатор друштвених односа и носилац напредних и слободарских идеја.

⁴⁶ Ј. Павловић: *Малешево и Малешевци*, стр. 30.

⁴⁷ Миладиновци, *op. cit.*, стр. 8.

⁴⁸ Н. Мартиновић: *Раднички фолклор Југославије*, Београд, 1963, стр. 8.

ВРАБАЊЕ НА АРХАИЧНЕ КОРЕОГРАФСКЕ ФОРМЕ, АЛИ СА НОВИМ, АКТУАЛНИМ САДРЖАЈЕМ

У прошлом одељку изложено је укратко какву улогу има коло уз певање у животу заједнице, имајући у виду његову најактивнију компоненту: орску песму. Њена битна црта је способност реаговања на савремене догађаје, тако да је она, добрым делом, стално актуална, било стварањем нових стихова, било обнављањем старијих песама које одговарају новој ситуацији. Настаје питање да ли се и кореографска страна кола уз певање развија и мења у корак са условима развитка средине у којој живи, или показује у томе неке специфичне црте.

Одговор на ово питање даће анализа примера који је још свеж, доживљен у наше дане, па га можемо пратити кроз разне фазе развоја. То су *партизанске игре* из народноослободилачке борбе Југословена 1941—1945.⁴⁹

Пре него што се пређе на саму анализу изабраног примера, потребно је напоменути да има више начина да народ изрази свој доживљај рата. Међу њима два заслужују нарочиту пажњу: *играчки одраз* ратног збивања (изведен немо, уз ударце бубња или са вокалном и инструменталном пратњом) и *орска игра* повезана са певаним текстом борбене садржине (каткада и са инструменталном пратњом). Прво, свакако, спада у драмско изражавање, пантониму, обично са ограниченим бројем извођача, међу којима су и улоге подељене, мада све почива на слободној импровизацији у оквиру одређене теме, било да је схваћена озбиљно, било шаљиво (па и гротескно); друго је колективна игра са неограниченим бројем учесника, чија је сврха, у првом реду, да на специфичан начин, играчким средствима, подвуче оно што текст, уз помоћ мелодије, казује.

Примери таквог изражавања у игри могу се срести код разних европских народа, да не помињемо друге. Узмимо само два карактеристична примера, са севера и југа нашег континента. Становници Фарерских острва у Норвешком мору и даље играју уз певање средњовековних епских песама о давним борбама са непријатељем. На другом крају Европе, у Грчкој у XIX веку — примере из класичног доба изостављамо — устанак на Турке (1821) испирисао је неколико симболичних игара борбеног карактера (*клептика, залонгас*), које су већ имале корена у „пиричким“ и сличним играма старијих Хелена.

Ни у Јужних Словена ратне теме у играма нису ретка појава, што је разумљиво свакоме ко зна бурну историју бал-

⁴⁹ Вид. чланке Д. Недељковића, Ј. Допуђе, М. Илијин, И. Иванчана и других у Зборнику радова Етнографског института САН, 3, Београд, 1960. Чланак О. Младеновић *Партизанске и друге народне игре у ослободилачком рату и револуцији* у скраћеном обиму ушао је у овај и претходни одељак.

канских народа кроз векове. Далеки одјеци ратних сукоба сачували су се, на пример, у корчуланској *морешици* и *кумпанији*, затим у македонском *арамијском ору* и његовој каснијој варијанти *комитском ору*. Чешћи је случај да играчи у колу певају о историјским догађајима, и таквих орских игара има у разним јужнословенским крајевима, врло различите старине текста, мелодије и кореографских елемената, као и интересантних међусобних односа ових чинилаца.

Али, у свима наведеним случајевима јасно се види да су то реминисценције на конкретне догађаје, било да се ради о појединим борбама, било о подвизима истакнутих личности, а у већини случајева овакве игре имају локални или регионални карактер, јер само изузетно — пре свега, када добију симболично значење — захватају читаву етничку групу. То су стварно „комеморативне“ игре, настале из успомене на поједине борбе, не догађаје или личности, гледане из историјске перспективе, макар им језгро било непосредно у догађају који је послужио као кореографска тема.

Међутим, права је реткост да се у ратној атмосфери игре масовно стварају или уобличавају на један одређен начин.

Такав је случај, можда јединствен по обimu и значају, са народнослободилачком борбом, у којој је, стицајем историјских, психолошких и других услова, издвојена читава нова категорија народних — *партизанских игара*. Међу њима нема пантомима (бар не јасно изражених и довршених), а има много игара уз певање. Али, орска игра није везана за први епски текст, дуг и подробан у набрајању појединости, у стилу класичне јуначке песме. Место њега уз игру иде кратка песма, лирски обожена (најчешће десетерачки дистих); сажета до аксиома. Игра се скоро увек у колу, затвореном и отвореном.

Понекад се чује питање да ли су партизанске игре народне игре. Ако јесу, шта оне стварно представљају у односу на традиционалне игре старијег периода? У чему је њихова специфичност? Ита.

Анализа познатих и описаних партизанских игара недвосмислено показује да су оне у великој већини по пореклу и карактеристичним особинама потпуно народне, док је само мали број творевина агилних организатора приредаба, учитеља физкултуре, али и оне су постале угледањем на народне игре југословенских народа. У кореолошком смислу, највећи број партизанских игара изданак је најстаријих играчких типова на Балканском полуострву. Главни представник партизанских игара *козарачко коло* припада једном од основних играчких типова уопште: међусобно чврсто повезан ланац људи креће се кружно, змијасто или пужкасто улево (за сунцем), само корача у ритму песме. *Црногорско коло*, друга по популарности партизанска игра, припада типу *лако коло*, старом асиметричном балканском

типу, познатом у безброј игара и њихових варијаната. У црногорском колу је комбиновано зетско коло (затворено) са паровном игром скоке („по црногорски“), док је текст нов. Истом типу припада и македонско партизанско коло (Ај, што ми е мило ем драго млада партизанка да станам); игра се у отвореном колу. Опшајдири је постао од покупског дрмеша, млада Војвођанка припада типу сремчица, тарабан је славонско коло, итд. Где се од старине „колало“ уз песму само су се текстови мењали (Босна, Херцеговина). Чак се у Босанској Крајини и гегање (лилање) изводило „уз нове стихове на домаћу мелодију или уз партизанске пјесме:

По Босни се подигнула раја,
Подигли је Шоша и Шолаја . . .⁵⁰

Ови типови су стари, једноставни; њихова главна компонента је песма, врло често импровизована у самом колу, која везује сву пажњу играча, тако да су кореографски елементи готово запостављени.

Намеће се питање: зашто је баш коло уз певање, једноставно у кретању, збијеног држања, заузело тако видно место у народноослободилачкој борби да су га борци неуморно играли у приликама сасвим неподесним за игру, гладни и измучени маршевима и борбом? То се не може протумачити недостатком музичких инструмената, јер је њих, упркос неповољним условима, било. Знамо за хармонике, тамбуре, виолине, усне хармонике, гитаре, фруле, двојнице, које је читава јединица чувала и спасавала ако затреба, а када би ратна лавина однела неки инструмент, поново га набављала своме борцу-свирачу.

Разлози су дубљи, више психолошке природе. Коло уз певање је неодољиво привлачило борце, који су у њему налазили не само играчко уживање, него, много више, одушку својим бујним осећајима, јер је певани текст био гласни израз свесних циљева заједнице и носилац идеје борбе, њене величине и оправданости. Зато су песма и игра у колу надвладале све друге облике кореографског изражавања и, упркос стилским разликама, успеле да повежу играче — борце из разних крајева. То никако не значи да се за време рата у јединицама није и друго и друкчије играло. Борци су, нарочито у почетку рата, играли своја кола, она која су понели из својих крајева, затим игре крајева кроз које су пролазили, заједно са домаћим становништвом; најзад, игре које су биле популарне међу борцима, али у њима ништа није говорило о борби, као што су: бирачко

⁵⁰ Ј. Допуђа: *Партизанске и друге народне игре у народноослободилачкој борби*, Зборник радова Етногр. института, 3, стр. 276.

коло (уз певање), херцеговачка пролета (нема), жикино коло, кокоњеши и друге живе игре из Србије уз инструменталну пратњу.

Како су се шириле партизанске игре, може да покаже овај пример. Партизани из Београдске Посавине на путу за Босну ујесен 1941. први пут су видели у Санџаку црногорско коло и играли у њему (дотле су играли само своја посавска кола). Међутим, у *немо коло* на Ливањском пољу нису могли да се укључе, било им је страно по начину извођења, па су остали само посматрачи. *Козарачко коло* су, напротив, одмах прихватили (на Тичеву, негде у јулу 1942). Борци су видели — причао је касније њихов комесар — да је игра лака, а текст који се певао у колу одговарао је њиховом борбеном расположењу, па су они и даље играли своје посавске игре, али је уз њих увек било и *козарачко коло*, као и друге партизанске игре.⁵¹ Тако је било и у другим јединицама. Сви су лако и радо прихватали партизанске игре, трудећи се да их играју како треба. Пада у очи да ни држање нису мењали, мада је већини било страно. Али оно је, као и орска песма, одговарало ситуацији, јер уколико је контакт између играча тешњи, утолико је изразитији друштвени карактер кола.⁵²

Прихватање и брзо ширење — за време рата и непосредно после ослобођења — једноставних игара уз певање, које су добиле заједничко име *партизанске игре*, значило је ренесансу неких архаичних типова, односно њихово учвршење и афирмацију. И то не први пут. Смемо да претпоставимо да се тако нешто одигравало, можда тишће или у мањем обиму, али увек довољно снажно, у многим историјским тренуцима, судбоносним за Јужне Словене. Захваљујући способности обнављања стarih форми, познатој, уосталом, и у другим областима народног живота, коло је као облик и садржица успевало да увек буде актуално и да одговара савременим тежњама своје етничке средине.

КОЗАРАЧКО КОЛО, ЊЕГОВА УЛОГА У ОСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ИЗГРАДЊИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Када се говори о партизанским играма, увек се мисли на два њихова представника: *козарачко коло* (*козара*) и *црногорско партизанско коло* (*црногорско коло*). Главне кореографске разлике међу њима своде се на следеће: *козарачко коло* игра се на начин који је домаћи у Босанској Крајини: у затвореном

⁵¹ Усмено обавештење М. Бојића, бившег комесара Посавског батаљона, коме захваљујемо за већи број података.

⁵² К. Сакс, *op. cit.*, стр. 83.

(касније: и отвореном) колу, мешовитом, држање је укрштено спреда, а кретање улево (обично или мало украшено корачање) уз једноставну мелодију и десетарачке двостихове, које импроризују сами играчи. Џрногорско коло је затворено, држање је за мишице, кретање удесно; игру асиметричног типа (лако коло) прати осмерачка песма доста устаљеног садржаја. Ово, некадашње зетско коло, комбиновано је са паровном игром скоке. — Обе игре поникле су у горштачкој средини, у којој се добро чува стара играчка традиција. Ако се по садашњој популарности пореде, козарачком колу припада неоспорно првенство.

Док је козарачко коло било само коло, сељачко или плетено коло, уско регионално везано за Козару и Поткозарје, оно се играло на начин који се данас назива *старији*: група играча стојећи у тесном кругу чека да тројица певача сложе гласове и да друга тројица прихвата стих и понове. У песми један „правачи”, а двојица „полажу”. Ове тројке, било мушки, било женске, када почне да се креће затворено коло, играчи никада не разстављају међусобно, већ се хватају тако да тројке остану у колу једна према другој. Кореографска фраза састоји се из једног корака левом ногом улево и једног корака десном ногом улево (са привлачењем или укрштено спреда). У почетку се игра споро, па све брже, кораци постају краћи и наглашенији (гази се целим стопалом, „табана“). Када се разиграју, певачи, а може и неко други, повуку коло („заривају“) напред неколико корака и тада коло добије изглед као да се улубило, па се опет врате на кружну линију. Некада то чине на више места, а некад га „избоче“ повлачењем уназад према околним посматрачима.

Песма је обично почињала речима: Ој, дјевојко, драга душо моја..., а даље двостихове „слагали“ су у самом колу. Поред љубавних песама било је заједљивих стихова поводом актуелних појава или личности из домаће средине, али нису оставали поштеђени ни владари. Тако су за време првог светског рата Козарчани слободно певали у своме колу:

Царе Карло и царице Зита,
Што ратујеш кад ти немаш жита?⁵³

Између два светска рата играло се као раније, а певало, као увек, о актуелним догађајима, локалним у првом реду, али и онима ширег значаја, уколико је вест о њима стизала на Козару.

Преокрет је настао ујесен 1941. године, када су формиране прве крајишке јединице, које су већ идуће године прерасле у првих десет крајишских бригада. Њихови борци су, заједно са

⁵³ D. Nedeljković: *Tri generacije i jedno kolo*, Oslobođenje, 6. XII 1959, Sarajevo.

осталим становништвом Босанске Крајине, играли и певали, кад год је то било могућно, о најновијим догађајима, о својој борби. Њихово темпераментно коло уз снажно певање допало се и борцима из других крајева, па су радо улазили у игру и прихватали песму. *Коло*, научено од Козарчана, постало је *козарачко коло* или просто *козара*.

Оно је брзо освојило све борце, ширило се муњевитом брзином од јединице до јединице, које су га играле у свакој прилици: пред борбу и после борбе, на предаху и у сваком весељу. Нови играчи унели су у игру понешто од стилских особина играчког предања свога краја: лакоћу, елеганцију, полет, а од техничких: поклецивање, посеке, врцкање, итд. Ипак, у основи се није битно изменило. Игра је и даље, ма колико се удаљавала од матичне територије, задржала чврст кореографски скlop и основни музички оквир, у коме живи веома варијабилан текст. Промене нису биле битне, али су се по завршетку рата осетиле и на самој Козари. По новијем начину, *козарачко коло* се игра као отворено, са коловођом на левом крају; он, или неко други, отпева мелострофу, па је понове једногласно или двогласно сви играчи у колу.

Потреба за хитрим реаговањем на актуалне догађаје родила је хиљаде стихова, скоро све у китицама од по два стиха заједно, мање или више успеле, неке од једнодневног трајања, друге, који ће живети колико и само *козарачко коло*, као:

Ми смо сеје испод Козарице,
Где не рађа мајка издајице.

Нас два брата, оба ратујемо,
Не плач', мајко, ако погинемо! ита.

Стална импровизација текста (а то најчешће значи: пригодно одабирање) у центру је пажње. Пре би се стога могло говорити о колективу хору који саопштава један текст (али не пасивно) него о колективу који тежи да се изрази играчки. Уосталом, то је главна особина највећег броја кола уз певање, и о њој смо имали прилике да опширије говоримо у овоме раду.

Непосредно по завршетку рата, у периоду обнове и социјалистичке изградње Југославије, *козарачко коло* је још једном показало своју способност актуализације. Као у борбеним јединицама, *козарачко коло* је у омладинским радним бригадама које су градиле пруге Шамац—Сарајево и Брчко—Бановићи добило нове стихове о изградњи, о раду и омладини; ови стихови су постали врло популарни (*козара са пруге*) али нису могли да потисну сад већ класичне текстове *козарачког кола* из времена народноослободилачке борбе, који се певају о народним праз-

ницима и у најзабаченијим селима. Мобилизаторска улога *ко-
заражаког кола*, тако важна у једном одређеном периоду, завр-
шена је; оно за Југословене добија значај свечане игре, којом
се прославља успомена на велике историјске дане.

Када смо говорили о партизанским играма као примерима враћања на архаичне кореографске форме, имали смо у виду стварно *форме*; у *суштини*, оне су савремене, како у идејама које орском песмом шире, тако исто у самим кореографским појединостима, које показују нове обичаје у колу. Нема вишке поделе по полу, жена је равноправна са мушкицем; етничке и верске разлике не спречавају играче да играју у истом колу; локални стилови губе своју изразитост, па игре добијају уједначен, општенародни стил,⁵⁴ на свој начин изразит. У многоме захваљујући великој распрострањености партизанских игара, а нарочито *козарачког кола*, ове кореографске „новости“ снажно су утицале на промене у домаћем игрању разних крајева.

Кад се све то има у виду, јасно је да апсолутног враћања на архаично нема. Старе, опробане форме само су оквир за нов, свеж и напредан садржај. У тој способности адаптације и актуализације не само кола уз *певање* него кола *упонте* лежи један од главних разлога његове дуге егзистенције у Јужним Словена.

⁵⁴ Партизанске игре имају југословенски народи. Код Бугара су створене неке нове игре тек по завршетку рата, када су почеле омладинске радне акције. Тако је на познату мелодију *Станке* ле направљена нова кореографска композиција у духу и стилу старог хора. То је бригадирско хоро (Р. Кацарова-Кукудова: *Български танцов фолклор*, стр. 34).

које се употребљавају као посебни називи за чланке који се користе у једном или више кола. Једно коло је свако коло које има посебан облик и посебан начин на који се игра. Кола су често названа по начину на који се играју и по облику који имају. Кола су често названа по начину на који се играју и по облику који имају.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Када се каже коло, одмах се помисли на ланац међусобно повезаних играча који се креће кружном путањом, или змијасто, спирално, праволинијски, и то му је доиста основно значење. Али у народном осећању и јужнословенској етнолошкој и етнокореолошкој терминологији коло није само облик, него и група људи који играју, и прилика за игру, и место за игру, и одређена категорија игара, и једна одређена игра.

Као облик, коло је познато на свим континентима и код људи на различитим ступњевима друштвеног развитка. У Европи се сачувало више него што се обично мисли, као што су показала најновија проучавања, у првом реду, француског етнокореолога Жан-Мари Гилшеа. Имају га и сви Словени; истина, у Западних Словена коло данас представља, углавном, преживели остатак у етнографском и лексичком материјалу; међутим, хороводи Источних Словена и, још карактеристичније, коло Јужних Словена развијали су се и даље. Та чињеница да је коло чврсто уграђено у основу целокупне орске традиције Јужних Словена и да је и данас најживља форма њихове игре, указује на потребу да се утврди шта коло представља (формално и суштински) и шта је допринело да се тако дugo — више од десет векова — одржи на овом тлу упркос бурним историјским догађајима и променама у економском, политичком и културном животу Јужних Словена. Међу прилоге истраживањима у том правцу спада и рад *Коло у Јужних Словена*.

Мада се у овом раду користи термин коло (краткоће ради), он није једини у Јужних Словена; два су термина основна и еквивалентна: коло, словенског порекла, и *хоро* — *оро*, грчког порекла (од *χορός*), док *танац* има знатно уже значење. Први термин је у употреби код Хрвата, Словенаца, Муслимана, Црногораца, Срба, а други код Македонаца, Срба и Бугара. Србија и Црна Гора су територије на којима се ова два термина мешају. Већ та чињеница, као и паралеле са играчком терминологијом осталих словенских народа, показује да су Словени донели на Балканско полуострво своје коло, али је ту већ постојала развијена играчка традиција, бар код Грка, како се мо-

же закључити по сачуваним списима, ликовним представама и живој традицији. Претпоставка да су и други аутохтони становници Балканског полуострва и пре доласка Словена знали за коло није без основа, па се мора рачунати са могућношћу симбиозе староседелачке и словенске играчке праксе, али то не значи да су оправдане све хипотезе о траговима игара предсловенског балканског становништва у играма данашњих Јужних Словена, које се тако често и олако праве.

У даљем животу Јужних Словена, прво у самосталним државама а затим под тубинском влашћу, коло не само што није губило своју друштвену функцију, већ је и повећавало. У томе је извесну улогу имала и хришћанска црква, која је делимично истребила паганске словенске игре, сматрајући их противним хришћанским схватањима о моралу и односу према једном боју, делимично их прихватила прилагођавајући их својим култивима, док се један део игара увек, све до наших дана, упорно измицао директној контроли цркве и испуњавао своју друштвену улогу служећи се и даље обредно-магијским средствима. Захваљујући таквом ставу цркве, израженом у проповедима против „плесанија и рукоплесканија“, „бесовских забава“ а касније у забранама да се игра коло у цркви и, још чешће, да коло воде свештеници, сачувани су, почев од X века па надаље, поуздани подаци о живој снази играчке традиције у Јужних Словена. Од XIV века коло се јавља у делима страних путописаца који су пролазили кроз јужнословенске земље на путу за турску престоницу. У XVI веку помиње га песник Марко Марулић, а у стварању дубровачких и далматинских песника XVI — XVIII века осећа се и утицај орске песме, поред многобројних директних помена кола. У XVII веку Валвазор сведочи да су Крањци имали коло, мада је већ узмиштало пред тубим утицајима, а у XVIII веку Алберто Фортис и Иван Ловрић, као и Матија Антун Рељковић са својим присталицама и противницима, пружају живописну слику ондашњег кола и обичаја у вези са њим. За разлику од писаних извора из овога, широко схваћеног периода, ликовне представе кола на фрескама и стећцима немају онолику документарну вредност колико им се обично приписује; то нарочито важи за фреске, које су увек рађене по строгим црквеним канонима.

Ако се народне игре посматрају у целини, на основу средњовековних и каснијих записа, особито из XIX века, као и на основу данашњег њихова стања, може се запазити да велико богатство облика, типова, стилова, мелодија и орских песама, као и обичаја који прате игру, одражавају разноликост услова у којима живе поједине јужнословенске етничке групе. Додире са суседима, неминовно мешање етничких група које живе једна поред друге, доприносе да извесне етнокореолошке прте постану заједничке у извесној мери. Од страних утицаја на кореографско стваралаштво Јужних Словена најважнији је био тур-

ски утицај: он није био периферан, дубоко је ушао у живот јужнословенских земаља и дуго је деловао. Ипак, детаљнија анализа покazuје да је турски утицај на игре, а особито на коло, далеко мањи него што се то обично претпоставља. Видан је и осетан у варошима и селима у којима је доминирало турско или словенско исламизовано становништво: неке турске, или тачније оријенталне игре, мелодије, инструменте и орске обичаје, као и ношњу и друге облике друштвеног живота, примило је хришћанско становништво првенствено у слојевима који су економски и друштвено били близки Турцима. Остало сеоско становништво, чак и у најближој околини градова, играло је своје старе игре и у његовој играчкој традицији долазак Турака није изазвао битне промене.

Периферни утицаји осећали су се на други начин. Проширење алпске етнокореолошке области на западне јужнословенске крајеве резултат је германске политичке и државне превласти. Коло ту није могло да опстане, мада је дуго живело. Панонски утицаји осетили су се у знатној мери у северним хрватским и српским крајевима, али је домаћа традиција кола била снажнија, па је успела да чак неке паровне игре страног порекла претопи у коло. Ако су ови и други страни утицаји, дешавајући периферно, уносили специфичности у поједине лимитрофне кореографске области, — померања становништва, велика метанастазичка кретања, деловала су у правцу кореографског обједињавања, јер су утицала да се традиција кола свуда освежи и ојача. Динарска струја повукла је из земље матице и неке карактеристичне игре, од којих су се поједине сачувале у месту пресељења и после сто и две стотине година. У том погледу интересантна је и карактеристична рас прострањеност кола *паун и ситан танац*. — Друга важна струја за кретање игара је ко совско-метохијска, која је, особито крајем XVII века и касније, носила игре у Србију а одатле у данашњу Војводину, где су се оне у додиру са панонским играма добро чувале и развијале у традиционалном облику — колу.

Унутрашње миграције, сељакање становништва из области у суседну област, из села у село, такође су утицале на нивелисање кореографске традиције већих предеоних целина. Међутим, данас више говоримо о преношењу игара, у коме главну улогу имају свирачи и добри играчи, затим војници и ћаци, а значајан фактор су и омладинске радне акције.

Историјски догађаји током XIX века, особито револуције и борбе балканских народа за ослобођење од турске, а затим и од аустро-угарске власти, донели су нов импулс домаћем кореографском стваралаштву; колу је, као и раније, припадало прво место, као провереном и етнопсихолошки оправданом начину колективног изражавања. У том погледу карактеристично је да је и мусиманско словенско становништво, упркос оријен-

талним утицајима, остало верно старом игрању у колу, те се у томе није ни одвајало од своје шире средине.

Што се тиче самих структуралних особина кола, оне су разноврсне и богате: затворено и отворено коло, коло у колу, коло на колу, коло са једним или више играча у средини, коло — леса, коло — раченица, све су то само главне форме. У вези с тим је и држање играча: за руке, за рамена, за појас, са безбрзом тананим разлика, које тако лепо карактеришу поједине етничке групе. Правац кретања је такође различит: у западним крајевима коло се креће улево (за сунцем, у правцу кретања казаљке на сату), у источним — удесно; испитивања (још не-потпуна) упућују на закључак да је кретање кола улево првично за Јужне Словене; у прилог томе говоре и словенске паралеле, као и домаће старије предање у крајевима у којима се коло данас креће удесно.

Нарочиту пажњу заслужује формација коло на колу, за коју засад нису познате паралеле код Албанаца и Грка. У њеним извесним варијантама (на пример, из Средске) види се првобитна обредно-магијска функција за здравље и благостање; поређење са колом на колу код Грузијаца на Кавказу само потврђује ову претпоставку.

Међу најстарије црте друштвених односа које се огледају у колу спада и подела играча по полу и узрасту, коју не треба приписивати само турским утицајима, јер је од њих у јужнословенским земљама далеко старија. Хијерархија у колу по годинама старости и друштвеном положају постојала је до скора у неким крајевима, али се њени трагови налазе и у срединама у којима се већ одавно игра у мешовитом колу слободног састава.

Богата терминологија у вези са играњем у колу исто тако показује развијену, издиференцирану и на домаћем тлу однеговану играчку традицију. Пада у очи недостатак адекватног термина за последњег играча у колу (као што је *коловођа*, *хороводач* и сл. за првог), што се може протумачити на два начина: да је затворено коло живело до недавно, или да се отворено коло формирало додавањем играча на супротном крају од коловође, па сталног кеца није дуго ни било. Улога коловође представља посебно питање о коме није још све речено, али и улога кеца, опаша у неким крајевима (на пример, у Бугарској) осетно расте, па се стога већ сада примећују интересантне појаве у самом колу.

Питање односа кола као облика и садржине према музичкој компоненти — вокалној и инструменталној не може се одвојити од „немог кола“, које се игра без музичке пратње, а ритам је обележен топотом ногу или звешкањем накита. Игра уз певање, обично спора и једноставна, делује као стварни пратилац *песме*, и то песме у чијем мелодијском оквиру живи текст који је понекад заокружљена, избрушена песничка целина (еп-

ска или лирска), а понекад крилат и запаљив дистих, способан да подстакне играче на игру али, исто тако, ако затреба, и на борбу и на рад. Последњих стотину година у свима јужнословенским земљама коло уз певање нагло узмиче пред колом уз пратњу инструмената, а то директно утиче на технику и стил играча. И сама инструментална пратња кола претрпела је знатне промене. Некадашњу свиралу или мех (који се под разним називима помињу у најстаријим изворима) замењују, углавном у XIX веку, групе свирача, разни оркестри (гудачки, дувачки или арукчијег састава) у којима учествују професионални извођачи; последњих година, међутим, све се више игра уз пратњу хармонике, чак и у забаченим, планинским селима.

Последњи део овога рада посвећен је питању значења кола за заједницу којој припада. Многобројни примери, од којих је наведено само неколико, показују да коло одговара у првом реду сеоској заједници. Изоловање играча на великим саборима у посебна кола (према припадности селу) или прилике у којима цело село треба да се нађе у једном заједничком колу, којим се опасује сеоски атар или обиграва, на пример, ватра (*нестинарско хоро*), представљају трагове кореографске колективне партиципације. Затим, у сеоској заједници коло има улогу активног организатора јавног мњења, судије и коментатора локалних актуалних догађаја. Жива, хитра импровизација орског текста одржава и свежину кореографске компоненте. На тлу Босанске Крајине импровизација стихова у колу показала је у време народнослободилачке борбе југословенских народа необично снажну способност укључивања у савремене догађаје у духу традиционалне љубави према слободи. У критичним историјским тренуцима враћање на архаичне играчке типове, као што су *козарачко коло* и *црногорско партизанско коло*, омогућује играчима да у први план ставе оно што је битно: идеју која их у борби, као и у игри, сједињује. Али ни форма није беззначајна: коло је збијено, руке испреплетене, песму почиње коловођа а читав колектив понавља стих за стихом. Анализирајући партизанске игре, долази се до закључка да враћање на старе форме не значи никакав застој или враћање уназад. У суштини, баш у таквим тренуцима чине се крупни кораци унапред.

И, ако се сада вратимо на основно питање овога рада: шта је коло и како се одржало у Јужних Словена, долазимо до једноставног закључка: способност кола да живи са својом средином, да реагује на њене захтеве и да увек изражава њена расположења у највећој мери доприноси да се егзистенција кола одржи. Богати развитак специфичних елемената који са овим основним обликом чине целину, а најбоље се манифестишу као стил и техника играча, показује одлике појединих етничких група са сопственим развојем у зависности од специфичних услова живота.

THE "KOLO" DANCE OF THE SOUTH SLAVS

Summary

The authoress discusses the "kolo" as an ethnologic and ethno-choreologic phenomenon, understanding by the term "kolo" not only a form of dance (a chain of mutually linked dancers that move in circular orbit, or snake-like, spiral-like, in straight line) but likewise the respective group of persons performing this dance, the occasion and place of the dance, a certain category of dances, or a certain dance.

In the first part of this work, which is at the same time introductory, after a survey of ethno-choreology and its share in the investigations of folk life, the authoress gives a summary of the hitherto completed studies of South-Slav folk dances, with special reference to the "kolo" dance.

In the second part, under the title *Kolo in the past*, there are three sections: *Dances in the Balkans before and after the arrival of the Slavs*; *Medieval historical sources*; and *Influences and spread of the "kolo" dance*. Starting from the assumption, adopted by science, that the development of the dance went from a group dance of individuals then a procession and chain-like dance in a circle up to the modern dances of various forms, the authoress establishes, on the basis of well-known sources, that in their communal homeland the Slavs knew of various different forms of dancing, among which also "kolo" was present, and that, most probably, this form was dominant with the Slavs at the time of their arrival in the Balkan Peninsula, where they found a well-developed dancing tradition as well as "kolo", especially with the ancient Hellenes. Accordingly, one ought to reckon with the possibility of a symbiosis between the aboriginal (Illyrian, Thracian, Hellenic) and Slav choreographic practice, which, however, would not mean that all hypotheses on the traces of dances of pre-Slav Balkan populations in the dances of today's South Slavs are justified — hypotheses that not infrequently are formulated with an easy conscience. Further on in the text, the authoress dwells on the rôle of the Christian Church in the development of South-Slav

dances, studying the historical sources from the 10th century onwards. As distinct from mediaeval written sources, the artistic representations of "kolo" on frescoes and on tombstones have a relatively small documentary value. This applies especially to frescoes, which had been made according to strict church canons. Today, if one takes the folk dances as a whole on the basis of data from the past and their present state, one is apt to notice a great richness of types, styles, melodies and songs, as well as customs that accompany the dance, in which is reflected the diversity of conditions under which individual South-Slav groups are living. The unavoidable mixing up of technical groups that live side by side contributes to the fact that certain ethno-choreologic traits are becoming communal over a wider territory, such as for example the peripheral influences of non-Slav neighbours that introduce certain specific traits into the border ethno-choreologic district. Great metastatic migrations in the past have likewise acted in the direction of choreographic unification. In this respect especially significant is the Dinaric stream, likewise that of Kosovo—Metohija.

The third part of the work, under the title *Structural characteristics of kolo*, contains an ethno-choreologic analysis of the forms, types and styles of kolo dances with the South Slavs, besides explanations on the relation between kolo and musical accompaniment, a survey of places and opportunities for dancing. As regards the structural characteristics of kolo, they are varied and rich: closed and open kolo, kolo within kolo, kolo on kolo, kolo with one or more dancers in the centre, etc. With this is also connected the way in which dancers hold each other: by the hands, by the shoulders, by the belt, with numerous slight variations that characterize individual ethnic groups. Direction of the movement too is varied: in the western parts the kolo moves to the left, that is clockwise, in the eastern parts to the right. All investigations are to the effect that moving of the kolo to the left is the older of the two. Further, the authoress has paid special attention to the form *kolo on kolo*, from the variants of which (e.g. from Sređska) is visible its original ceremonial-magical function in matters of health and wellbeing, as well as the question of hierarchy in the kolo dance, division of dancers according to sex, age and social position. Also the terminology of the dances is very elaborate, showing with its richness a dancing tradition highly developed, differentiated and nurtured on domestic soil.

The last part of the work (*Kolo and the social community*) is dedicated to the question of the significance of the kolo dance for the community to which it belongs. Numerous examples show that even today kolo belongs in the first place to the rural community. The isolation of kolo dancers from individual villages at large meetings into separate kolos with their own players, or occasions on which all the inhabitants of a village are to find themselves in one communal kolo, still represent traces of collec-

tive choreographic participation. Also in our days the kolo dance plays in the rural community the rôle of active organizer of public opinion, judge and commentator of local current events (e.g. in Slavonia). The rapid and lively improvisation of the vocal text maintains the freshness of the choreographic component and also influences the return to archaic dancing forms in critical historical moments, as in the case of the Yugoslav liberation war (*Kozara kolo*, *Montenegrin partisan kolo* etc.). The authoress draws the inference that the long life of the kolo dance with the South Slavs is in close connection with the ability of this dance to live together with its environment, to react to its requirements, and to express its dispositions on all occasions. The rich development of the specific elements which together with the basic form (kolo) make up a whole, and which is best manifested as the style and technique of dancing, displays characteristics of individual ethnic groups with their own rate of development depending on specific life conditions.

СКРАБЕНИЦЕ

- Анкета из 1948.

Билтен ИФБХ

ГЕМ

Известия ИМ

ЈАЗУ

Летопис МС (ЛМС)

НС

Рад КФЈ

Revista

САНУ

СЕЗб

 - Анкета Министарства просвете о стању народних игара у НР Србији, 1948. година
 - Билтен Института за проучавање фолклора Босне и Херцеговине, Сарајево
 - Гласник Етнографског музеја у Београду
 - Известия на Института за музика, София
 - Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб
 - Летопис Матице српске, Нови Сад
 - Народно стваралаштво, Београд
 - Рад конгреса Савеза фолклориста Југославије
 - Revista de etnografie și folclor, București
 - Српска академија наука и уметности, Београд
 - Српски етнографски зборник, изд. Српске академије наука и уметности

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

- Александров В. А. 4.
Али-паша 64.
Алкибијад 21.
Алкиној, краљ 20.
Андреев Андреј 8, 20, 22, 34, 39, 49, 107, 171.
Андреис Јосип 7, 31.
Ангелов Боњу 30.
Ангелова Росица 64, 166.
Антони Лоренц 62.
Антонијевић Араослав 9, 158.
Ањичков Е. В. 151.
Арбо Тоано (Arbeau Thoinot) 6, 7.
Аристотел 21.
Аристофан 21.
Арнаудов Михаил 21, 22.
Арсеније IV, патријарх 54.
Атанацковић Богобој 12.
Ахил 20, 44.
- Балачи Е. 66.
Бардавелидзе Вера 124, 125.
Барјактаровић Мирко 165.
Батори, цез 34.
Беговић Никола 97, 167.
Белостенец Иван 77, 78, 79, 81.
Беме Ф. М. (Böhme Franz M.) 7.
Беме Ф. (Böhme Fritz) 149.
Бен Макс (Böhm Max von) 20.
Берtrand, аквилејски патријарх 30.
Бенац А. 42, 43.
Бешлагић Ш. 42, 43, 44.
Бихер Карл (Bücher Karl) 19.
Благојевић Адам Т. 36.
Богић А. 59.
Божко, свештеник из Орашица 32.
Бојић Милосав 177.
Борели Рада 9.
Бошковић-Стули Маја 9.
Бранковић Борђе 34.
Братић Тома 119, 122.
Будинић Шимун 77.
Будмани Петар 15.
Буе Ами (Boue Ami) 37.
- Брзанов Михаил 162.
Будај Б. (Buday George) 11.
Букшан Андре (Buçsan Andre) 11, 66.
- Валвазар Ј. В. 34, 69, 83, 182.
Вакарелски Х. 104, 166.
Валдау Алфред 3.
Васић Милоје 23.
Веге Фриц (Weege Fritz) 21.
Вего Марко 42, 43.
Вељић М. М. 167.
Вешцел Маријан 43.
Веселиновић Милојко 169, 170.
Вешовић Р. 170.
Видовић А. 43.
Винценц из Каства 42.
Виниш Валтер (Wünsch Walter) 34.
Витезовић Павле Ритер 81.
Владикина-Бачинскаја Надежда 11, 120.
Влајинац Милан 87.
Властар Матија 30, 76.
Влаховић Митар 122, 123.
Влаховић Петар 9.
Водушек Валенс 9, 132.
Волтичи Јосип 77.
Волфрам Рихард 11, 12, 19, 26, 29, 34, 126, 133, 154.
Вранчић Фауст 75.
Врчевић Вук 82, 139, 140, 153.
Вујадиновић Стеван 80.
Вујић Јоаким 129.
Вујићић Тихомир 72.
Вујовић Велимир 11, 16, 122, 133, 167.
Вукановић Татомир 23.
Вукелић М. 119.
Вукмановић Јован 79.
Вуковић Јован 17.
Вукосављев Сава 9.
Вукосављевић Сретен 165.
Вучковић Јован 40, 41.

Гавацци Милован (Gavazzi M.) 2, 13, 14, 29.
 Галаев В. А. 124, 125.
 Гарасимчук Р. 120.
 Гаращанин Миодутин 5, 21.
 Гаспарини Евел 164.
 Гварамадзе Е. А. 11, 120, 124.
 Герлах Стефан 33.
 Гилше Ж.-М. (Guilcher J.-M.) 5, 19, 181.
 Гоголь Николај 3.
 Гојковић Адријана 67, 157.
 Горски О. 16.
 Грегора Нићифор 30, 33, 58, 103, 109, 110.
 Грим Јакоб 60.
 Гриндеа М. и К. 11.
 Гричић Степан 106.
 Гумењук Андреј 11, 19.
 Гундулић Иван 32.

Давид, цар 39.
 Дворниковић Владимира 23.
 Дебелак Маргарита 10.
 Дебельковић Дена 84.
 Дела Бела (Della Bella A.) 76, 78.
 Делић Ст. 119, 122.
 Делма Б. (Delmas B.) 43.
 Дигве (Dyggne) 43.
 Димитар, зограф 39.
 Дионизије (Дионисос) 22, 23, 30.
 Докинс 22.
 Допуба Јелена 9, 10, 43, 47, 53, 84, 85, 95, 96, 98—101, 105, 108, 112, 113, 115, 118, 122, 132, 138, 143, 144, 146—148, 150, 151, 159, 160, 163, 174, 176.
 Дошен Вид 36.
 Дробњаковић Боривоје 16, 23.
 Друмев Ангел 8.
 Дучић Стеван 65, 73, 84, 134, 155.

Борђевић Владимира Р. 11, 103, 154.
 Борђевић Тихомира Р. 7, 8, 12, 13, 33, 47, 58, 62, 63, 67, 165.
 Бурић-Клајн Стана 7.
 Бурђевић Игњат 33.
 Буркеску Анка (Giurchescu Anca) 11.

Еванс 49.
 Емануел М. (Emmanuel Maurice) 20, 21.
 Енгелс Фридрих 109.
 Епамилонда 21.
 Ерменрик Аугиензис 27.
 Есхил 21.

Жганец Винко 9, 68, 70, 77, 80, 113, 150.
 Жиц Иван 83.
 Жунић Лепосава 9.
 Жупанић Нико 27.

Заниновић А. 31.
 Зечевић Слободан 10, 20, 43, 49, 54, 100, 101, 122, 145.
 Зибрт Чењек (Zibrt Čenek) 7, 11, 12, 26, 27, 42, 133, 149.
 Златоусти Јован 30.
 Зоре Љука 43.

Иванишевић Јован Фил. 11.
 Иванчан Иван 7, 9, 21, 23, 24, 47, 52, 56, 57, 68—71, 73, 77, 82, 89, 98, 112, 121, 132, 138, 143, 158, 160, 161, 167, 174.
 Ивековић Фрањо 78.
 Илијин Милица 9, 10, 31, 53, 58, 64, 65, 83, 85, 98, 100, 104, 114, 122, 123, 140, 161, 169, 170, 174.
 Илић Петар 38.
 Исајловић, породица из Рипња 54.

Јагић Ватрослав 7, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 88, 103.
 Јајчанин фра Стјепан 34.
 Јанковић Даница С. 8.
 Јанковић Љубица С. 1, 8, 23, 76, 87, 163.
 Јанковић Љубица и Даница С. (сестре Јанковић) 2, 7—9, 14, 17, 25, 36, 38, 44, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 70, 76, 78, 80, 81, 81—84, 87, 91, 92, 95—98, 102—108, 111—115, 117—122, 125, 126, 128, 130—132, 135, 137—142, 144, 147, 150, 152, 153, 155, 156, 159, 160, 162, 163, 166, 167, 169, 170, 172.
 Јастребов И. С. 107, 123.
 Јекта Рауф 28.
 Јелинкова Зденка 11, 26, 108, 133, 171.
 Јиречек Константин 7, 32, 44.
 Јунк Виктор 19.

Кантрга Јован 82.
 Караклајић Борбе 9.
 Карапић Вук 8, 15, 37, 53, 59, 60, 67, 70, 75, 76, 78, 82, 128, 129, 169.
 Катаџић Петар 36.
 Катић Данило Љ. 92.

Кауфман Никола 62.
 Кацарова-Кукудова Рајна 10, 12,
 13, 22, 34, 55, 56, 62—64, 66, 71,
 77, 80, 84, 85, 88, 89, 92, 95, 96,
 98, 100, 106, 107, 110—116, 124,
 125, 128, 130, 136, 139—142, 148,
 152, 156, 159—163, 165—167.
 Кенеди Даглас (Kennedy Douglas) 2.
 Кизинје Ж. (Cuisinier J.) 135.
 Кираљи Ерне 9.
 Кираљи Марија 9.
 Кларк Ц. М. 42.
 Ковачевић Јован 5, 21.
 Козма, презвитер 30.
 Конфуције 3.
 Коцо Димче 44.
 Крам Р. (Crum Richard) 72.
 Краснићи Марк 9.
 Креценбахер А. (Kretzenbacher Leopold) 42.
 Кросфилд Д. (Crosfield Domini) 11,
 24, 108.
 Крчелић Адам 36.
 Ксенофонт (Xenophon) 20.
 Кумер Змага 9, 115, 126.
 Кузинери (Cousinery) 34.
 Кулишић Шпиро 28, 36, 47, 169.
 Куба Лудвик 163, 164.
 Курет Нико 24.
 Кухач Фрањо III. 3, 8, 47, 77, 80,
 85, 97, 103, 104, 116, 120, 137, 140,
 147—149, 152, 154, 158, 160, 161,
 172.

Лазаревић Стефан 39.
 Лазаревић Стојан 152, 153.
 Лаудова Хана 11.
 Лесковац Младен 70.
 Ловрећевић Звонимир 9.
 Ловрећић Јосип 5.
 Ловрић Иван 12, 36, 116, 145, 147,
 182.
 Ломакс А. (Lomax Alan) 145.
 Ломњицки Шимон 7.
 Лудовикус де Матафарис (Ludovicus de Matafaris) 30.
 Луј М. (Louis Maurice) 19, 42.
 Лукијан из Самосате 21, 25.

Лубин С. 30, 31.

Магазиновић Мара 25, 133.
 Мажуранић Антон 120.
 Мајнарић Н. 16.
 Мамузић Илија 104, 111, 155.
 Маринов Димитр 131.
 Маролт Франце 9, 48, 103, 107, 124,
 162.

Мартиновић Нико 9, 50, 126, 173.
 Марулић Марко 33, 37, 182.
 Матић Тома 31.
 Матковић Петар 33.
 Махан Карел 3, 8, 17, 68, 79, 114.
 Маџуали 24.
 Мачај Стеван 122.
 Медаковић В. Г. 103.
 Мијатовић Станоје 87.
 Микаља (Micaglia J.) 15, 37, 75, 78.
 Миклошић Франц (Miklosisch F.)
 75.
 Миладиновци 173.
 Милетић Нада 42.
 Милићевић Милан Б. 7, 8, 59, 66,
 67, 70, 71, 82, 88.
 Милојевић Милош 100.
 Милосављевић Сава 105.
 Милош, кнез 129.
 Милачетић Иван 78.
 Мирјам (Маријам), сестра Мојсије-
 ва 40.
 Мирковић Лазар 39.
 Мићић Љубомир 87.
 Мићовић Драгутин 9.
 Мјасковски Војћех 34.
 Младеновић Живомир 9.
 Мојсије 39.
 Мощински Казимир (Moszyński Kazimierz) 11, 26, 27, 35, 101, 113,
 118, 120, 124, 125, 134, 149, 162.

Недељковић Душан 1, 9, 35, 108,
 152, 165—167, 174, 178.
 Нидерле Лубор 26, 27, 30, 45, 157.
 Никола I 170.
 Николић Видосава 9.
 Николић Владимир 89, 90.
 Николић Десанка 9.
 Николић Риста 54.
 Новак Вилко 52, 56, 71.
 Новаковић Стојан 30, 63.
 Нушић Бранислав 167.

Орел Борис 21, 23, 126.

Павао, кнез 34.
 Павићић С. 24.
 Павловић Јеремија 84, 87, 106, 136,
 139, 141, 154, 159, 173.
 Пајтончић Ганчо 10, 114, 162.
 Пантић Мирослав 32.
 Панчић Јосиф 41.
 Пачић Јован 70.
 Пашона Борђе 64.
 Пејовић Роксанда 39, 41.
 Пенчулски Кирила 9.
 Петретић, бискуп 31.

Петровић Петар Ј. 52, 88, 91.
Пигафета М. А. 33, 58, 103.
Пирх Ото 37.
Платон 21.
Погрмиловић Миливоје 169.
Поповић Душан 63, 64.
Поповић Коста 41.
Првановић Светислав 87.
Прока Вера 72.

Радић Антун 5.
Радичевић Бранко 35.
Радовановић Војислав 102, 109.
Радојчић Светозар 44.
Рајић Јован 34, 35.
Раштић Буро 36.
Рачки Фрањо 29.
Рељковић Матија Антун 35, 36, 182.
Ристић Светомир 82.
Рихтман Цвјетко 23, 156, 169.
Ровински Павле 121, 122, 126, 127.
Розенфелд Х. 42.

Савић Марјан 123.
Сако З. (Sako Zihni) 65.
Сакс Курт (Sachs Curt) 12, 19, 21,
49, 94, 109—111, 120, 121, 125,
126, 134, 165, 171.
Сали-ага 59.
Сергејевски А. 20, 42.
Сирин Јефрем 30.
Сирку Полихромиј 40, 41.
Скарић Владислав 43.
Соколи Рамадан 11, 65, 66, 73, 108,
146.
Сократ 21.
Солинат Петар 34.
Соловјев Александар 42, 44.
Сочивица Станислав 12, 36.
Софокле 21.
Сремец Нада 9, 68, 80, 113, 150.
Станојевић Маријко 59, 90, 105,
167.
Станојловић Александар 66.
Степанов Стјепан 160.
Стоин Васил 100.
Стојковић Маријан 101, 120.
Страбон (Strabo) 20.
Страту Дора (Stratou Dora) 11.
Стули Јоаким 79.
Стриговски Ј. (Strzygowski Josef)
39—41.

Тановић Стеван 80, 81, 85, 103, 107,
134, 136, 137, 139, 140, 165, 168,
177.
Тимко Онуфрије 73.
Ткаченко Т. 11, 120.

Токарев С. А. 4.
Томазини 24.
Трајковић Никола 82.
Тројановић Сима 25, 39—41, 48, 88,
98.
Туганов М. С. 125.

Удаљцов А. А. 6.
Урошевић Атанасије 60.

Филиповић Миленко 23, 43, 152.
Фирфов Живко 10, 114, 162.
Фортис Алберто 12, 36, 37, 133, 145,
147, 182.
Фрезер П. (Frazer J. G.) 111.
Фролец Вацлав 4.

Хаке Б. (Hacque B.) 34, 35.
Хали-Пецова Марија 9.
Хербургер Феликс 57, 161.
Херодот 20.
Хефест 20.
Холи Душан 4.
Хомер 20.
Христов Добри 72, 130, 163.
Хроватин Радослав 7, 9, 27, 30, 35,
62.

Цветко Драготин 7.
Цвијић Јован 2, 16, 51, 52, 60, 64,
90.
Цојс, барон (Zois Žiga) 35.
Цонев Борис 10, 81, 105, 128, 129.

Чабеј Екрем 65.
Чајкановић Веселин 169.
Чарнојевић Арсеније 53.
Чичек Јања 138.
Чубалић Твртко 9, 10, 169.
Чукалов С. 16.
Чучков Емануел 148.

Чупљев Стојан (Джуджев Стојан) 3,
4, 7, 10, 20, 21, 24, 27, 28, 63, 65,
94, 97, 114, 129, 140, 141.

Шафарик Павле Јосиф 109.
Шиљгорић Јурај 30.
Широла Божидар 169.
Шолаја Симо — Симела 176.
Шома 176.
Штрекељ Карел 106.
Шумарски Станислав 35, 38, 52, 70,
121, 126—128, 145.
Шуштар Марија 9, 68, 147.

РЕГИСТАР НАЗИВА ИГАРА

Ај што ми је мило 176.
Ајд на лево 100, 108, 154.
Ајде поведи 132.
Али-ага 68.
арамијско оро 175.
арбанитико 65.
арнаутка 66.
арнаутско хоро 66.

бало (*ballo*) 68.
балоне (*ballone*) 65.
балун (балон) 23, 68, 82, 132, 171.
баничко коло 54.
баткино коло 135.
бело Ленче 141.
бербер дућани 67.
бивер 115.
бираће коло 52.
биражко коло 176.
битољка 132.
брибирско коло 51.
брзадирско хоро 180.
брза полка 71.
булбулче 68.
булгаристан усулу 72.

валиџер 56, 69, 71, 131.
ванкушец 118.
васојевићко коло 134, 170.
велигденско коло 102.
велигденско хоро 166.
венгерка 71.
високи реј 69, 132, 159.
вишињица 53.
влахиња (нова, стара) 66.
влашка 66.
војвода 160.
врътанка 55.
врличко коло 80, 150.
вртеното 71.
вртољушка 54.
врчинско коло 171.
вузмено 47, 52.

гламочко коло 133.
глухо коло 146.
град 79, 123, 128.
грчко коло 64.

двојстраница 99.
девојачко коло 144, 167.
дели-Агуши 65.
дерре 16.
додоле 22, 67, 88, 165.
дрмеш 52, 133, 176.
дреља 48, 118.
друго пооро 92.

ћачко коло 167.
ћидије 62, 118.
ћикалица 52.
ћузел 62, 118.
ћурћевдански коло 102.
ћурћевдански хоро 104.
ћурћевка 25.

Елено, моме 62.
Ехите јаври сули 64.

Жикино коло 55, 143, 177.

задарско коло 51.
засецката 131.
зајачка 92.
залонгас 174.
Запјевала булбул тиџа 150.
Заспала ми царица Милиција 61.
Зејнелову кућу 172.
зелени Јурај 88.
зеланица 146.
земкрепело 120, 124.
зетско коло 104, 119, 121, 153, 173,
176, 178.
змија 118.
зука 143.

Игра коло на двадесет и два 118.
играчица 159.
Ишла жена на гости 69.

јабучице 132.
јањско коло 95, 143, 149.
јастук 118.
јастучец 118.
јастучиш 35, 118.
једностранка 99.
Јесам ли ти, јелане 157.
Јованово коло 53.
јурјевско коло 107.

Кад ми се Павле жењаше 154.
калајчика 68.
калач 61, 62, 98, 152.
калаочојна 62.
калаочојна 98.
календара 16.
калушари 125.
каравлашка 66.
карајусуф 61.
Караламбос 64.
карманујур 70.
каса де дои боји 122.
касанско хоро 63.
катањка 81, 116, 131.
Катаринче, девојче 114.
кевско коло 146.
кетентанц (Kettentanz) 116.
кетеуш 70.
кетумш 35, 70.
кетума 70, 92, 133.
кетушка 70.
Килисал ми свети Јован 47, 162, 166,
клептика 174.
кли нога 147.
козара 177, 179, 189.
козара са пруге 179.
козарачко коло 2, 56, 111, 171, 175,
 177, 179, 180, 185.
Кој ми те, моме 153.
кокоњеште 55, 56, 66, 143, 177.
колање 85, 143, 153, 162.
коарићу, панићу 53, 79.
коледа 23, 38, 88, 102.
коло 51, 68, 132, 143, 171, 178, 179.
коло Бокељске морнарице 31, 97.
коло на два ката 79.
коло на кат 79.
коло на колу 35, 52, 79, 121.
коло св. Тријуне 31.
коло (славонско) 16, 144, 170.
комитско оро 175.
копаница 162.
коранти 24.
корбегела 124, 125.

корчанско оро 65.
косачка игра 38.
косовска игра 150.
крајтополка 69.
краљево коло 141.
краљице 38, 82, 88, 93.
кривата 131.
кривка 135.
криво хоро 116, 162.
кривулка 111.
кркајдук 61.
Кроши, крошињице 53.
крстено коло 25.
кърпешка 130.
кършища 129.
кукери 21, 22, 24, 88, 98.
кула 128.
Куме, сваће 132.
кумин (на кумин) 79, 124, 128.
кумпанија 97, 175.
куна 117.
Купус козе попасоше 92.
курји бој 103, 126.

лазарице 67, 88, 165.
лазарке 102.
лако коло 29, 50, 60, 64, 141, 143,
 153, 175, 178.
Ласте, проласте 114.
лево хоро 100.
Лена Анка 52.
леса 35, 128, 129.
лесното 85, 143, 150, 153, 163.

љељеново коло 53.

мазурка 71.
мазур полка 71.
мађарац 71, 78, 133.
македонско партизанско коло 176.
мамалига 131.
мандра 28.
мармикела 124.
мафрина 121.
мачкино оро 65.
маникото 139.
Мемете 61.
метлишко коло 52, 103, 126.
Мијино коло 161.
момачко коло 35, 133.
моминого хоро 100.
моравац 56.
морешка 175.
мост 9, 115, 126.
млада Војвођанка 176.
мурамулдикела 124.

мучна игра 53.
мълчано хоро 148.

наертон симд 125.
Накрај села коло игра 52.
на пристъпки 85.
на срънта 130.
на трумф 146.
Не дрем, Недо 61.
немо коло (гламочко) 144, 177.
немо хоро 148.
нестинарско хоро 92, 166, 185.
низамската 61.
Није идаме 112, 135, 140.
нима игра 146.
Ничим бре кузум 64.
нова влахиња 144.
новъланско коло 51, 114, 120, 167, 168.
ноћна игра 87.
ноћно коло 53.
Ну ту, ну 155.
нумера 114.

Оди у коло, душио моја 36.
О, Ајкуно харемзадо 122.
Ој, борија 67.
Ој девојчиња 61.
Ој, ђевојко, драга душио моја 178.
Ој, ћевојко Стамболијо 122.
Ой, Русанке, мори 62.
Ој, Стамено, Стамено 115.
онајдушка 25.
онајдудири 176.
опа (покладна) 135, 139.
опе 92.
орион 64.
орловка 170.
оро 92.
Оро се вије крај манастира 170.
оро (црногорско) 79, 103, 118.
орсартула 124.
Охе јежо да се жени 117.

онајдушка 72, 162, 163.
нале глајд 57.
наун 52—54, 117, 183.
науница 52.
нашаман 68.
нашко коло 51, 167.
Пашонино коло (пашона) 64.
неперуде 22.
перхули 120, 124.
пешачка 130, 131.
пешачки 130, 131.
нирихи (турфићи) 20.
плетено коло 53, 85, 171, 178.
плетено оро 85.

плетер-коло 53, 85.
плети-коло 52, 104.
по науки 79.
по црногорски 176.
повод 85.
повоз 85.
повратишкото 147.
повараћанац 78, 116, 162.
подграјско 103.
подлитушка 96.
Поиграла б'јела вила 105.
полак влахиња 66.
полка 56, 69, 71, 131.
поломка 68, 78, 100.
полстертанц (*Polstertanz*) 118.
полувлашка 66.
пооро 92.
поскочица 146, 161, 169.
поскочица — линбо 80, 81, 132, 158, 160.
право тешко 68.
правото 29, 143, 153, 162.
провлак 78.
пролета 146, 147, 177.
проскака 146.

равно коло 85, 138, 143, 163.
Радојкино коло 161.
Развијај се, мори, дивно коло 123.
разводно коло 85.
разтъпкването 85.
разходката 85.
рај 9.
рамно 153.
ранче 68, 132.
раченица 28, 62, 72, 118, 130, 131, 162.
ретко коло 85.
рипањка 171.
робчеца 126.
романа 67.
ромица 150.
русалије 22, 23, 46, 82, 88, 125, 161.
ръченик 131.

Сабљу паше стар Новаче 119.
Савино коло 161.
сарајевка 144.
Сардош-Алија 118.
светојованско коло 102.
светониколинско коло 102.
светониколско коло 107.
сезланка 40, 58.
сезланчица 40, 55, 58.
сельачко коло 178.
sette passi 68, 69.
сете паши 68, 69.
Синоћ се лудо женило 98.
сирто 24, 63.

ситан танац 17, 53, 87, 96, 183.
 Ситна Стојно ситничано 154.
 ситне боле 68.
 скоке 146, 176.
 сопоћанка 171.
 срба 66, 72, 144.
 србијанка 64, 141.
 сремчица 143, 176.
 стара влахиња 144.
 старо оро селско 147.
 старо сито 103, 145.
 старобосанско немо коло 147.
 схисте (сұхостай) 25.

тајче 132.
 танац 17, 53, 54, 79, 145, 156.
 тандрчак 54.
 тарабан 176.
 тарамберио 85.
 Текла вода на валове 143.
 тестемеличка 130.
 тешкото 58, 85, 95, 136, 162.
 тита, тита, 121.
 Тигтала се лијена Мара 113.
 тиха труса 146.
 ткајеница 61.
 ткалечка 69, 70.
 ткање 95.
 тонци 17.
 топлички маџарац 54.
 трамблан 71.
 треска 159.
 трескавац 78.
 трескавица ситна 150.
 треће пооро 92.
 троњака 92, 143.
 труса 146.
 труска 159.
 Тужинче, девојче 93.
 турн 79, 103, 121, 124, 125, 126.

улица 111.
 у месту 99.
 У Милице 132.
 уоро 62.
 У Филипа црвен пас 54.

Фарандола 44, 116, 142.

Хаджи Дамбо, кула гради 62, 124.
 хамбар(ј) 79, 128.
 хона 122.
 хора 100, 169.
 хоро 62, 78.
 хошије 130.
 хрушке 52.

Цаљај ми, ружо румена 93.
 чамико 65.
 цариградско оро 63.
 царско драганско играње 38.
 Ценини ћерки 172.
 циганско крстено 68.
 циганско оро 68.
 циганчица 68.
 цигањеска 68.
 ћотић (*Schottisch*) 69.
 црмничко коло 119, 121, 122, 127,
 133, 134, 170.
 црногорско (партизанско) коло
 175—178, 185.

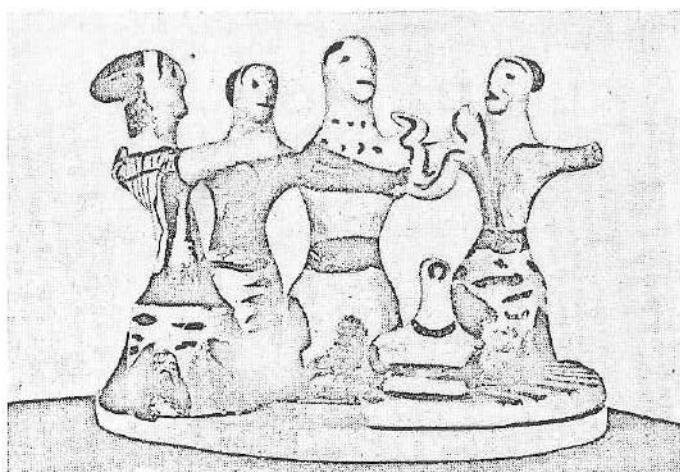
чадор-коло 79, 122, 128.
 чардаши 70, 73, 130.
 чачаника 144.
 ченгијско оро 67.
 четворка 68.
 четвorno 72.
 четвероњак 151.
 шифте софијан 72.
 шифте, шифте 61.
 чопраз 115.
 чор пипер 135, 136.
 чочек 62.
 чочек аваси 61.
 чрномаљско коло 52, 103.
 чупница 129.
 чукање 146.

шамаларка 114.
 шамбаскиња 61.

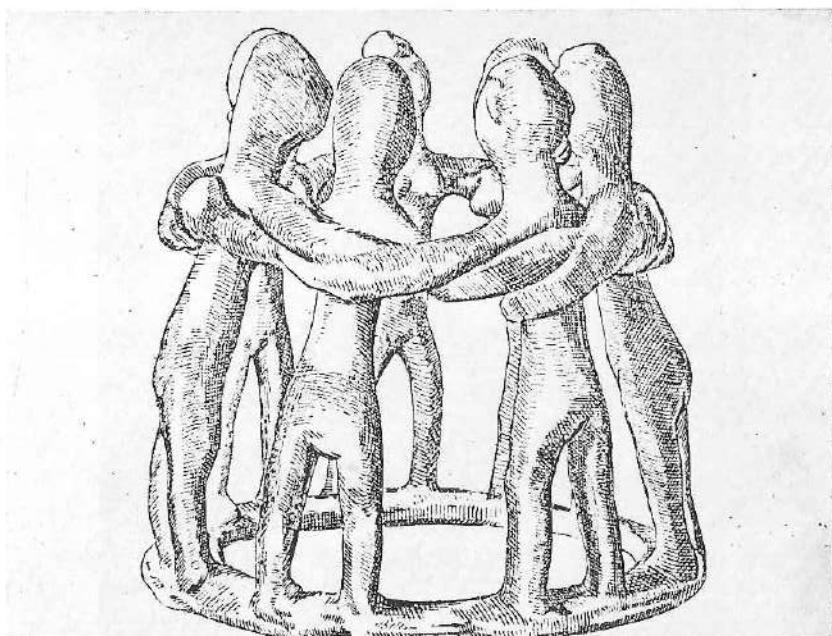
шальварка 68.
 шаранац 35, 128.
 шарено коло 85, 86, 92, 114.
 шарено оро 85, 120.
 шевица 132.
 шеислам 68.
 шепица 52.
 шесторка 162.
 шета 85, 110.
 шеталица 85.
 шеталька 85.
 шетанка 85.
 шетно коло 85, 110.
 шетња 85, 148.
 шкаљарско коло 121.
 шокачко коло 24.
 шотии полка 71.
 штаџир 85.
 штајериши 69.
 шустерполка 69.

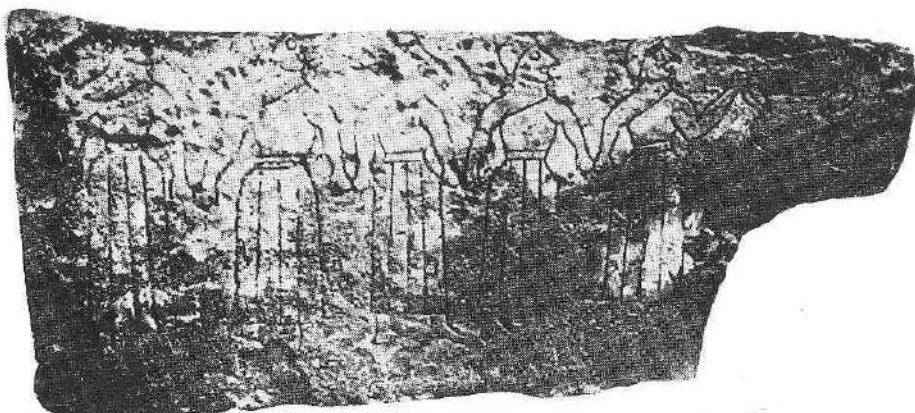
1880 - 1881 - 1882 - 1883 - 1884 - 1885 - 1886 - 1887 - 1888 - 1889 - 1890 - 1891 - 1892 - 1893 - 1894 - 1895 - 1896 - 1897 - 1898 - 1899 - 1900 - 1901 - 1902 - 1903 - 1904 - 1905 - 1906 - 1907 - 1908 - 1909 - 1910 - 1911 - 1912 - 1913 - 1914 - 1915 - 1916 - 1917 - 1918 - 1919 - 1920 - 1921 - 1922 - 1923 - 1924 - 1925 - 1926 - 1927 - 1928 - 1929 - 1930 - 1931 - 1932 - 1933 - 1934 - 1935 - 1936 - 1937 - 1938 - 1939 - 1940 - 1941 - 1942 - 1943 - 1944 - 1945 - 1946 - 1947 - 1948 - 1949 - 1950 - 1951 - 1952 - 1953 - 1954 - 1955 - 1956 - 1957 - 1958 - 1959 - 1960 - 1961 - 1962 - 1963 - 1964 - 1965 - 1966 - 1967 - 1968 - 1969 - 1970 - 1971 - 1972 - 1973 - 1974 - 1975 - 1976 - 1977 - 1978 - 1979 - 1980 - 1981 - 1982 - 1983 - 1984 - 1985 - 1986 - 1987 - 1988 - 1989 - 1990 - 1991 - 1992 - 1993 - 1994 - 1995 - 1996 - 1997 - 1998 - 1999 - 2000 - 2001 - 2002 - 2003 - 2004 - 2005 - 2006 - 2007 - 2008 - 2009 - 2010 - 2011 - 2012 - 2013 - 2014 - 2015 - 2016 - 2017 - 2018 - 2019 - 2020 - 2021 - 2022 - 2023 - 2024 - 2025 - 2026 - 2027 - 2028 - 2029 - 2030 - 2031 - 2032 - 2033 - 2034 - 2035 - 2036 - 2037 - 2038 - 2039 - 2040 - 2041 - 2042 - 2043 - 2044 - 2045 - 2046 - 2047 - 2048 - 2049 - 2050 - 2051 - 2052 - 2053 - 2054 - 2055 - 2056 - 2057 - 2058 - 2059 - 2060 - 2061 - 2062 - 2063 - 2064 - 2065 - 2066 - 2067 - 2068 - 2069 - 2070 - 2071 - 2072 - 2073 - 2074 - 2075 - 2076 - 2077 - 2078 - 2079 - 2080 - 2081 - 2082 - 2083 - 2084 - 2085 - 2086 - 2087 - 2088 - 2089 - 2090 - 2091 - 2092 - 2093 - 2094 - 2095 - 2096 - 2097 - 2098 - 2099 - 20100

Сл. 1. Отворено женско коло (теракота, XIV век старе ере) — Музеј у Ираклиону, Крит (F. Weege, Der Tanz in der Antike)

Сл. 2. Затворено мушки коло (бронза, VIII век старе ере) — Национални археолошки музеј у Атини (F. Weege)

Сл. 3. Јаподска урна (детаљ) — Рибарић, околина Бихаћа (Glasnik Zemaljskog музеја IV—V)

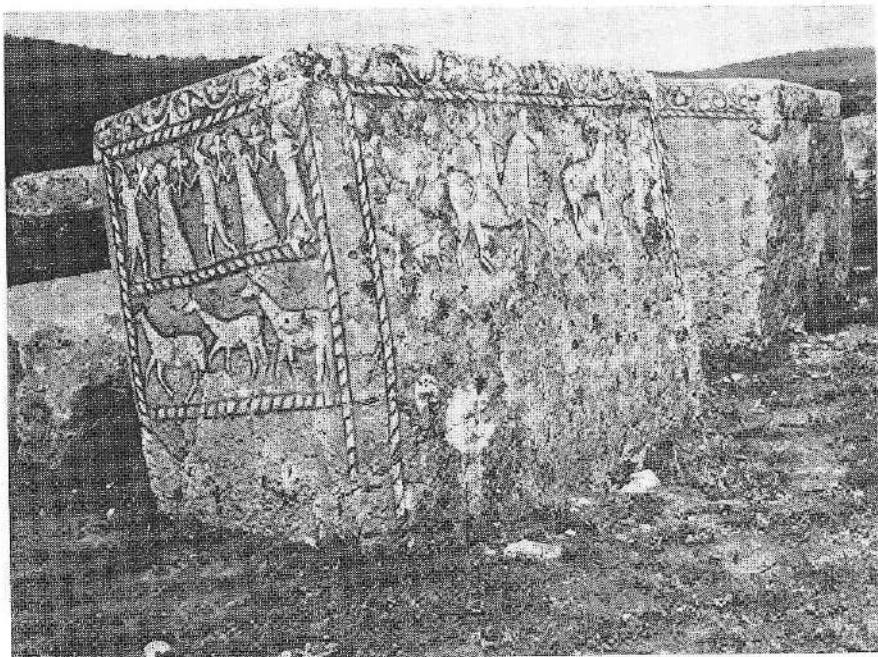
Сл. 4. Илустрација 150. псалма (фреска, XIV век) — Лесново (онимак Галерије фресака, Београд)

Сл. 5. Илустрација 150. псалма (фреска, XVII век) — Арбанаси код Трнова

Сл. 6. Илустрација текста II књиге Мојсијеве — Минхенски псалтир
(Die Miniaturen des Serbischen Psalters)

Сл. 7. Представа кола на стећку — Радимља („Танјуг”)

Сл. 8. Представа кола на стећку — Калиновик („Танјуг”)

Сл. 9. Држанье у колу — Вијака код Вареша (снимио Тоша Дабац, Загреб)

Сл. 10. Женско коло „повраћушка“ — Св. Никола овчепољски („Танјуг“)

Сл. 11. „Хамбаря” — Корница (снимак Р. Кацарове-Кукудове, Софија)

Сл. 12. „Кула” — Кшање, околина Куманова (снимак Етнографског музеја, Београд)

Сл. 13. Црногорско „коло на колу“ (снимак „Танјуга“, Београд)

Сл. 14. Осетински „наертон сима“ (В. Галаев, Осетинские народные песни)

VIII

Сл. 15. Затворено мешовито коло уз тамбуре — Загребачка гора (Т. Дабац)

Сл. 16. Затворено коло „Побелело поље“ — Предград у Белој Крајини
(снимак Глазбено-народописног института, Љубљана)

Сл. 17. Женско коло са мушкарцем у средини — Бјелашница
(снимио Ж. Младеновић, Београд)

Сл. 18. Женско коло са ове играчице и свирачима на гадулки у средини
— Калипетово, Добруџа (Институт за музикознаните, Софија)

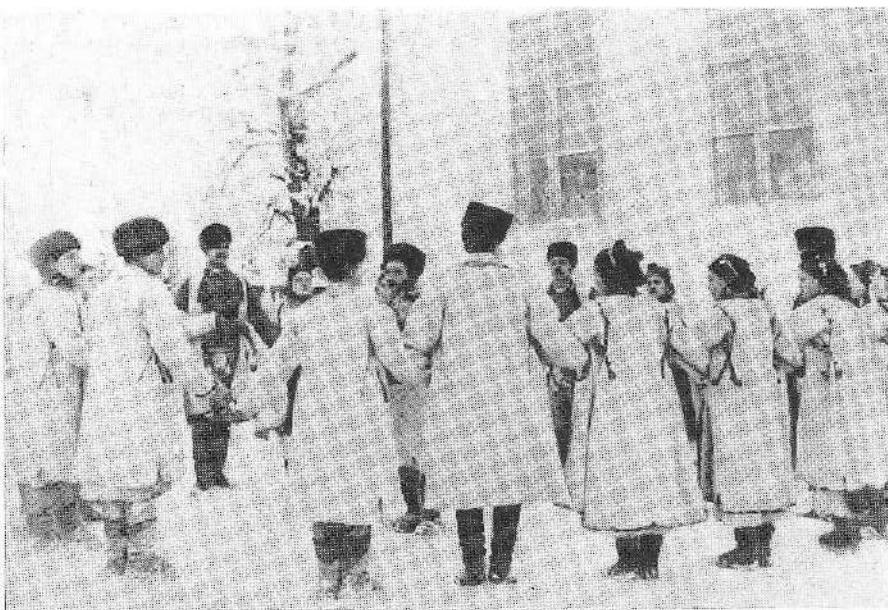
Сл. 19. *Мешовито коло — Голо Брдо код Текије на Дунаву* (снимак „Путника”, Београд)

Сл. 20. *Отворено „коло у колу“ — Розово, Пловдивска област*
(Институт за музикознаније, Софија)

Сл. 21. Змијасто кретање коло — Томашића, Славонија („Танјуг“)

Сл. 22. Укритено држање (играчи држе руке у цеповима суседних играча) — Раброво, околина Видина (Етнографски музеј, Софија)

Сл. 23. *Мешовито отворено коло* — Сутоморе, Црногорско приморје
("Танјуѓ")

Сл. 24. *Коло, правац кретања улево* — Бенковац, Равни Котари ("Путник")

Сл. 25. *Oro у Мирковцима, Скопска Црна Гора („Путник“)*

Сл. 26. *Oro уз гајде — Раштак, околина Скопља („Путник“)*

Сл. 27. Жена коловоћа — Лужани, Славонија
(снимак Photoагенције, Загреб)

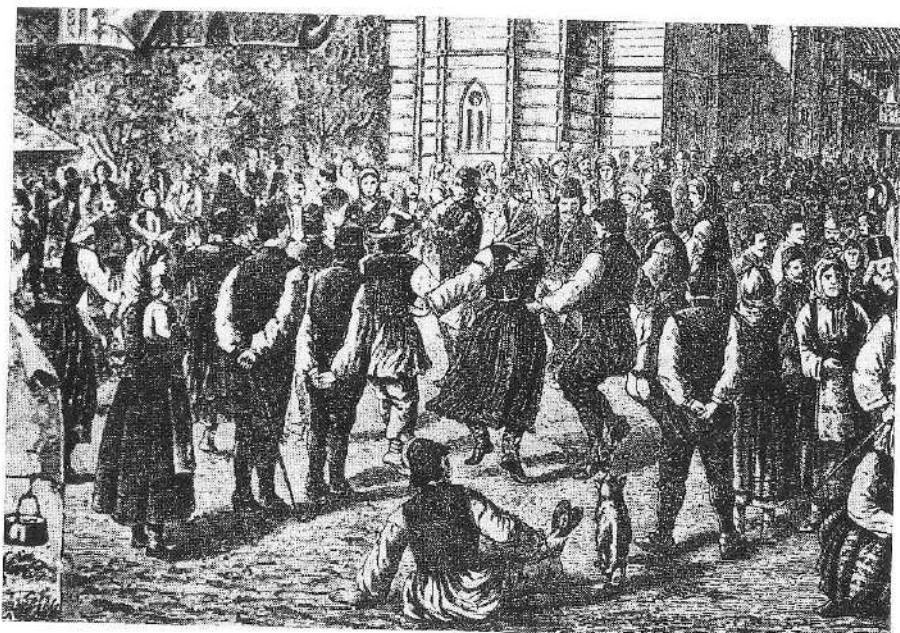
Сл. 28. Коло уз шаргију — Видовиће, околина Брчког
(Фотоагенција)

Сл. 29. Македонски танчар на тапану (снимак Смотре фолклора, Загреб)

Сл. 30. Старобосанско немо коло — Гламоч (Фотоагенција)

Сл. 31. Коло на сабору код манастира Каленића (В. Карић: Србија, илустрација Р. Тителбаха, 1885. год.)

Сл. 32. Проигравање девојака у колу — Железник код Београда (Ж. Младеновић)

Сл. 33. „Ситан танац“ — Шујица, околина Ливна (Фотоагенција)

Сл. 34. „Дучеџ“ — Посавски бреги (Фотоагенција)

Сл. 35. Надигравање — Дупљаја, Банат (Т. Дабац)

Сл. 36. Укристено држање у колу — Томашница (Фотоагенција)

Сл. 37. *Мушко оро* — Чашка, околина Титовог Велеса (Т. Дабац)

Сл. 38. *Коловоčа из Козјака* — околина Штипа (Т. Дабац)

Сл. 39. Коло уз гајде — Василь, околина Књажевца (Фотоагенција)

Сл. 40. Коло уз фрулу — Сопот под Космајем (Фотоагенција)

Сл. 41. Затворено коло — Градина, Славонија (Фотоагенција)

Сл. 42. Прногорке у колу (Фотоагенција)

Сл. 43. „Русалије” — Петрово код Ђевђелије (Т. Дабац)

Сл. 44. Русалијски играчи — Петрово (Т. Дабац)

Сл. 45. Играорци из Врања (Т. Дабаш)

Сл. 46. Жена коловоћа (Т. Дабаш)

Сл. 47. *Држање за појас* — Мокра код Беле Паланке (Т. Дабац)

Сл. 48. „*Тешкото*” — Лазаропоље, западна Македонија (Т. Дабац)

Сл. 49. Женско коло (у првом делу жене, у другом девојке) —
Лазаропоље („Путник“)

Сл. 50. „Дрмеш“ уз тамбуре — Ремете код Загреба (Т. Дабац)

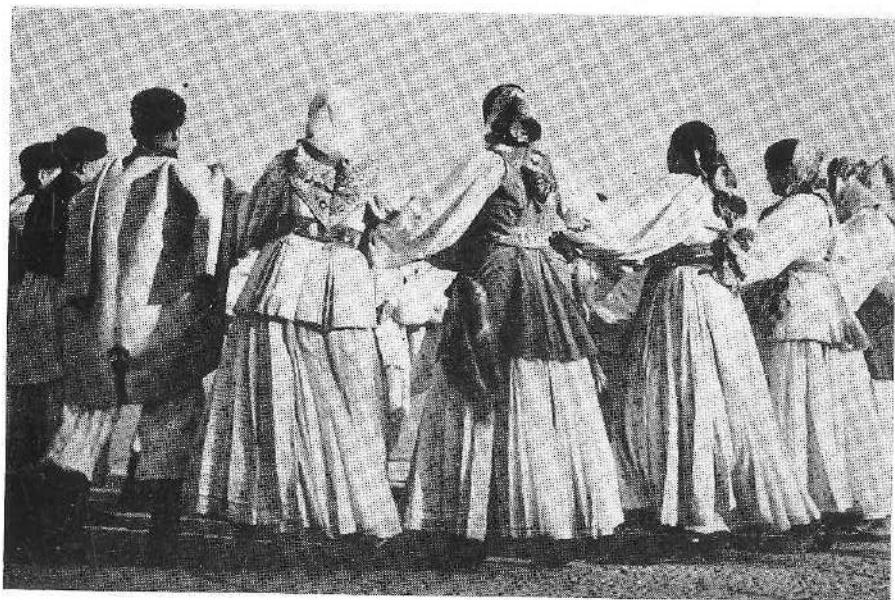
Сл. 51. *Коловоћа — Радујевац* код Неготина (Смотра фолклора)

Сл. 52. *Свадбено оро — Призрен*

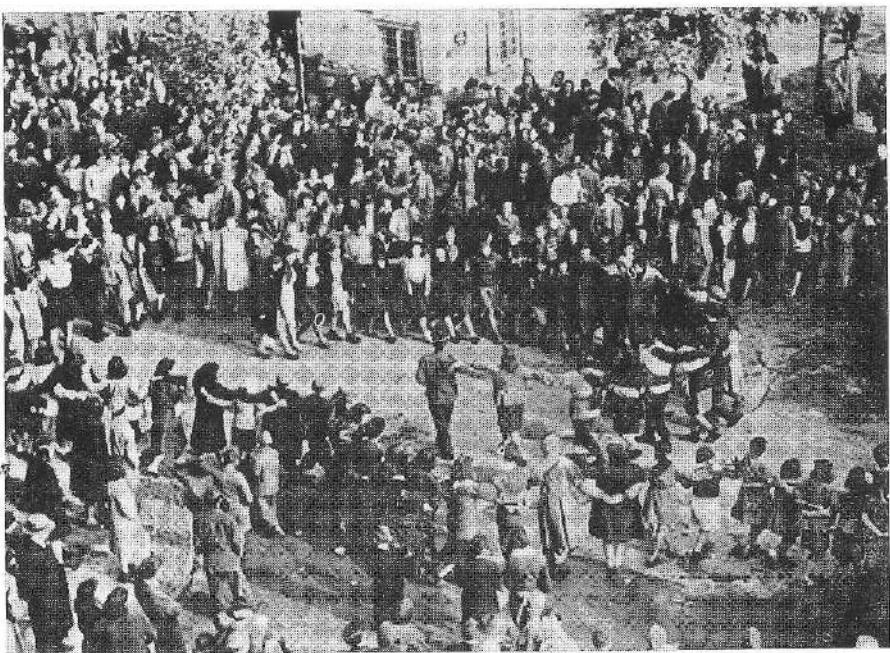

Сл. 53. *Xoro* — Миланово, зап. Бъгарска
(Институт за музикознаније, Софија)

Сл. 54. *Плетено коло* — Суња (Т. Дабац)

XXVIII

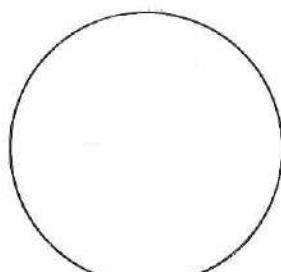

Сл. 55. „Козарачко коло“ у Београду 20. октобра 1944. год. (снимак Војног музеја, Београд)

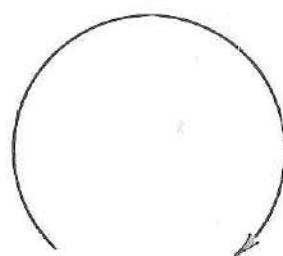

Сл. 56. Црногорско партизанско коло — Никшићка омладинска радна бригада, децембра 1944 (Војни музеј)

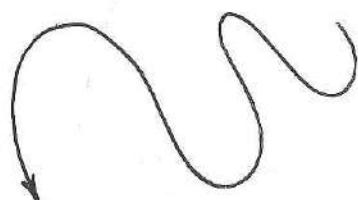
ЗАТВОРЕНО И ОТВОРЕНО КОЛО

затворено

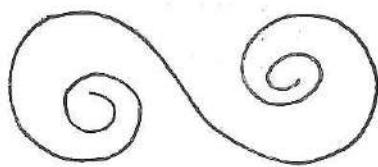
отворено

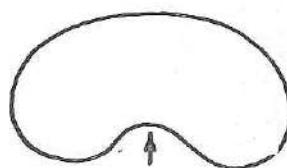
змијасто кретање

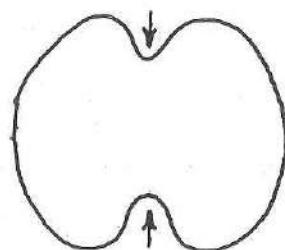
пужасто

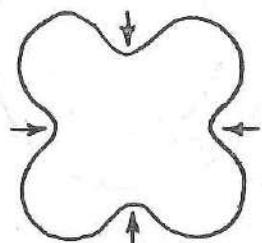
„криво хоро”

„уљубљено”

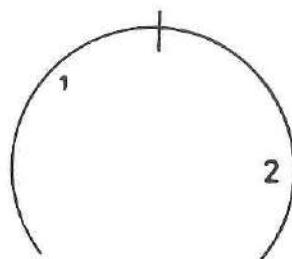
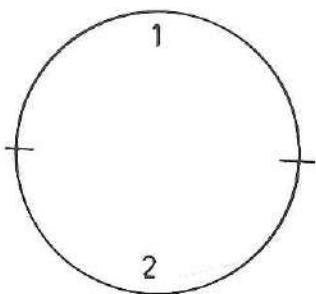
на две стране

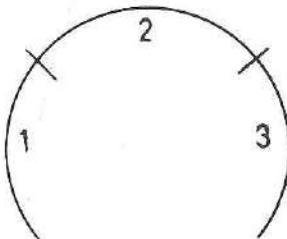
на четири стране

„заривање”

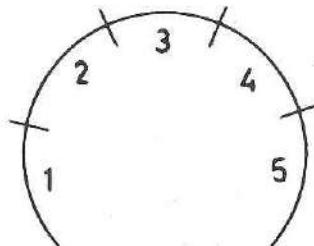
ПОДЕЛА ИГРАЧА ПО ПОЛУ И УЗРАСТУ

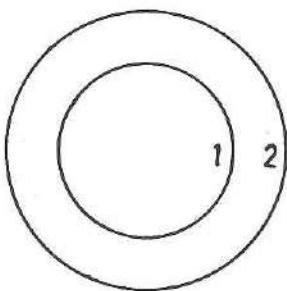
Подела по полу: 1. мушкарци, 2. жене

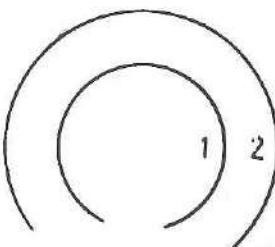
1, 3 — мушкарци
2 — жене

Подела по узрасту:
1 — ожењени људи
2 — јдате жене
3 — младићи
4 — девојке
5 — деца

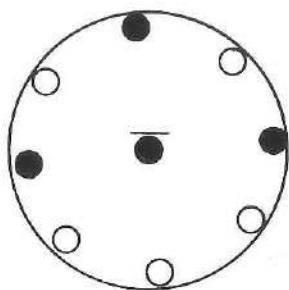

„Коло у колу”
1 — мушкарци
2 — жене

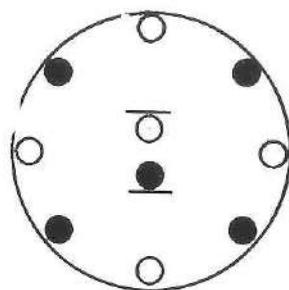

Отворено „коло у колу”
или „двојито”:
1 — мушкарци
2 — жене

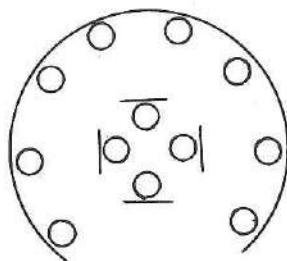
КОЛО СА ЈЕДНИМ ИЛИ ВИШЕ ИГРАЧА У СРЕДИНИ

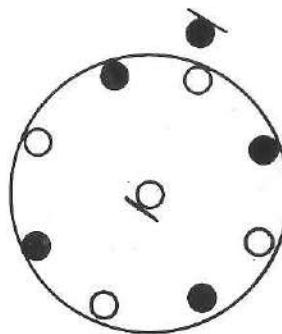
1. „Паун”

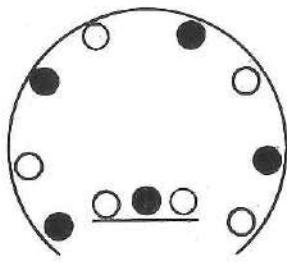
2. „Бираће коло”

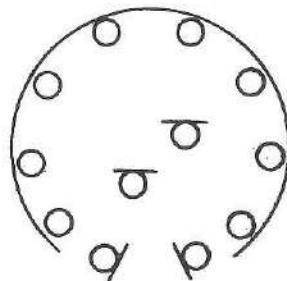
3. „Натаџац пуштена”

4. „Бидије”

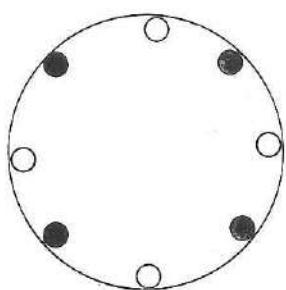
5. „Труска”

6. „Краљице” (по В. Карапићу)

XXXII

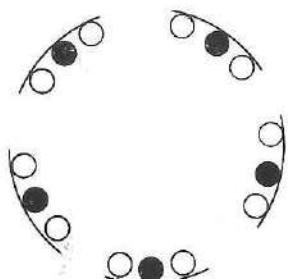
КОЛО, ЛЕСА И ПАРОВНА ИГРА

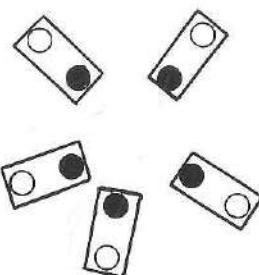
1. „Побелело поље”

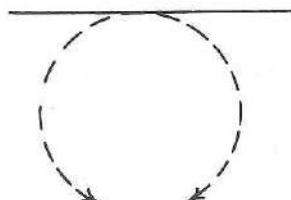
2. „Тита, тита, лобода”

3. „Јабучиће”

4. „Битољка” (2. део)

5. Леса се савија у коло

На т. XXXI и XXXII дијаграми по систему Ј. и Д. С. Јанковић